



«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»

Μ.Π.Σ.

«Φιλοσοφία και Τέχνες»

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

**Το άρρητο των αρχαίων ερειπίων: οντολογική ανάγνωση στη
φιλοσοφία θανάτου του Maurice Blanchot**

Άννα Νικ. Μιχέλη

A.M. 524740

Επιβλέπων καθηγητής: Δρ. Δημήτριος Δακρότσης

Πάτρα, Ιούλιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της μεταπτυχιακής φοιτήτριας **Άννας Μιχέλη** που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Το άρρητο των αρχαίων ερειπίων: οντολογική ανάγνωση στη
φιλοσοφία θανάτου του Maurice Blanchot

Άννα Νικ. Μιχέλη

Επιτροπή επίβλεψης διπλωματικής εργασίας

Επιβλέπων καθηγητής:

Δρ. Δημήτριος Δακρότσης

Μέλος ΣΕΠ του ΕΑΠ

Συν-επιβλέπων καθηγητής:

Δρ. Αλέξιος Πέτρου

Μέλος ΣΕΠ του ΕΑΠ

Καθηγητής - Πανεπιστήμιο Λευκωσίας
Κύπρου

Πάτρα, Ιούλιος 2026

“The disaster **ruins** everything, all the while leaving everything intact. It does not touch anyone
in particular; ...”

Maurice Blanchot – *The Writing of the Disaster* (1980)

Στην μνήμη του **Mario Andrea Rigoni** (1948-2021).

Ομότιμου καθηγητή Κριτικής Λογοτεχνίας

Πανεπιστήμιο Πάδοβας

Ευχαριστίες

Με ιδιαίτερη εκτίμηση και σεβασμό, εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον καθηγητή μου, Δρ. Δημήτριο Δακρότση, μια εξέχουσα επιστημονική φυσιογνωμία, για την ευγένεια, τη σταθερή προθυμία, την πολύτιμη καθοδήγησή του, τη διαρκή επικοινωνία καθώς και για την ουσιαστική και καθοριστική συμβολή του στη συγγραφή της παρούσας εργασίας, μέσω των εύστοχων παρατηρήσεων, των καίριων διορθώσεων και των επιστημονικών υποδείξεών του, οι οποίες διαμόρφωσαν αποφασιστικά την τελική μορφή και την επιστημονική αρτιότητα του κειμένου.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον συνεπιβλέποντα της εργασίας μου, καθηγητή κ. Αλέξιο Πέτρου, για τη συμμετοχή του στην επίβλεψη της παρούσας εργασίας, καθώς και για τις πολύτιμες υποδείξεις, τις παρατηρήσεις και τις τελικές διορθώσεις του, οι οποίες συνέβαλαν στη βελτίωση της ποιότητας και της πληρότητας του τελικού κειμένου.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων Λέσβου, Αθηνά-Χριστίνα Λούπου, για την ουσιαστική στήριξη, την παρότρυνση, το πλούσιο υλικό που μου προσέφερε, καθώς και για τις εποικοδομητικές συζητήσεις μας σχετικά με το θέμα της παρούσας εργασίας.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τα αρχαία ερείπια ως οντολογικούς τόπους όπου η παρουσία και η απουσία, η μνήμη και η λήθη, η υλικότητα και το άρρητο συνυπάρχουν σε μια διαρκή κατάσταση νοηματικής εκκρεμότητας. Βασικός σκοπός της είναι να αναδείξει ότι το αρχαίο ερείπιο δεν αποτελεί αποκλειστικά αντικείμενο αρχαιολογικής ή αισθητικής θεώρησης, αλλά μπορεί να προσεγγιστεί ως ιδιαίτερη μορφή φιλοσοφικής εμπειρίας και ως πεδίο παραγωγής νοήματος.

Η έρευνα θεμελιώνεται στη φιλοσοφική και λογοτεχνική σκέψη του Maurice Blanchot, εστιάζοντας κυρίως στις έννοιες του θανάτου, του αρρήτου, της σιωπής, της μνήμης και του ίχνους. Οι έννοιες αυτές λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία για την ανάγνωση των αρχαίων ερειπίων, επιτρέποντας την κατανόησή τους ως υλικών μορφών στις οποίες η απουσία δεν εκλαμβάνεται ως έλλειψη αλλά ως ενεργός τρόπος παρουσίας. Η εργασία υποστηρίζει ότι η μπλανσονική φιλοσοφία προσφέρει ένα γόνιμο θεωρητικό πλαίσιο για την επανανοηματοδότηση της αρχαιολογικής εμπειρίας, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από την ανασύσταση του παρελθόντος στη διερεύνηση της οντολογικής συνθήκης του ερειπίου.

Μεθοδολογικά, η μελέτη ακολουθεί ερμηνευτική και εννοιολογική προσέγγιση, συνδυάζοντας τη φιλοσοφική ανάλυση του έργου του Blanchot με την ανάγνωση της αρχαιολογικής ύλης. Η θεωρητική προβληματική εφαρμόζεται στην περίπτωση της αρχαίας Δήλου, όπου επιλεγμένα μνημεία προσεγγίζονται ως «υπολείμματα παρουσίας» και ως τόποι στους οποίους η φθορά, η χρονικότητα και η σιωπή συγκροτούν ένα ιδιαίτερο πεδίο φιλοσοφικής εμπειρίας.

Η εργασία καταλήγει ότι η συνάντηση φιλοσοφίας, λογοτεχνίας και αρχαιολογίας επιτρέπει τη διαμόρφωση ενός νέου ερμηνευτικού σχήματος για την κατανόηση των αρχαίων ερειπίων. Υπό αυτή την προοπτική, το ερείπιο αναδεικνύεται όχι ως παθητικό κατάλοιπο του παρελθόντος αλλά ως ενεργός τόπος όπου το άρρητο, η μνήμη, η απουσία και η υλικότητα συμπλέκονται, ανοίγοντας νέες δυνατότητες φιλοσοφικής και αρχαιολογικής ερμηνείας.

Λέξεις - κλειδιά

Αρχαίο ερείπιο, οντολογία, Maurice Blanchot, άρρητο, λογοτεχνία, θάνατος, απουσία, οριακή εμπειρία.

Abstract

This master's thesis investigates ancient ruins as ontological sites where presence and absence, memory and oblivion, materiality and the ineffable converge within a condition of perpetual semantic indeterminacy. Its principal objective is to demonstrate that the ancient ruin should not be understood solely as an archaeological remnant or an aesthetic object, but rather as a privileged locus of philosophical experience and a dynamic field for the production of meaning.

The study is grounded in the philosophical and literary thought of Maurice Blanchot, with particular emphasis on his concepts of death, the ineffable (*l'indicible*), silence, memory, and the trace. These notions constitute the interpretative framework through which ancient ruins are approached as material configurations in which absence does not signify negation but operates as an active mode of presence. The thesis argues that Blanchot's philosophy provides a fertile conceptual foundation for rethinking archaeological experience by shifting the focus from the reconstruction of the past to the ontological condition of the ruin itself.

Methodologically, the research adopts a hermeneutic and conceptual approach, combining a close reading of Blanchot's philosophical writings with an interpretative analysis of archaeological materiality. This theoretical framework is subsequently applied to the archaeological landscape of ancient Delos, where selected monuments are examined as "residual presences" and as spaces in which decay, temporality, and silence configure a distinctive mode of philosophical experience.

The study concludes that the intersection of philosophy, literary theory, and archaeology enables the formulation of a novel interpretative paradigm for understanding ancient ruins. From this perspective, the ruin emerges not as a passive vestige of the past but as an active ontological site in which the ineffable, memory, absence, and materiality remain in continuous dialogue, opening new possibilities for both philosophical reflection and archaeological interpretation.

Keywords

Ancient ruin, ontology, Maurice Blanchot, the ineffable, literature, death, absence, liminal experience.

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT	6
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	7
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	9
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ, ΤΟ ΑΡΡΗΤΟ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΣΤΟΝ MAURICE BLANCHOT.....	17
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ.	18
1.2 Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΣΤΟΝ Μ. BLANCHOT.....	21
1.3 ΤΟ ΑΡΡΗΤΟ ΚΑΙ Η ΣΙΩΠΗ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ BLANCHOT.....	25
1.4 ΙΧΝΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΚΑΤΑ BLANCHOT.....	28
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΗΤΟΥ: ΜΙΑ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ «ΜΕΤΑΣΤΟΙΧΙΩΣΗ» (ΚΑΤΑ ΟΡΟΥΣ BLANCHOT).....	31
2.1 ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΩΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΗΤΟΥ.....	32
2.2 ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ – «Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ» ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΡΕΙΠΙΟ.	33
2.3 ΑΝΑΓΙΓΝΩΣΚΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΜΠΛΑΝΣΟΝΙΚΟ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ.....	35
2.4 ΤΟ «ΑΡΡΗΤΟ» ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΗΝ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ.....	37
2.5 ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ «ΜΕΤΑΣΤΟΙΧΙΩΣΗ» - ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΗΝ ΟΡΑΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΡΕΙΠΙΟΥ.....	39
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - ΤΟ ΑΧΡΟΝΟ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΛΗΘΗ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ.....	41
3.1 Η «ΣΑΓΗΝΗ» ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.	41
3.2 ΤΟ «ΑΤΕΡΜΟΝΟ» - «ΑΚΑΤΑΠΑΥΣΤΟ» ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ.....	42
3.3 ΤΟ «ΟΥΔΕΤΕΡΟ» («NEUTRE») ΚΑΙ Η ΑΠΟΪΣΤΟΡΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΕΙΠΙΟΥ.	44
3.4 ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΚΑΙ Η «ΟΡΦΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ» ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΡΕΙΠΙΟΥ.....	45
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - Η ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ.....	47

4.1 Η ΑΠΟΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ (ΠΕΡΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ).....	47
4.2 Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ ΣΤΗΝ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ. .	49
4.3 Ο ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ ΚΑΙ Η «ΔΙΠΛΗ ΑΠΙΣΤΙΑ» ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥΣ.	50
5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - ΑΝΑΓΙΓΝΩΣΚΟΝΤΑΣ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΚΑΤΑ BLANCHOT: Η ΔΗΛΙΟΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	52
5.1 Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΊΣΙΔΟΣ ΩΣ «ΥΠΟΛΕΙΜΜΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ».....	56
5.2 ΤΟ «ΙΕΡΟ» ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ ΤΟΥ «ΆΛΛΟΥ»: Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΘΕΟΤΗΤΩΝ.....	59
5.3 ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΡΙΖΟΝΤΑ ΚΑΙ Η «ΟΡΦΙΚΗ» ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΑΤΟΥ: ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ.	61
5.4 «ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΠΟΥ ΔΟΞΑΖΕΙ ΤΟ ΜΑΡΜΑΡΟ»: Η ΟΔΟΣ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ.....	64
5.5 Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ «ΑΠΟΣΥΡΣΗΣ» - Η ΑΠΡΟΣΩΠΗ «ΕΞΟΥΣΙΑ»: ΤΟ ΠΡΥΤΑΝΕΙΟ.....	66
5.6 Η ΔΗΛΟΣ ΩΣ «ΕΞΩ-ΤΟΠΟΣ»: ΤΟ ΕΡΕΙΠΙΩΔΕΣ ΝΗΙ ΤΗΣ ΕΞΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΟΣΥΡΣΗΣ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ.	68
5.7 Η ΔΗΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ «ΑΡΡΗΤΟ» ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ.	70
6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ - Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ - ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.....	72
6.1 ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΣΤΟ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ.....	72
6.2 Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΝΕΑΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ.	74
6.3 ΤΟ ΕΡΕΙΠΙΟ ΩΣ ΙΧΝΟΣ ΤΟΥ ΜΗ-ΠΑΡΟΝΤΟΣ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ.....	76
6.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	77
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	81

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1. Άποψη της αρχαίας Δήλου.	52
Εικόνα 2. Η ερειπιώδης Δήλος.	55
Εικόνα 3. Εναέρια φωτογραφία της περιοχής του ναού της Ίσιδος.	56
Εικόνα 4. Ο ναός της Ίσιδος.	57
Εικόνα 5. Το άγαλμα (αντίγραφο) της θεάς Ίσιδος.	58
Εικόνα 6. Αεροφωτογραφία με την κάτοψη των ερειπίων του Ιερού του Απόλλωνα.	60
Εικόνα 7. Το αρχαίο θέατρο της Δήλου.	62
Εικόνα 8. Η Ιερά οδός των Λεόντων.	65
Εικόνα 9. Λεπτομέρεια του αναθηματικού Λέοντα των Ναξίων. Ιερά οδός.....	66
Εικόνα 10. Ερμαϊκή στήλη στην ευρύτερη περιοχή του Πρυτανείου.	67
Εικόνα 11. Αεροφωτογραφία με τα ερείπια της Δήλου.....	69

Προλεγόμενα

Η συνάντηση με τα αρχαία ερείπια συνιστά μια διαδικασία μέσα από την οποία ο επιστημονικός λόγος αναμετριέται με τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος και αντλεί από αυτά νέες δυνατότητες κατανόησης. Από την πλευρά της η φιλοσοφία, όταν παραμένει εντός των ορίων της, κινδυνεύει να επαναλαμβάνει τις ίδιες της τις βεβαιότητες. Όμως υπάρχουν τόποι, όπως τα αρχαία ερείπια, όπου η σκέψη δεν μπορεί να αρκεστεί στις έννοιες και στη θεωρία που ήδη διαθέτει. Εκεί, η φιλοσοφία όταν εφαρμόζεται, μετατίθεται. Μετακινείται από το καθαρό της πεδίο προς μια άλλη περιοχή, όπου το νόημα αν και μπορεί να προϋπάρχει, μπορεί να διαμορφώνεται μέσα από τη συνάντηση με κάτι ετερογενές. Η μετατόπιση αυτή δεν αποτελεί μια απλή διεπιστημονική επιλογή. Πρόκειται για μια αναγκαία φιλοσοφική πράξη που εκδηλώνεται μέσω μιας διπλής διαδικασίας: αφενός, της μεταφοράς μιας θεωρητικής θέσης πέρα από το αρχικό της πεδίο· αφετέρου, της δυνατότητας του νέου πεδίου να τη μετασχηματίζει. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία η σκέψη εκτίθεται σε μια ερμηνευτική προοπτική που την υπερβαίνει. Όταν μια φιλοσοφική έννοια, όπως ο θάνατος, το άρρητο, η σιωπή ή η απουσία της ύπαρξης, μεταφέρεται από το θεωρητικό της περιβάλλον σε ένα διαφορετικό πεδίο, υφίσταται έναν ουσιαστικό μετασχηματισμό. Η έννοια αποκτά τον χαρακτήρα ερμηνευτικού σχήματος μέσω του οποίου καθίστανται ορατές νέες διαστάσεις νοήματος. Ένα τέτοιο σχήμα λειτουργεί ως πεδίο ανάδυσης νοήματος, φωτίζοντας όψεις που έως τότε παρέμεναν αφανείς. Η προβληματική αυτή συναντάται καίρια στο συνολικό έργο του δοκιμιογράφου και κριτικού της λογοτεχνίας Maurice Blanchot (1907-2003). Ειδικότερα, ο θάνατος εκλαμβάνεται ως «μη-εμπειρία», το άρρητο ως όριο της γλώσσας και η σιωπή ως εσωτερικές διαστάσεις στο (λογοτεχνικό) έργο τέχνης, αποτελούν τρόπους με τους οποίους η σκέψη μπορεί να σταθεί απέναντι σε αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί. Άλλωστε, η ίδια η εμπειρία των ερειπίων δεν αποκαλύπτεται ποτέ πλήρως σε μία και μοναδική ανάγνωση, καθώς απαιτεί μια διαρκή επιστροφή, μια σκέψη που παραμένει ανοιχτή απέναντι σε αυτό που αντιστέκεται στη σύλληψη και στη γλωσσική αποτύπωση.

Με βάση όσα προηγούνται, η εστίαση στις φιλοσοφικές θέσεις του Blanchot στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας στηρίζεται σε μια συμπυκνωμένη και σε ορισμένα σημεία αναπόφευκτα επαναληπτική και πολυεπίπεδη ερμηνευτική προσέγγιση επιλεγμένων εννοιών και θεωρητικών χειρισμών της σκέψης του. Η επιλογή αυτή ανταποκρίνεται τόσο στο εύρος της παρούσας μελέτης όσο και στις ιδιαίτερες απαιτήσεις που θέτει το ίδιο το αντικείμενό

της. Η σκέψη του Blanchot δεν προσφέρεται εύκολα σε γραμμική ανάπτυξη ή σε αυστηρή συστηματοποίηση. Συχνά κινείται κυκλικά, επιστρέφοντας στα ίδια μοτίβα (όπως ο θάνατος, η σιωπή, το άρρητο, η απουσία), προκειμένου να τα προσεγγίσει κάθε φορά από διαφορετική γωνία, μετατοπίζοντας διαρκώς το σημείο της ερμηνείας. Επομένως, οι επαναλήψεις των εννοιών στις επιμέρους ενότητες της εργασίας αντανακλούν τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο η μπλανσονική σκέψη αρθρώνεται και αναπτύσσεται. Με δεδομένο ότι η επανάληψη συνιστά μια διαδικασία εμβάθυνσης, έτσι και οι έννοιες επανέρχονται σε νέα συμφραζόμενα και αποκτούν κάθε φορά διαφορετικές αποχρώσεις και σημασιοδοτήσεις. Κάθε νέα εμφάνιση έννοιας συνοδεύεται από έναν μετασχηματισμό που προκύπτει από το πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται, διευρύνοντας έτσι το πεδίο των ερμηνευτικών της δυνατοτήτων. Η εργασία για το λόγο αυτό, παραμένει σκόπιμα κοντά σε συγκεκριμένους άξονες της σκέψης του επιτρέποντας έτσι στις ίδιες τις έννοιες να επανέρχονται μέσα σε διαφορετικά συμφραζόμενα.

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τα αρχαία ερείπια όχι ως κατεξοχήν τόπους φιλοσοφικής εμπειρίας στους οποίους η παρουσία και η απουσία συνυπάρχουν με έναν τρόπο που διαφεύγει της κλασικής αναπαραστατικής (*imaginairie*) κατανόησης. Τα αρχαία ερείπια συνιστούν αρχιτεκτονικές μορφές μέσα από τις οποίες το ίδιο το παρελθόν επιμένει χωρίς να επιστρέφει και το νόημα αναδύεται χωρίς ποτέ να σταθεροποιείται.

Κύρια ερευνητική προοπτική συνιστά η οντολογική ανάγνωση των αρχαίων ερειπίων μέσα από τη φιλοσοφία και τη θεωρία της λογοτεχνίας του Maurice Blanchot (1907-2003), με ιδιαίτερη έμφαση στις έννοιες του θανάτου, του αρρήτου και της σιωπής. Κεντρική υπόθεση εργασίας αποτελεί η θέση, ότι τα αρχαία ερείπια μπορούν να κατανοηθούν ως υλικές οντότητες ανάλογες προς τη μπλανσονική σύλληψη του θανάτου. Όπως ο θάνατος αναδύεται ως μια διαρκής συνθήκη παρουσίας και απουσίας έτσι και τα αρχαία ερείπια «κατοικούν» σε μια ενδιάμεση περιοχή μεταξύ παρόντος και παρελθόντος. Η ύπαρξή τους συγκροτείται μέσα ακριβώς από αυτή τη συνύπαρξη χρονικών επιπέδων, η οποία τα καθιστά φορείς μιας ιδιότυπης χρονικότητας. Το ήδη «χαμένο» των ερειπίων παραμένει αισθητό χωρίς να καθίσταται εκ νέου παρόν. Τα αρχαία ερείπια συγκροτούν μια ιδιαίτερη οντολογική συνθήκη, μέσα στην οποία το παρελθόν διαφεύγει κάθε πλήρους αναπαράστασης και καθιστά αδύνατη την οριστική του ανάκτηση. Η φιλοσοφική σκέψη του Blanchot προσφέρει ένα ιδιαίτερα γόνιμο πλαίσιο για την κατανόηση αυτής της εμπειρίας. Στο σημαντικό έργο του, *Ο χώρος της λογοτεχνίας* (*L'espace littéraire*, 1955) ο θάνατος εκλαμβάνεται ως μια ριζική «μη-εμπειρία», ένα όριο που καθιστά αδύνατη κάθε μορφή ολοκλήρωσης, μια δοκιμασία απουσίας τέλους (Blanchot, 2017). Αντίστοιχα, έννοιες όπως το άρρητο και η σιωπή συνιστούν τον όρο «δυνατότητα» της γλώσσας (οπ. 2017), επιτρέποντας στο νόημα να εμφανίζεται χωρίς ποτέ να εξαντλείται. Με βάση αυτή τη θεωρητική αφετηρία, η εργασία υποστηρίζει ότι τα αρχαία ερείπια συγκροτούν τόπους όπου το άρρητο γίνεται αισθητό μέσα από τη φθορά, την αποσπασματικότητα και τη σιωπηλή τους παρουσία, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από το υποκείμενο της ερμηνείας προς το ίδιο το μνημειακό ερείπιο ως φορέα οντολογικής σημασίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία οργανώνεται γύρω από τρεις βασικούς εννοιολογικούς άξονες.

(α) τον θάνατο ως οντολογική συνθήκη δηλαδή ως διαρκή υπαρξιακή δυνατότητα που διαπερνά την ανθρώπινη ύπαρξη και καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο αυτή συγκροτείται νοηματικά,

(β) το άρρητο και τη σιωπή ως δομικά στοιχεία της γλώσσας, της εμπειρίας, και των εγγενών ορίων γλωσσικής έκφρασης, μέσα από τα οποία η τελευταία αποκαλύπτει τα όρια της δυνατότητας της σημασιοδότησης και εκτίθεται σε αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί πλήρως,

(γ) το ίχνος και τη μνήμη ως μορφές διατήρησης της απουσίας, δηλαδή ως τρόπους με τους οποίους το «απολεσθέν» εμμένει στο παρόν, συγκροτώντας μια εμπειρία που θεμελιώνεται στη διαρκή της αποσύνδεση και αναβολή. Οι άξονες αυτοί λειτουργούν ως γέφυρα ανάμεσα στη φιλοσοφική σκέψη και την ανάλυση των αρχαίων ερειπίων, επιτρέποντας τη συγκρότηση ενός ενιαίου ερμηνευτικού πλαισίου.

Μεθοδολογικά, η εργασία υιοθετεί μια ερμηνευτική εννοιολογική προσέγγιση, συνδυάζοντας την ανάλυση των φιλοσοφικών πραγματειών¹ του Blanchot με την εννοιολογική «ανάγνωση» της υπολειμματικής αρχαιολογικής ύλης. Μέσα από αυτή τη διασταύρωση φιλοσοφίας, λογοτεχνίας και αρχαιολογίας, επιχειρείται η ανάδειξη ενός πεδίου όπου ο θάνατος, το υλικό και το άυλο, το παρόν και το απόν, το ρητό και το άρρητο συνυπάρχουν χωρίς να συντίθενται.

Η έρευνα αναπτύσσεται μέσα από ακόλουθα βασικά ερωτήματα:

- ♦ *Με ποιόν τρόπο τα αρχαία ερείπια συγκροτούνται ως οντολογικά ίχνη του μη-παρόντος (θανάτου);*
- ♦ *Πώς συνδέεται το άρρητο της λογοτεχνίας με τη σιωπή της υλικής φθοράς των αρχαίων ερειπίων;*

¹ Η πρόσληψη του έργου του Blanchot στην Ελλάδα παραμένει σχετικά περιορισμένη και αποσπασματική, τόσο σε επίπεδο μεταφράσεων όσο και σε επίπεδο ερμηνευτικής επεξεργασίας, γεγονός που επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται και κατανοείται το συνολικό έργο του. Η δυσκολία αυτή λειτούργησε ως εμπόδιο κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, καθώς απαιτούσε συνεχή αναδιτύπωση και επεξεργασία των εννοιών, στο σημείο όπου ο φιλοσοφικός λόγος συναντά τα όρια της γλώσσας. Η δυσκολία εντάθηκε περαιτέρω από την περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία και την ακριβή απόδοση βασικών όρων. Ωστόσο, η ίδια αυτή αστάθεια ανέδειξε ταυτόχρονα και τη γονιμότητα του μπλανσονικού έργου ως ανοιχτού ερμηνευτικού πεδίου. Έτσι, η εργασία διαμορφώθηκε περισσότερο ως μια ερμηνευτική άσκηση πάνω σε πολλαπλά εννοιολογικά επίπεδα, όπου το φιλοσοφικό νόημα εμφανίζεται ως πεδίο ασυνέχειας, μετατόπισης και διαρκούς αναστοχαστικής σύνθεσης.

Και τέλος,

- ♦ *πώς μπορεί μια φιλοσοφική θεωρία να λειτουργήσει ως ερμηνευτικό σχήμα για την κατανόηση της αρχαιολογικής εμπειρίας;*

Η εργασία διαρθρώνεται ως μια σταδιακή μετάβαση από τη φιλοσοφική θεμελίωση προς την ερμηνευτική και εφαρμοσμένη ανάλυση.

Συγκεκριμένα το πρώτο κεφάλαιο θεμελιώνει το φιλοσοφικό πλαίσιο της μελέτης, εξετάζοντας τη σκέψη του Blanchot γύρω από τον θάνατο, το άρρητο, τη σιωπή και τη μνήμη. Εδώ τίθενται οι βασικές έννοιες που θα λειτουργήσουν ως ερμηνευτικά εργαλεία για την προσέγγιση των αρχαίων ερειπίων.

Το δεύτερο κεφάλαιο μετατοπίζει τη συζήτηση στον χώρο των αρχαίων ερειπίων, προσεγγίζοντάς τα ως τόπους του αρρήτου και ως οντολογικά ίχνη του μη-παρόντος. Η έννοια της αποσπασματικότητας και της διάλυσης της ενότητας συνδέεται με τη φθορά και την υλικότητα του ερειπίου, ενώ αναδεικνύεται η δυνατότητα μιας «μεταστοιχείωσης» της φιλοσοφικής έννοιας του θανάτου σε χωρική εμπειρία.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στη σχέση των ερειπίων με τη χρονικότητα, διερευνώντας έννοιες όπως το άχρονο, το ατέρμονο και το ουδέτερο. Μέσα από αυτή την προβληματική, αναδεικνύεται η δυνατότητα των ερειπίων να αντιστέκονται στη μνημειακή λήθη και να συγκροτούν μια ιδιαίτερη εμπειρία θέασης και μνήμης.

Το τέταρτο κεφάλαιο προχωρά σε μια ερμηνευτική και ακροθιγώς αισθητική προσέγγιση, αναδεικνύοντας την αμφισημία και την εκκρεμότητα του νοήματος μιας ολοκληρωμένης αισθητικής εποπτείας, στην ανάγνωση των αρχαίων ερειπίων. Η ανάλυση επικεντρώνεται στην αποσταθεροποίηση της κλασικής αρχαιολογικής ερμηνείας και στη διερεύνηση της οντολογικής αμφισημίας που χαρακτηρίζει την εμπειρία της θέασης του αρχαίου ερειπίου.

Το πέμπτο κεφάλαιο επιχειρεί μια συγκεκριμένη εφαρμογή της θεωρητικής προβληματικής μέσα από την περίπτωση των ερειπιωδών μνημείων της αρχαίας Δήλου. Μέσα από επιμέρους χωρικές και μνημειακές αναγνώσεις αναδεικνύεται η έννοια του αρχαίου ερειπίου ως «υπόλειμμα παρουσίας» και ως μνημειακός τόπος όπου το νόημα αποσύρεται, παραμένοντας ταυτόχρονα ενεργό και ανοιχτό.

Τέλος, το έκτο κεφάλαιο λειτουργεί ως συνθετικό και θεωρητικό επιστέγασμα της εργασίας επιχειρώντας να αναδείξει πώς η φιλοσοφική θεωρία μπορεί να συγκροτηθεί ως ερμηνευτικό σχήμα για την κατανόηση της αρχαιολογικής εμπειρίας. Η συνάντηση φιλοσοφίας και αρχαιολογίας μέσω της λογοτεχνίας του Blanchot προτείνει μία νέα

θεωρητική προοπτική όπου το αρχαίο ερείπιο νοείται ταυτόχρονα ως ίχνος του «μη-παρόντος» και ως πεδίο όπου η εμπειρία, η γλώσσα και η ύπαρξη συναντώνται στο όριό τους.

Συνολικά, η εργασία «διαβάζει» τα αρχαία ερείπια ως τόπους όπου η πολιτιστική γνώση και ο φιλοσοφικός στοχασμός συμπλέκονται, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τα όρια εντός των οποίων η φιλοσοφική σκέψη επιχειρεί να αρθρωθεί.



Καλλιτεχνική απεικόνιση των αρχαίων ερειπίων της νήσου Δήλου.

© Δημιουργήθηκε με χρήση ΑΙ

1^ο Κεφάλαιο - Η φιλοσοφία του θανάτου, το άρρητο και μνήμη στον Maurice Blanchot.

Η σκέψη του Maurice Blanchot συγκροτείται γύρω από μια ριζική διερώτηση των ορίων της γλώσσας, της εμπειρίας και της παρουσίας. Ο θάνατος, το άρρητο και η μνήμη λειτουργούν ως αλληλένδετοι τόποι όπου η γλώσσα δοκιμάζεται στην ίδια της την ανεπάρκεια. Έτσι, η σκέψη του Blanchot αρθρώνεται στο όριο όπου η γλώσσα παύει να εγγυάται την παρουσία και αρχίζει να εκθέτει την ίδια της την αδυναμία. Η γραφή δεν κατονομάζει τον κόσμο, τον αποδιαρθρώνει, τον απομακρύνει, τον καθιστά απόντα, φέρνοντας στο προσκήνιο μια εμπειρία που συνδέεται άμεσα με το άρρητο και, κατ' επέκταση, με τη σκέψη της μνήμης και του θανάτου.

Στα έργα *Faux pas* (1943), *La Part du feu* (1949), *L'Espace littéraire* (1955), *L'Entretien infini* (1969) και *L'Écriture du désastre* (1980) καθίστανται προσπελάσιμες οι φιλοσοφικές του θέσεις σχετικά με τη φύση της γλώσσας, τη σχέση γραφής και απουσίας, καθώς και τη σύμπλεξη θανάτου, αρρήτου και μνήμης. Το βασικό ερώτημα που απασχόλησε τον Blanchot σε μεγάλο μέρος της ζωής του αφορά το νόημα της λογοτεχνίας, της γραφής και του θανάτου, καθώς και, εντέλει, τη φαινομενολογία της γλώσσας και της αλήθειας. Λέγεται ότι συχνά συμπεριφερόταν σαν να ήταν ήδη νεκρός και ότι χαρακτήριζε τα βιβλία του ως μεταθανάτια (van Manen, 2023: 263). Τα κείμενά του συγκροτούν ένα ιδιαίτερο πεδίο στοχασμού, στο οποίο η λογοτεχνία και η φιλοσοφία διασταυρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται, αναδεικνύοντας τη γραφή ως τόπο ριζικής διερώτησης της σημασίας. Έτσι, η φιλοσοφία του θανάτου στον Blanchot συνιστά μια ριζική εμπειρία της αποσύνδεσης μεταξύ λόγου και παρουσίας. Ο θάνατος συνδέεται με τη διάλυση της αναφορικότητας και με μια περιοχή όπου ο λόγος συναντά τα όριά του απέναντι στο συμβάν, ενώ η μνήμη αναδύεται ως μια ερειπιώδης μορφή επιβίωσης του ανείπωτου, συγκροτημένη μέσα από θραύσματα, ίχνη και αποσπασματικές παρουσίες. Η γραφή καθίσταται έτσι ο τόπος όπου θάνατος, άρρητο και μνήμη συμπλέκονται σε μια διαδικασία που επιμένει να εγγράφει αυτό που ταυτόχρονα διαγράφει, διατηρώντας ζωντανό το ίχνος μιας εμπειρίας η οποία παραμένει εκτεθειμένη στην απουσία της πλήρους παρουσίας (Κάσσο, 1988). Έτσι, ο θάνατος μετατρέπεται σε ένα θέμα λογοτεχνικό και υπαρξιακό, που μας οδηγεί να αναλογιστούμε το νόημα της απουσίας και την εγγενή μας αδυναμία να βιώσουμε πλήρως τη δική μας φθαρτότητα.

1.1 Εισαγωγή στην έννοια του θανάτου.

Ο όρος «θάνατος» (από το λατινικό «mors», συνδεδεμένο με το ρήμα «morī», δηλαδή «πεθαίνω») παραδοσιακά δηλώνει το τέλος της ζωής. Παράλληλα, ο θάνατος αναδεικνύεται ως μια πολυδιάστατη έννοια που διαπερνά τη σκέψη, τον πολιτισμό και την κοινωνική οργάνωση, αποκτώντας σημασίες που εκτείνονται πέρα από το βιολογικό συμβάν. Σύμφωνα με τον Z. Bauman (2008: 132) *«είναι αδύνατη η απόδοση ενός ορισμού, καθώς ο θάνατος αντιπροσωπεύει το τελικό κενό, εκείνη τη μη ύπαρξη που όμως δίνει ύπαρξη σε όλα τα όντα»*. Πρόκειται για ένα “αδιανόητο” Άλλο που αιωρείται της εμβέλειας της επικοινωνίας και για το λόγο αυτό δεν μπορούμε ούτε να τον συλλάβουμε, ούτε να τον οπτικοποιήσουμε, ούτε να τον αναπαραστήσουμε. Κατά τον Χούσερλ (1994 [1931]) κάθε γνωσιακή σύλληψη είναι «προθετική» («Intentionalität») επομένως, ο θάνατος συλλαμβάνεται μόνο υπερβατολογικά δηλαδή ως «κάτι που πηγαίνει πέρα» από το υποκείμενο. Ο θάνατος συχνά γίνεται αντιληπτός ως ένα μοναδικό και αναπόφευκτο γεγονός², η τελευταία στιγμή μιας ύπαρξης, αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί ως θεμελιώδες σημείο αναφοράς για την κατανόηση της ίδιας της ζωής, των ορίων της και του νοήματός της.

Στη βιολογία, ο θάνατος ορίζεται ως η μη αναστρέψιμη διακοπή ζωτικών λειτουργιών (Howard, 2021). Η βιολογία δείχνει έτσι την καθολικότητα και το αναπόφευκτο του θανάτου, επιβεβαιώνοντας το ανθρώπινο πεπερασμένο και θέτοντας το αναγκαίο θεωρητικό υπόβαθρο, επάνω στην οποία μπορούν να αναπτυχθούν κοινωνιολογικοί³ και φιλοσοφικοί στοχασμοί. Ιδιαίτερα στη νεωτερικότητα, ο θάνατος ως γεγονός τείνει να επανανοηματοδοτείται, να απομακρύνεται από τη δημόσια σφαίρα και εντάσσεται σε

² Ο θάνατος, και ιδιαίτερα η επίγνωση της θνητότητας ως μόνιμου ορίζοντα της ύπαρξης, καθιστά δυνατή μια βαθύτερη σχέση του υποκειμένου με τον εαυτό του, ανοίγοντας έναν χώρο στοχασμού μέσα στον οποίο αναδύονται τα ερωτήματα του νοήματος και της αξίας της ζωής (Ζωγραφίδης, 2010).

³ Η κοινωνιολογία διευρύνει αυτή την κατανόηση, θεωρώντας τον θάνατο ως ένα συνολικό κοινωνικό γεγονός, οργανωμένο μέσω τελετουργιών, πολιτισμικών κανόνων και θεσμών, που δομούν τη συλλογική αντίληψη της απώλειας και επιτρέπουν στην κοινωνία να ενσωματώσει το φαινόμενο στην κοινοτική-πολιτική ζωή (Durkheim, 1995). Στις σύγχρονες κοινωνίες, ο θάνατος γίνεται ένας σταθερός ανακλαστικός ορίζοντας, ο οποίος δημιουργεί άγχος εξαιτίας του φόβου αλλά και ηθική επίγνωση, επηρεάζοντας την ατομική συμπεριφορά και την κατασκευή κοινωνικού νοήματος (Giddens, 1991).

επιστημονικούς και τεχνοκρατικούς λόγους, ενώ συχνά ιδιωτικοποιείται ως εμπειρία⁴ (Walter, 2015, Μακρυγιάννη, 2008). Το άτομο καλείται να αντιμετωπίσει τον θάνατο ως προσωπικό του όριο και όχι απλώς ως μέρος μιας «κοσμικής τάξης» (Ariès, 1981). Παρά τη μετατόπιση αυτή, ο θάνατος παραμένει ένας κρίσιμος «αναλυτικός δείκτης» της ζωής, καθώς μέσα από αυτόν αναδεικνύονται οι αξίες, οι αντιφάσεις και τα όρια της ανθρώπινης κατάστασης (Giddens, 1991). Ήδη από το τέλος του Μεσαίωνα και την Αναγέννηση παρατηρείται μια βαθμιαία μεταβολή στην αυτοαντίληψη του ανθρώπου, ο οποίος αρχίζει να νοείται ως ον με συγκεκριμένα όρια και πεπερασμένη ύπαρξη (Cassirer, 1963). Μέσα σε αυτή τη μετατόπιση, η συνείδηση της θνητότητας καθίσταται θεμελιώδης διάσταση της ανθρώπινης εμπειρίας και της πολιτισμικής συγκρότησης. Η υπέρβαση των άμεσων ορίων της ύπαρξης αποτελεί βασική προϋπόθεση της πολιτισμικής δημιουργίας, καθώς επιτρέπει στον άνθρωπο να προσδίδει διάρκεια, νόημα και συνέχεια μέσα στα όρια της πεπερασμένης ζωής του. Με αυτόν τον τρόπο, ο θάνατος μπορεί να ιδωθεί ως μεμονωμένο συμβάν, και ταυτόχρονα ως ακραίο σημείο που διαπερνά την ανθρώπινη ύπαρξη. Η πρώτη δραστηριότητα του πολιτισμού συνδέεται με την επιβίωση, δηλαδή με την αναβολή της στιγμής του θανάτου, την επέκταση της διάρκειας της ζωής και την αύξηση της ικανότητας της ζωής να απορροφά περιεχόμενο (Bauman, 2008: 135). Έτσι, η επίγνωση της θνητότητας συνιστά μία από τις θεμελιώδεις συνθήκες της πολιτισμικής δραστηριότητας και της ανθρώπινης δημιουργικότητας.

Ανατρέχοντας πίσω στην αρχαία φιλοσοφία, ο θάνατος κατείχε κεντρικό ρόλο στην κατανόηση της ανθρώπινης ζωής. Από την αρχαιότητα, φιλόσοφοι όπως ο Αναξίμανδρος (611-547 π.Χ.) παρατήρησαν ότι όλα γεννιούνται και όλα καταστρέφονται σύμφωνα με το άπειρο, τονίζοντας πώς η αλλαγή και το τέλος είναι παγκόσμιοι φυσικοί νόμοι που περιλαμβάνουν και την ανθρώπινη ζωή (Εισ Φυσ., 24,13 Α9). Αντίστοιχα, η ηρακλείτεια σκέψη αναδεικνύει τον θάνατο μέσα από την έννοια του διαρκούς γίνεσθαι, όπου ζωή και θάνατος αποτελούν αλληλένδετες όψεις μιας αέναης διαδικασίας μεταβολής. Από την άλλη ο Πλάτων (*Φαίδων*, 64a-67b) θεωρεί ότι όσο η ανθρώπινη ψυχή παραμένει δεμένη με το σώμα βρίσκεται σε κατάσταση ανησυχίας και περιπλάνησης, με τον θάνατο να εκλαμβάνεται ως απελευθέρωση της ψυχής από τα δεσμά του υλικού κόσμου. Ακολουθώντας διαφορετική

⁴ Σύμφωνα με την ανάλυση του Ariès (1981), η εμπειρία του θανάτου στη Δύση μετασχηματίζεται σταδιακά και από ένα συλλογικό και δημόσιο γεγονός μετατρέπεται σε ατομική και εσωτερικευμένη εμπειρία.

κατεύθυνση, ο Επίκουρος (341 π.Χ. - 270 π.Χ.) στο έργο *Επιστολή προς Μενοικέα ή Περί Βίου* -όπως παρατίθεται στον Διογένη Λαέρτιο, *Βίοι Φιλοσόφων* (Βιβλίο Χ, παρ. 125)- αναφέρει: «τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδὴ περ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν· ὅταν δ' ὁ θάνατος παρῇ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν». Μέσα από αυτή τη θέση, ο Επίκουρος προσεγγίζει τον θάνατο υπό υλιστική σκοπιά, υποστηρίζοντας ότι η ψυχή αποτελείται από άτομα και διαλύεται με τον θάνατο, κατά συνέπεια, κάθε αίσθηση και συνείδηση παύει να υφίσταται. Για τον λόγο αυτό, ο θάνατος «δεν είναι τίποτα για εμάς», καθώς όσο υπάρχουμε δεν είναι παρών και όταν επέλθει δεν υπάρχουμε εμείς για να τον βιώσουμε. Ο φόβος του θανάτου αποδίδεται έτσι, σε λανθασμένες αντιλήψεις περί αθανασίας της ψυχής και η υπέρβασή του συνδέεται με την επίτευξη της «αταραξίας»⁵ (Επίκουρος, 199. παρ. 128). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η φιλοσοφική θέση του Λατίνου Λουκρήτιου (Lucrezio), στο έργο *De Rerum Natura* (57 π.Χ.), όπου ο θάνατος αντιπροσωπεύει την παύση της συνείδησης και, ως εκ τούτου, την απελευθέρωση από τα άγχη και τους πόνους της ζωής, με τον φόβο του θανάτου να προκύπτει από την ψευδαίσθηση της μονιμότητας της ψυχής (1992: III.830-869). Με αυτόν τον τρόπο, ο θάνατος νοείται ως φυσική κατάσταση, σύμφυτη με την ίδια τη ζωή ως διαρκή δυνατότητα. Οι Στωικοί, αντιλαμβάνονται τον θάνατο ως μια καθολική και αναπόφευκτη κατάσταση, που πρέπει να αντιμετωπιστεί με αρετή και ορθολογισμό (Σενέκας *Epistula XXIV*, παρ. 16-26). Όπως σημειώνει και ο Blanchot (2017: 158) θέλουν την αδιαφορία εμπρός στον θάνατο επειδή τον θέλουν ελεύθερο από κάθε πάθος. Αποδίδουν αυτή την αδιαφορία ως «μια αδιάφορη στιγμή, η οποία δεν είναι καν η τελευταία» (οπ.). Η επίγνωση της θνητότητας επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει σε αρμονία με τη φύση, ενισχύοντας την προσήλωση στο παρόν και περιορίζοντας τις αγωνίες, μετατρέποντας τον θάνατο σε όργανο σοφίας και εσωτερικής γαλήνης (Μάρκος Αυρήλιος, *Τα εις εαυτόν*, 2.17). Στη σύγχρονη σκέψη, η φιλοσοφική διερεύνηση της περατότητας κορυφώνεται στο έργο του Martin Heidegger (1927), ο οποίος εισάγει την έννοια του «είναι-προς-θάνατον» (Sein-zum-Tode / Being-toward-death). Για τον Heidegger, ο θάνατος αποτελεί υπαρξιακή δυνατότητα που συνοδεύει διαρκώς την ανθρώπινη ύπαρξη, ενώ η συνειδητοποίηση της περατότητας καθιστά δυνατή

⁵ Η αταραξία συνδέεται με την απουσία ψυχικής ταραχής και σωματικού πόνου. Όταν ο άνθρωπος φθάσει σε αυτή την κατάσταση, παύει η ανάγκη αναζήτησης περαιτέρω αγαθών, καθώς ούτε η ψυχή ούτε το σώμα βιώνουν κάποια έλλειψη που να απαιτεί συμπλήρωση. Η πληρότητα αυτή συνιστά, κατά τον Επίκουρο, τον πυρήνα της ευδαιμονίας.

μια αυθεντική πρόσληψη του εαυτού και της ζωής. Τα κείμενα του Blanchot εμφανίζονται, σε ορισμένες περιπτώσεις, ως αντιστροφές των διατυπώσεων του Heidegger, γεγονός που έχει ερμηνευθεί από τη σχετική βιβλιογραφία είτε ως κριτική είτε ως απόκλιση από τις Χαϊντεγκερικές έννοιες (Van Manen, 2023· Massie, 2007). Ενδεικτικά, ο Heidegger ορίζει τον θάνατο ως την «έσχατη δυνατότητα της αδυνατότητας», ενώ ο Blanchot τον προσδιορίζει ως την «αδυνατότητα της δυνατότητας». Η αντιστροφή αυτή υποδεικνύει μια ριζική μετατόπιση στο καθεστώς της δυνατότητας, όπου ο θάνατος λειτουργεί πλέον ως αποδιάρθρωση της ίδιας της δυνατότητας.

Αντίστοιχα, ο Jean-Paul Sartre (1943), αν και απορρίπτει την ουσιοκρατική θεώρηση της ανθρώπινης φύσης, αναγνωρίζει τον θάνατο ως εξωτερικό όριο που διακόπτει το σχέδιο της ύπαρξης και αφαιρεί από το υποκείμενο τη δυνατότητα περαιτέρω νοηματοδότησης. Η διαφοροποίηση αυτή αναδεικνύει διαφορετικές φιλοσοφικές προσλήψεις της περατότητας,

1.2 Η φιλοσοφική θεώρηση του θανάτου στον M. Blanchot.

Η φιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας του θανάτου κατέχει κεντρική θέση στη σκέψη του M. Blanchot (1907-2003), Γάλλου φιλοσόφου και συγγραφέα, γνωστού για τις θεωρήσεις του σχετικά με τη λογοτεχνική εμπειρία, τη σιωπή και την οριακότητα της ύπαρξης. Στο έργο του ο θάνατος αναδεικνύεται ως μια ριζικά ετερογενής διάσταση της ύπαρξης, η οποία υπερβαίνει τα όρια της βιολογικής εμπειρίας και της συμβατικής του κατανόησης ως γεγονότος. Η σχέση με τον θάνατο εκθέτει το υποκείμενο σε μια περιοχή όπου η εμπειρία συναντά τα όριά της και η σκέψη έρχεται αντιμέτωπη με ό,τι διαφεύγει της πλήρους σύλληψης. Ο θάνατος καθίσταται οριακή συνθήκη της ύπαρξης, η οποία καθιστά αισθητά τα όρια της παρουσίας, της γνώσης και της εμπειρίας. Η σκέψη του επηρεάζεται από τη φιλοσοφία του M. Heidegger (1927), ιδίως ως προς την κατανόηση της θνητότητας ως θεμελιώδους υπαρξιακής δομής, αλλά και από τον E. Levinas (1961), ο οποίος υποστηρίζει ότι η σχέση με τον θάνατο είναι υποχρεωτικά ηθική και υπαρξιακή, καθώς φανερώνει την απουσία που παραμένει εν δυνάμει παρούσα⁶. Η προσέγγιση του Levinas ενισχύει τη θέση του Blanchot στο ότι ο θάνατος δεν ανήκει στο πεδίο της άμεσης συνείδησης.

⁶ Ο θάνατος, κατά τον E. Levinas (1961: 232-234), συνδέεται με το «απροσπέλαστο» δηλαδή με κάτι που δεν μπορεί να καταστεί αντικείμενο εμπειρίας ή γνώσης.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι σχέση που εγκαθιδρύει ο Blanchot ανάμεσα στη γραφή και στον θάνατο. Στο πλαίσιο αυτό, ο Blanchot (2017) μιλά επίσης για έναν ιδιαίτερο χώρο τον «χώρο του θανάτου» («death's space»), στον οποίο η γλώσσα και η εμπειρία της γραφής μετασχηματίζονται. Στον χώρο αυτό, το υποκείμενο απομακρύνεται από την άμεση ταυτότητά του και εισέρχεται σε μια περιοχή όπου το νόημα παραμένει ασταθές και ανοικτό σε πολλαπλές ερμηνείες. Το να γράφει κανείς είναι σαν να αγγίζει έναν παράδοξο θάνατο που γνωρίζει ότι έχει συμβεί, χωρίς να έχει συμβεί πραγματικά.

Ο Blanchot διακρίνει μεταξύ του «la mort» («θάνατος») και του «le mourir» (το «πεθαίνειν»), επισημαίνοντας ότι ο θάνατος είναι μια καταστασιακή δυνατότητα που διαφεύγει πάντοτε από το υποκείμενο. Το «πεθαίνειν διαφεύγει κάθε πλήρους γνώσης ή εμπειρίας, αφαιρώντας κάθε δυνατότητα ταύτισης του υποκειμένου με το ίδιο του το τέλος, καθιστώντας έτσι σε αυτό προσδιορίσιμα τα όρια της αυτο-κατανόησης και της εμπειρίας. *«Ο θάνατος παραμένει ένα καίριο στοιχείο της ζωής, το οποίο μπορούμε να βιώσουμε μέσα από τον θάνατο των άλλων»* (Blanchot, 1995: 133). Η εμπειρία του θανάτου καθίσταται δυνατή μόνο μέσω της απώλειας του άλλου, καθώς ο δικός μας θάνατος παραμένει απροσπέλαστος. Η απουσία, συνεπώς λειτουργεί ως μια διαρκής δυνατότητα παρουσίας πέρα από τη βιωμένη εμπειρία και ο θάνατος (αποτελεί) τη διάσταση μέσα στην οποία η ύπαρξη συγκροτείται και ταυτόχρονα αποσταθεροποιείται (οπ.).

Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο, ο Blanchot (2017) επιχειρεί μια χαρακτηριστική σύγκριση ανάμεσα στον άνθρωπο και τα ζώα⁷. Τα ζώα ζουν στο παρόν, χωρίς να στοχάζονται τον θάνατο, και συνεπώς ο θάνατος δεν υπάρχει για αυτά ως συνειδητή δυνατότητα (οπ.: 211) Παρόλο που πεθαίνουν, η σχέση τους με τον θάνατο παραμένει αμιγώς βιολογική και άμεση, ενταγμένη στο ένστικτο-ορμή της επιβίωσης. Ο θάνατος υπάρχει μέσα τους μόνο ως όριο της ζωής και όχι ως αφηρημένη έννοια ή ως αντικείμενο σκέψης. *«Το Είναι για αυτό/α το ίδιο/α δεν έχει τέλος, δεν έχει περίγραμμα και βλέμμα πάνω στην κατάστασή του»* (2017: 211), γεγονός που υποδηλώνει μια μορφή ύπαρξης χωρίς αναστοχαστική απόσταση και χωρίς τη δυνατότητα εκείνης της ανοιχτότητας που συγκροτεί την ανθρώπινη εμπειρία του νοήματος.

⁷ Επηρεασμένος από τον Heidegger, ο Blanchot υιοθετεί, έμμεσα, την ιδέα ότι το ζώο είναι «φτωχό σε κόσμο», δηλαδή ότι διαθέτει έναν περιορισμένο τρόπο ανοίγματος προς το «Είναι». Στο πλαίσιο αυτό, τα ζώα δεν φαίνεται να μετέχουν στο «άνοιγμα» με τον ίδιο τρόπο όπως ο άνθρωπος, ο οποίος το βιώνει μέσω της γλώσσας και της γραφής.

Αντίθετα, με τα ζώα που ζουν στο λεγόμενο «άνοιγμα»⁸ (Rilke), ο άνθρωπος, δεν μπορεί να αποφύγει την αναμέτρηση με τη θνητότητά του, βρίσκεται συνεχόμενα αντιμέτωπος με τον θάνατο ως σκέψη, ως δυνατότητα και ως υπαρξιακό βάρος. Στη σκέψη του Blanchot (2017: 206-210), ο θάνατος παραμένει πάντοτε ανοίκειος, απροσπέλαστος και απερίγραπτος. Δεν μπορεί να βιωθεί ως εμπειρία, καθώς τη στιγμή που συμβαίνει παύει να υπάρχει το υποκείμενο που θα μπορούσε να τον βιώσει. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, *«Dying means: you are dead already, in an immemorial past, of a death which was not yours, which you have thus neither known nor lived, but under the threat of which you believe you are called upon to live»* (Το να πεθαίνεις σημαίνει: ότι είσαι ήδη νεκρός, σε ένα αμνημόνευτο παρελθόν, από έναν θάνατο που δεν ήταν δικός σου, τον οποίο, επομένως, ούτε γνώρισες ούτε έζησες, αλλά υπό την απειλή του οποίου πιστεύεις ότι καλείσαι να ζήσεις) (1986: 51). Η διατύπωση αυτή υποδηλώνει ότι ο θάνατος σχετίζεται με μια διάσταση που προηγείται της εμπειρίας και παραμένει αδύνατο να καταστεί παρόν.

Από οντολογική σκοπιά, ο θάνατος αποτελεί μια ακραία κατάσταση που αναιρεί τη δυνατότητα της εμπειρίας. *«Death works with us in the world [...] but to die is to shatter the world [...] it is no longer death, but the impossibility of dying»* (Ο θάνατος συνυπάρχει μαζί μας στον κόσμο [...] αλλά το να πεθάνεις σημαίνει να καταστρέψεις τον κόσμο [...] δεν είναι πλέον θάνατος, αλλά η αδυναμία να πεθάνεις) (Blanchot, 1981: 320). Φαίνεται επομένως ότι ο θάνατος είναι κάτι που διαρρηγνύει τον ίδιο τον κόσμο της εμπειρίας. Με τον τρόπο αυτό, ο Blanchot απομακρύνεται από την αντίληψη του θανάτου ως βιολογικού τέλους και τον προσεγγίζει ως οντολογικό όριο που καθιστά αδύνατη κάθε μορφή κατανόησης. Η απρόσωπη διάσταση του θανάτου συνδέεται στενά με την έννοια της «μη-εμπειρίας». Ο

⁸Το «άνοιγμα» («souvente»), χρησιμοποιείται εδώ ως μια φιλοσοφική έννοια που συνδέεται με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τη γλώσσα, τη γραφή και την εμπειρία του «έξω». Το λογοτεχνικό έργο, αντί να ολοκληρώνεται, παραμένει σε μια κατάσταση ανοιχτότητας, όπου το νόημα διαφεύγει. Έτσι, το «άνοιγμα» δηλώνει τον χώρο όπου η γραφή απομακρύνεται από τον έλεγχο του υποκειμένου και παραδίδεται σε μια ατέρμονη κίνηση αναβολής και απροσδιοριστίας.

θάνατος δεν μπορεί να αποτελέσει βιωμένη εμπειρία ούτε να ενταχθεί στο «Εγώ» ως προσωπικό γεγονός. Δεν είναι ποτέ «δικός μας» με την κυριολεκτική έννοια, καθώς η εμπειρία του προϋποθέτει ένα υποκείμενο που δεν μπορεί να υπάρχει τη στιγμή του θανάτου. Όπως επισημαίνεται, στο *Writing of the Disaster* (1986: 52), «*This uncertain death, always anterior—this vestige of a past that never has been present—is never individual;*» (πάντα προγενέστερος - αυτό το ίχνος ενός παρελθόντος που δεν υπήρξε ποτέ παρόν-δεν είναι ποτέ αποκλειστικός...) αλλά εντάσσεται σε μια διάσταση που υπερβαίνει το άτομο και κάθε δυνατότητα ολοκλήρωσης.

Ο Blanchot υποστηρίζει επίσης, ότι ο θάνατος εκδηλώνεται πάντοτε ως κάτι άλλο, πέρα από το υποκείμενο και ότι η σχέση του ανθρώπου με αυτόν χαρακτηρίζεται από μια θεμελιώδη αδυναμία. Δεν μπορεί κανείς να πεθάνει «γνωρίζοντας» ότι πεθαίνει. «*"Dying," on the other hand, is pure insignificance, an event without concrete reality, one which has lost all value as a personal and interior drama because there is no longer any interior. It is the moment when I die signifies to me as I die a banality which there is no way to take into consideration: in the liberated world and in these moments when freedom is an absolute apparition, dying is unimportant and death has no depth*» (1995: 320).

Το υποκείμενο αναγνωρίζει την ύπαρξη του θανάτου, χωρίς αυτός να εντάσσεται πλήρως στο πεδίο της εμπειρίας του, παραμένοντας ως όριο που τη διαπερνά και την υπερβαίνει. Για τον λόγο αυτό η μοναδική μορφή θανάτου που γίνεται αντιληπτή είναι ο θάνατος του «Άλλου» («l'Autre»), ενώ ο δικός μας παραμένει πάντοτε απροσπέλαστος. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε μια ριζική αναθεώρηση της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη θνητότητα. Ο θάνατος αναδεικνύεται ως διαρκής συνθήκη που συνοδεύει την ύπαρξη ως όριο και ως «Αδυνατότητα» («Noli mi») (Blanchot, 2017: 45), συγκροτώντας έναν ορίζοντα μέσα στον οποίο η ζωή εκτίθεται στη δική της περατότητα. Η προοπτική αυτή αποκτά βαθιές φιλοσοφικές προεκτάσεις, καθώς μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την κατανόηση ή την αποδοχή του θανάτου ως προσωπικού γεγονότος προς την ανάδειξη του ως ακραίου οντολογικού ορίου (Šumilova, 2025).

1.3 Το άρρητο και η σιωπή στη λογοτεχνία του Blanchot.

Η έννοια του αρρήτου⁹ αποτελεί έναν κεντρικό πυρήνα της λογοτεχνικής φιλοσοφίας του Blanchot. Στο *Η στιγμή του Θανάτου μου* (1951/2011) το άρρητο ταυτίζεται με τη διαμεσολάβηση μεταξύ νοήματος και εκφοράς. Ότι «υπάρχει» αλλά δεν μπορεί να αποδοθεί μέσω λόγου, καθίσταται προσβάσιμο μέσα από τη σιωπή και τη λογοτεχνική έκφραση και τη διάθεση προς το υπερβατικό. Στην παράδοση της φιλοσοφίας της γλώσσας, ο αναλυτικός φιλόσοφος L. Wittgenstein στη διατριβή του, *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921: 7) αναφέρει ότι «*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen*» (για όσα δεν μπορείς να μιλήσεις, πρέπει να σιωπάς), θέτοντας το άρρητο ως το κάθετο όριο του λόγου, ενώ ο J. Derrida (1967: 23), μιλάει για την έννοια της «διαφοράς» («différance»), τονίζοντας ότι κάθε νόημα είναι πάντα μερικό και ανοιχτό στο απροσδιόριστο.

Ο Blanchot υιοθετεί και επεκτείνει τις παραπάνω αντιλήψεις, βλέποντας στο άρρητο την υποστατική διάσταση του θανάτου κατά την οποία η σιωπή είναι το μέσο συνάντησης με το «μη-ειπωμένο», που αντιστοιχεί στη διαρκή «παρουσία-απουσία» του θανάτου. Στο γενικό φιλοσοφικό του έργο, η γλώσσα παρουσιάζεται ως ένας «χώρος» μέσα στον οποίο εκδηλώνεται κατ' ουσία το ίδιο το «όριο» (γαλλ.: *limite*) της. Η γραφή αποσκοπεί στη συνεχή του αναβολή και αποδιάρθρωση.

Στο έργο του *Το ελευσόμενο βιβλίο* (*Le Livre à venir*, 1959), ο Blanchot προσεγγίζει την λογοτεχνία ως μια αέναη κίνηση προς το μη ολοκληρώσιμο, ως ένα διαρκές «έρχεσθαι» («à venir»), το οποίο διατηρεί ανοιχτή τη διαδικασία της σηματοδότησης και εκθέτει τη γραφή σε μια συνεχή αναβολή της πληρότητάς της. Η γραφή, επομένως συνδέεται ουσιαστικά με μια εμπειρία απώλειας, όπου το νόημα διαφεύγει συνεχώς. Όπως σημειώνει, «*This wonderful, silent, agile, and indomitable language offers us, at every moment, an immediate and universal understanding... this participation is exchanged with everyone else* (αυτή η υπέροχη, άφωνη, ευκίνητη και ακατάβλητη γλώσσα μας προσφέρει σε κάθε στιγμή μια άμεση και καθολική γνώση. Μας καθιστά, όμως, όχι ως σταθερούς φορείς αυτής της γνώσης, αλλά ως

⁹ Η λέξη «άρρητο» προέρχεται από την ελληνική «ἄ-ρρητος», δηλαδή αυτός που «δεν μπορεί να ειπωθεί» ή «που δε λέγεται», ή «που δεν εκφράζεται» (βλ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, σ. 285).

πέρασμα μιας διαρκούς κίνησης, στο οποίο κάθε άτομο συμμετέχει πάντα, ήδη εκ των προτέρων, και αυτή η συμμετοχή ανταλλάσσεται με όλους τους άλλους) (Blanchot, 2003: 202). Η γλώσσα, κατά συνέπεια, αποκαλύπτει μια διαδικασία διαρκούς μετατόπισης, όπου το νόημα δεν ανήκει σε κανέναν και δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Η γλώσσα απομακρυσμένα από το να διασφαλίζει μια διαφανή και άμεση σχέση μεταξύ λέξης και σημασίας, συγκροτεί κυρίως τον τόπο μιας αδιάρρηκτης έντασης μεταξύ του «λέγειν» και της «αδυναμίας του λέγειν». Με βάση τα παραπάνω, οι έννοιες του άρρητου και της σιωπής συνιστούν την ίδια τη συνθήκη της δυνατότητάς της. Συγκεκριμένα, το άρρητο δεν αναφέρεται σε ένα περιεχόμενο που παραμένει προσωρινά εκτός λόγου, ούτε σε κάτι που θα μπορούσε να εκφραστεί μέσω μιας ακριβέστερης ή πιο εξελιγμένης γλωσσικής μορφής. Πρόκειται για ένα δομικό όριο της ίδιας της γλώσσας, το οποίο διαπερνά εκ των έσω κάθε δυνατότητα σημασίας και καθιστά εκ των προτέρων αδύνατη την πλήρη απόδοσή της (Γιανναράς, 2008). Το άρρητο επομένως, εκλαμβάνεται ως η εσωτερική της διάσταση, αυτό δηλαδή που την κατοικεί και ταυτόχρονα την «διαφεύγει». Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Blanchot (2017: 68-73), ο λόγος δεν είναι όραση «παρά ο ίσκιος της ομιλίας» (οπ.: 83) υποδεικνύοντας ότι η γλώσσα εισάγει μια σκιώδη απόσταση μεταξύ του λόγου και του πράγματος. Στο διάνοιγμα αυτής της απόστασης συγκροτείται ο χώρος του ακατάληπτου, το «πέρα αυτού δεν είναι τίποτα» (οπ.: 42), ο οποίος δεν νοείται ως όρος «έξω» («dehors»), από τη λειτουργία της γλώσσας, αλλά ως βιωματικά εγγεγραμμένος τρόπος, να αναστέλλει ακόμη και τη δυνατότητα της πλήρους σύλληψής της. Η ασυμμετρία αυτή μεταξύ λέξης και πράγματος αποτελεί θεμελιώδη συνθήκη κάθε λόγου (οπ.: 43). Η λογοτεχνία, όταν παύει να εγκλωβίζεται στον σκοπό της επικοινωνίας, επιτρέπει στο οριακό να γίνει αντιληπτό. Το κείμενο (ως έργο τέχνης) προσφέρει μια ζώνη όπου η ζωή και ο θάνατος, η παρουσία και η απουσία συναντιούνται, χωρίς να εξαντλούν ή να περιορίζουν η μία την άλλη.

Για να καταστήσει την έννοια της οριακότητας περισσότερο κατανοητή, ο Blanchot χρησιμοποιεί τη μεταφορά της μέρας και της νύχτας (2017: 397). Η μέρα αντιπροσωπεύει τον έλεγχο, την καθημερινότητα, την τάξη και τη λειτουργικότητα και η νύχτα διακρίνεται σε δύο όψεις. Η πρώτη νύχτα σχετίζεται με τη σιωπή, την ανάπαυση και την απουσία ενώ η άλλη νύχτα είναι το ίδιο το «έξω». Όπως σημειώνει ο Blanchot, «Η άλλη νύχτα όμως δεν υποδέχεται, δεν ανοίγεται. Στην άλλη νύχτα είμαστε πάντα εκτός. Ούτε και κλείνεται, δεν είναι ο μέγας Πύργος, ο εγγύς αλλά απρόσιτος, όπου δεν μπορούμε να διεισδύσουμε επειδή η δίοδος φρουρείται. Η άλλη νύχτα είναι απρόσβατη επειδή το να έχεις πρόσβαση σ' αυτή σημαίνει ότι

έχεις πρόσβαση στο εκτός, ότι μένεις εκτός αυτής και χάνεις εσαεί τη δυνατότητα να εξέλθεις απ' αυτήν» (Blanchot, 2017: 251).

Στον ίδιο συλλογισμό και η έννοια της σιωπής αποκτά καθοριστική σημασία. Η σιωπή υπάρχει στην εσωτερική της διάσταση. Το σιωπηλό καταφέρνει να διαπερνά τον λόγο, να τον διακόπτει και τον αποσυνθέτει: «*Only he who silences it creates the conditions to hear it; and yet, what is heard is the neutral word itself - what has always been said cannot cease to be said and cannot be fully heard* / μόνο εκείνος που επιβάλλει σιωπή σε αυτήν, προετοιμάζει τις συνθήκες για να την ακούσει και όμως, αυτό που ακούγεται είναι ο ίδιος ο ουδέτερος λόγος, ό,τι έχει ειπωθεί πάντα δεν μπορεί να σταματήσει να λέγεται και δεν μπορεί να ακουστεί πλήρως» (2003: 209). Η σιωπή αναδεικνύεται ως τρόπος με τον οποίο η γλώσσα εκτίθεται στο ίδιο της το όριο, εκεί που το λέγειν συναντά το άρρητο. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται μια ριζική διερώτηση της αναπαραστατικής λειτουργίας της γλώσσας, καθώς κάθε πράξη λόγου σηματοδοτεί την απουσία των πραγμάτων και θεμελιώνεται στην απόσταση ανάμεσα στη λέξη και στο πράγμα ως συστατικό στοιχείο της λειτουργίας της. Επομένως, κάθε πράξη λόγου ενέχει μια αρχική απομάκρυνση από την άμεση παρουσία του σημαινόμενου.

Όπως επισημαίνει στο έργο *La Part Du Feu* (The Work of Fire, 1949), η γλώσσα εισάγει μια «ρήξη» που καθιστά αδύνατη την πλήρη ταύτιση μεταξύ λόγου και πραγματικότητας. Έτσι, η λογοτεχνία τοποθετείται στο πεδίο της απόστασης και της απώλειας. Ανήκει «στην κατηγορία εκείνων των δεδομένων στα οποία ο άνθρωπος παραδίδεται για να ζήσει» (Blanchot, 2017: 27) και αναπτύσσεται ως χώρος έκθεσης της σχέσης ανάμεσα στη γλώσσα και την πραγματικότητα. Η λειτουργία της συνδέεται με την ανάδειξη των ορίων της αναπαράστασης και με την εμπειρία της απόστασης που τη συγκροτεί. Παράλληλα, η γραφή εμφανίζεται ως διαδικασία εγγενούς αφαίρεσης - «καταστροφής», καθώς «*[is] the erasure of whatever it is that by this writing is written* / *[είναι] η διαγραφή εκείνου που με αυτή τη γραφή γράφεται*», γεγονός που αναδεικνύει την αδυνατότητα σταθερής αντιστοίχισης μεταξύ λόγου και όντος (Blanchot, 1980: ix). Επομένως, η γραφή συνιστά μία διαρκή προσέγγιση εκείνου που αντιστέκεται σε κάθε μορφή οικειοποίησης, υπερβαίνοντας τη λειτουργία της απλής μετάδοσης ενός προκαθορισμένου περιεχομένου: το άρρητο και η σιωπή συγκροτούνται ως εσωτερικές κινήσεις της γλώσσας και της λογοτεχνίας, ως συνθήκες που καθιστούν δυνατή τη λειτουργία και την ανάπτυξή τους. Παραπέμπουν στον ανοικτό χαρακτήρα της γλωσσικής εμπειρίας, μέσα στον οποίο το νόημα παραμένει σε διαρκή εκκρεμότητα και ολοκληρώνεται σε «οριστική» μορφή (Κάσσο, 1988). Η πράξη του λόγου αναπτύσσεται ως έκθεση σε ό,τι διαφεύγει της πλήρους διατύπωσης, ως συμμετοχή σε μια κίνηση που διατηρεί το νόημα

ενεργό μέσα στην ίδια του την αναβολή. Κατ' αυτό τον τρόπο η γλώσσα διανοίγει το πεδίο της σημασίας, επιτρέποντας σε ό,τι δεν μπορεί να ειπωθεί ολοκληρωτικά να επιμένει ως δυνατότητα εντός της.

1.4 Ίχνος και μνήμη κατά Blanchot.

Εξ ορισμού, ένα ίχνος (είτε πρόκειται για πατημασιά, ίχνος, μουτζούρα ή σημάδι) υπάρχει μόνο ως καταγραφή αυτού που κάποτε πέρασε από εκεί. Ένα ίχνος μπορεί να θεωρηθεί ως η (παρελθούσα) παρουσία ενός όντος ή, αντίθετα, ως η (τρέχουσα) απουσία του. Το ίχνος μπορεί να δημιουργήσει μια ξεχωριστή σχέση με τον υλικό κόσμο, επειδή η σημασία του επεκτείνεται σε μη γραπτά λείψανα όπως (αρχαία) ερείπια, κατάλοιπα, θραύσματα, και άλλα υλικά αντικείμενα που δεν διασώζονται παρά μόνο μέσω των ιχνών τους. Το ίχνος είναι το κενό που έχει κατακαθίσει η ιστορία και η ύπαρξη, το κενό που πρέπει να γεμίσει με νόημα, το κενό μέσα στο οποίο θα κινηθεί κανείς. Μέσω του ίχνους, η λογοτεχνία και η φιλοσοφία αναδεικνύουν τη γλώσσα ως χώρο έκθεσης στο όριο, όπου η απουσία γίνεται αναπόσπαστο στοιχείο της ίδιας της έκφρασης (Foucault, 1962/2022). Στην «αποδομητική θεωρία»¹⁰ (deconstruction), το «ίχνος», αποτελεί θεμελιώδη έννοια που δηλώνει ότι κάθε παρουσία και κάθε νόημα φέρει μέσα του ένα στοιχείο απουσίας και παρουσίας (Κακολύρης, 2004). «*Το ίχνος δεν είναι μόνο η εξαφάνιση της προέλευσης... αλλά ότι η προέλευση δεν εξαφανίστηκε καν, ότι στην πραγματικότητα ποτέ δεν υπήρξε*» (... that the origin did not even disappear, that it was never there in the first place) (Derrida, 1976). Το ίχνος προσεγγίζεται χωρίς σταθερή αφετηρία, αναδεικνύοντας ότι τα σημεία παραπέμπουν όχι σε μια πρωταρχική παρουσία, αλλά σε μια διαρκώς αναβαλλόμενη σημασία (Class, 2023). Λογοτεχνικά, ένα ίχνος είναι επίσης μια απουσία, ένα «κάποτε ήταν», ένα «θα είναι», αλλά πάντα ένα «όχι τώρα». Ο Blanchot στη συλλογή αποσπασμάτων με τίτλο *Le pas au-delà* (1973: 153-156) επαναφέρει επανειλημμένα αυτή τη θέση με την φράση: «*Δεν ξέρω, αλλά έχω ένα προαίσθημα ότι θα έχω γνωρίσει / Je ne sais pas mais je pressens que je vais avoir su*». Το παράδοξο, είναι ότι το «Εγώ» που θα γνωρίσει δεν θα υπάρχει πλέον εκείνη την κρίσιμη στιγμή. Έτσι, καμία σημασία δεν είναι πλήρως παρούσα, ως ίχνος, καθώς κάθε σημείο φέρει το αποτύπωμα εκείνου που αποκλείει, γεγονός που συγκροτεί τη βάση της σημασιολόγησης. Στην σκέψη του Blanchot (2017), το «ίχνος» επίσης δεν είναι μονάχα το αποτύπωμα (trace) της απουσίας

¹⁰ Η αποδομητική θεωρία του Ζακ Ντεριντά είναι μια μέθοδος ανάλυσης κειμένων που δείχνει ότι τα νοήματα εξαρτώνται από τις διαφορές και τις απουσίες που περιέχουν (Κακολύρης, 2004).

ή ένα μέσο αναπαράστασης (imaginaire). Πρόκειται για την ίδια τη μορφή με την οποία το άρρητο επιμένει μέσα στον κόσμο και στη γλώσσα. Το ίχνος αποκαλύπτει πώς τα όρια¹¹ της έκφρασης και της παρουσίας εγγράφονται και διατηρούνται, χωρίς να εξαφανίζονται ποτέ ολοκληρωτικά.

Για τον Blanchot (2017, 1986), η μνήμη δεν ανακαλεί το παρελθόν ως ολοκληρωμένη παρουσία, ούτε συνιστά αναπαράσταση καθαυτή. Αντίθετα, η μνήμη συγκρατεί και κατοικεί τα ίχνη, αυτά που έχουν ήδη απομακρυνθεί και δεν μπορούν να επιστρέψουν ως πλήρη παρουσία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μνήμη παραμένει ένας χώρος όπου το άρρητο και η απουσία γίνονται βιώσιμες εμπειρίες, όχι απλώς ανακτήσεις. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα υπαρξιακό στοιχείο που υπερβαίνει μία διαδικασία ψυχολογικής ανάκλησης (Freud, 1915) και αναδεικνύει την ίδια την ένταση μεταξύ παρουσίας και απουσίας, ζωής και θανάτου.

Αυτή η προσέγγιση συναντά μια ενδιαφέρουσα παραλληλία με την κλασική θεωρία του Bergson¹² (1889) κατά την οποία, η μνήμη, πέρα από τη βιολογική της λειτουργία ως χώρος καταγραφής εμπειριών και αναμνήσεων, σημειωτικά και φιλοσοφικά μπορεί να θεωρηθεί ως τρόπος με τον οποίο το παρελθόν συνεχίζει να υπάρχει ως δύναμη που επηρεάζει το παρόν. Αντίστοιχα, στην προσέγγισή του ο Blanchot (2017) αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στη μνήμη και το ίχνος μέσα από τη σκιαγράφηση του θανάτου ως «μη-εμπειρία». Ο θάνατος συγκροτείται ως εμπειρία που διαφεύγει της άμεσης πρόσβασης, ενώ τα ίχνη του επιμένουν στη μνήμη και στη γραφή, όπου και διατηρούνται ως μορφές εγγραφής της απουσίας. Μια τέτοια αναφορά ξεχωρίζει και στο *The Writing of the Disaster* (1986: 41), όπου η εγγραφή του άρρητου επιμένει στο έργο χωρίς να μετατρέπεται ποτέ σε πλήρες νόημα. « [...] is what escapes the very possibility of experience-it is the limit of writing» / είναι αυτό που διαφεύγει

¹¹ Αν στην προηγούμενη ενότητα εξετάσαμε πώς η σιωπή και το άρρητο αναδεικνύουν τα όρια της γλώσσας και της λογοτεχνικής έκφρασης, εδώ το ίχνος μας δείχνει πώς αυτά τα όρια εγγράφονται και παραμένουν ενεργά, τόσο στον χώρο του λόγου όσο και στον χώρο της μνήμης.

¹² Για τον Bergson (1889) η μνήμη είναι μια “διατηρημένη εικόνα” η οποία αποτελεί μια συνέχεια του παρελθόντος στο παρόν, μια “καθαρή μνήμη” που δρα στο επίπεδο της ύπαρξης και όχι της αναπαράστασης. Αυτή η διάκριση ανάμεσα στη συνηθισμένη, την ενστικτώδη μνήμη και την καθαρή, βιωμένη μνήμη δείχνει ότι η μνήμη καθίσταται ο χώρος όπου το παρελθόν και το παρόν συνυπάρχουν ως ένα είδος συνάντησης με το ίχνος αυτού που έχει απομακρυνθεί.

από την ίδια την πιθανότητα της εμπειρίας - είναι το όριο της γραφής». Η μνήμη συγκρατεί την ένταση της απουσίας που μένει ανείπωτη, συγκροτώντας μαζί με τη γραφή ένα πεδίο εγγραφής στο οποίο ο θάνατος αναδύεται ως μη-εμπειρία. Μέσα από τα ίχνη που αφήνει, η γραφή διατηρεί την παρουσία του θανάτου ως αποτύπωμα αυτής της συνθήκης (οπ.), καθιστώντας αισθητή την επιμονή του πέρα από κάθε δυνατότητα άμεσης σύλληψης. Η διαδικασία αυτή αναδεικνύει τη γλώσσα ως τόπο όπου το όριο της κατανόησης και η εμμονή της απουσίας συνυπάρχουν ως όψεις της ίδιας εμπειρίας.

2^ο Κεφάλαιο - Τα αρχαία ερείπια ως τύπος του άρρητου: μια οντολογική «μεταστοίχιωση» (κατά όρους Blanchot).

Τα ερείπια, ως απτά σύμβολα μιας άρρητης επιβίωσης, μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε τη συνέχεια του παρελθόντος στις πολιτισμικές μορφές του παρόντος. Κάθε ερείπιο φέρει μέσα του ένα ίχνος μνήμης, μια λανθάνουσα μνήμη που μπορεί να «ξυπνήσει» και να ερμηνευθεί εκ νέου από τον σύγχρονο παρατηρητή. Η γοητεία που ασκούν (τα αρχαία ερείπια) στο ανθρώπινο μυαλό οφείλεται ίσως στην αγωνία του χρόνου που τα εισβάλλει και διαμορφώνει τον χώρο τους. Σε αυτή την «αγωνία» ο νους μέσω του βλέμματος καταφέρνει να αντιληφθεί μια ένταση, μια δυναμική που οφείλεται στην αποσπασματική κατάσταση των στοιχείων που συνθέτουν τον χώρο. Τα αρχαία ερείπια συμβολίζουν για τον θεατή και επισκέπτη τους τη δύναμη και τη μεγαλοπρέπεια ενός ένδοξου παρελθόντος που, παρά την καταστροφή και την παρακμή, συνεχίζει – «μεταστοιχειώνει» να εκπέμπει μια οπτική και συμβολική δύναμη. Η έννοια της «εξαφάνισης/καταστροφής» (Blanchot, 2017: 225-26) απομακρύνεται από την ολοκληρωτική απουσία και συγκροτεί μια διαδικασία εκκένωσης, η οποία επιτρέπει να επιμένει το ίχνος. Το ερείπιο αναδεικνύεται ως η κατεξοχήν χωρική μορφή αυτής της κίνησης, καθώς εντάσσει την απώλεια σε μια υλική διάταξη, όπου η παρουσία και η απουσία συνυπάρχουν ως όψεις της ίδιας συνθήκης.

Συχνά τα ερείπια βρίσκονται στο όριο μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας σε μια κατάσταση συγχώνευσης με τη φύση, σαν ο χρόνος να είχε δημιουργήσει μια νέα αρμονία μεταξύ του φυσικού και του αρχιτεκτονικού στοιχείου (Agamben, 2003). Αυτή η σχέση μεταξύ χρόνου, ερειπίου και φύσης εκφράζει μια ρομαντική αντίληψη για το ερείπιο ως μέρος ενός φυσικού κύκλου καταστροφής και αναγέννησης σε ένα τόπο (Cadava, 2001).

Τα ερείπια, στην αποσπασματική τους κατάσταση, διεγείρουν τη φαντασία και ανοίγουν νέες δημιουργικές δυνατότητες, προσφέροντας ένα γόνιμο έδαφος για την αρχιτεκτονική εφεύρεση και για το όνειρο μιας αναστηλωμένης μεγαλοπρέπειας (Spurr, 2012). Είναι με άλλα λόγια, στοιχεία μέσω των οποίων το παρελθόν μπορεί να επαναπροσδιοριστεί, προσφέροντας στη σύγχρονη κουλτούρα τη δυνατότητα να αναστοχαστεί τις ρίζες της. Έτσι θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τα ερείπια αποκτούν μια αξία που ξεφεύγει από το αισθητικό και μετακινείται προς το φιλοσοφικό. Καθιστούν ορατή την εσωτερική σύγκρουση του ανθρώπου μεταξύ της επιθυμίας να διατηρήσει το παρελθόν και της συνειδητοποίησης της μη αναστρέψιμης απώλειάς του όπως είναι ο θάνατος για την ανθρώπινη ύπαρξη. Αυτή η

φιλοσοφική διάσταση, εκδηλώνεται στην άυλη φύση του ερειπίου ως η ιδέα ενός κατεστραμμένου αρχιτεκτονήματος που ανήκει στο παρελθόν και που σήμερα υπάρχει μόνο ως σύνολο εγγενών ιστορικών και καλλιτεχνικών αξιών, ή ακόμα και ως κενό, ως ανακατασκευή σε μια εικονική πραγματικότητα, ως μια μετα-υπαρξιακή ατμόσφαιρα και μαζί ως σύστημα σχέσεων με άλλα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

2.1 Τα αρχαία ερείπια ως οντολογικός χώρος του άρρητου.

Η μελέτη των αρχαίων ερειπίων ασφαλώς δεν εξαντλείται μόνο στην αρχαιολογική ή ιστορική αποτίμηση των υλικών τους καταλοίπων. Αντίθετα, ανοίγει ένα φιλοσοφικό πεδίο όπου η ίδια η έννοια της υλικής τους ύπαρξης τίθεται υπό αμφισβήτηση. Η αμφισβήτηση αυτή μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το τι ήταν τα αρχαία ερείπια, στο πώς αυτά εξακολουθούν να είναι και πώς προσλαμβάνονται, θέτοντας έτσι το ζήτημα της ίδιας της οντολογικής¹³ τους υπόστασης. Το αρχαίο ερείπιο (όπως και κάθε άλλο ερείπιο) καθιστά αισθητή την απώλειά του μέσα από μια τάξη, η οποία εκδηλώνεται στο βάθος ήδη παρούσα υπάρχοντας μέσα μόνο από τη σκοπιά ενός βλέμματος, περιμένοντας σιωπηλά τη στιγμή της εκφοράς της.

Στα μπλανσονικά κείμενα, *The Space of Literature* (1955/2017) και στο *The Writing of the Disaster* (1980), η γραφή λειτουργεί ως διαδικασία «απο-έργου» («désœuvrement»), όπου το νόημα αποσύρεται και η ενότητα του νοήματος διαλύεται. Όπως η συγγραφή (ως λογοτεχνική διαδικασία) στον Blanchot (2017) εκθέτει το έργο στην αδυναμία ολοκλήρωσής του, έτσι και το αρχαίο ερείπιο εκθέτει την ύπαρξή του σε μια κατάσταση όπου δεν μπορεί πλέον να ταυτιστεί με τον εαυτό του με αποτέλεσμα να εκφεύγει της υπάρξεώς του. Το «άρρητο» που το διαπερνά αποτελεί τον ίδιο τον τρόπο ύπαρξής του, δηλ. μια μορφή όπου το νόημα παραμένει ανοιχτό, συνεχόμενα αναβαλλόμενο χωρίς να είναι ποτέ ολοκληρωτικά παρόν. Το αρχαίο ερείπιο συγκροτεί έναν οντολογικό τόπο όπου αναδύεται το άρρητο ως θεμελιώδης εμπειρία του είναι. Η αποσπασματική του μορφή αποκλείει την πλήρη

¹³ Η οντολογία ως όρος εμφανίζεται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα (1613), σε έργα των R. Göckel (Goclenius) και J. Lorhard (Lorhardus) και δηλώνει τη φιλοσοφική μελέτη του «Είναι» ως τέτοιου (Smith, 2003). Στη φιλοσοφική της εξέλιξη συνδέθηκε στενά με τη μεταφυσική και την αριστοτελική «πρώτη φιλοσοφία», δηλαδή τη διερώτηση για τις θεμελιώδεις δομές της πραγματικότητας. Στη σύγχρονη φιλοσοφία, η οντολογία ορίζεται ως η μελέτη του «τι υπάρχει», των ειδών και των δομών των οντοτήτων (αντικείμενα, ιδιότητες, γεγονότα, διαδικασίες και σχέσεις), με στόχο μια συστηματική και εξαντλητική ταξινόμηση του «Είναι».

ανασύσταση μιας αρχικής παρουσίας, καθιστώντας αισθητή μια μόνιμη έλλειψη και ένα κενό που αντιστέκεται στη γλωσσική αποτύπωση. Στη σκέψη του Blanchot, η γλώσσα προσεγγίζει πάντοτε ένα όριο πέρα από το οποίο αδυνατεί να αποδώσει πλήρως την εμπειρία. Το ερείπιο ενσαρκώνει ακριβώς αυτή την οριακή κατάσταση δηλαδή μιλά μέσω της σιωπής του, μέσω των ρωγμών, των κενών και της φθοράς του. Οι διαβρωμένες επιφάνειες και τα θραυσμένα αρχιτεκτονικά μέλη υπερβαίνουν τη σημασία τους ως σημεία ιστορικής παρακμής ενώ αναδεικνύονται σε ίχνη νοήματος που παραμένει ανοιχτό, ασταθές και συνεχώς αναβαλλόμενο (Scarlatto, 2022). Το άρρητο επομένως, συγκροτείται ως τρόπος ύπαρξης του ερειπίου, ορίζοντας μια συνθήκη διαρκούς «απόσυρσης» (Agamben, 2003), μέσα στην οποία η παρουσία του παραμένει εκτεθειμένη στην ίδια της την απομάκρυνση. Όπως η μπλανσονική γραφή οδηγείται στην αδυναμία ολοκλήρωσης του λογοτεχνικού έργου, έτσι και το ερείπιο παραμένει ένα ανολοκλήρωτο κείμενο, το οποίο αντιστέκεται σε κάθε τελική ερμηνεία καθώς η σημασία του συγκροτείται ακριβώς μέσα από αυτή την αδυναμία πλήρους εκφοράς (Rinaldi, 2012).

2.2 Αποσπασματικότητα – «η διάλυση της ενότητας» στο αρχαίο ερείπιο.

Ένα αρχαίο ερείπιο και εν γένει ερείπιο παραπέμπει πάντοτε σε ένα άλλο ερείπιο, ενώ το θραύσμα δεν διαθέτει από μόνο του κάποια πληρότητα πέρα από την αποσπασματική του συνθήκη. Η ένταξή του σε ένα ευρύτερο νόημα ή σύνολο συνιστά το αποτέλεσμα μιας ερμηνευτικής πράξης. Μόνο μέσω της αντίληψης και της φαντασιακής επεξεργασίας του παρατηρητή-επισκέπτη είναι δυνατόν το θραύσμα ή το μερικό να ανασχηματιστεί ως αναμορφικό αντικείμενο, ικανό να υποδηλώσει τα δυνητικά περιγράμματα μιας ολότητας (Μιχέλη, 2026). Με αυτόν τον τρόπο, η συγκέντρωση αρχαίων ερειπίων που παραπέμπουν σε άλλες κτιριακές δομές ενεργοποιεί τη σταδιακή ανάδυση του παρελθόντος ως κεντρικής απουσίας, ως κενού πυρήνα γύρω από τον οποίο οργανώνεται η ερμηνευτική δραστηριότητα. Η ιστορική γνώση συγκροτείται ως διαρκής κίνηση προς έναν αδύνατο στόχο, μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η σχέση με το παρελθόν (Ricoeur, 2021) ως πεδίο εκκρεμότητας και ερμηνευτικής προσέγγισης. Ακριβώς αυτή η αδυνατότητα -η τάση προς μια ολότητα που δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί- καθιστά δυνατή την ίδια την ιστορική γνώση, η οποία εμφανίζεται ως μια προσπάθεια υπέρβασης των ορίων του χρόνου, χωρίς όμως ποτέ να τα ακυρώνει.

Ειδικότερα, το αρχαίο ερείπιο, ενώ φαίνεται να ανήκει σε ένα οριστικά αποσυρμένο παρελθόν, δεν μπορεί να κατανοηθεί πάντα ως κατάλοιπο μιας ιστορικής στιγμής, ως θραύσμα, ως υπόλειμμα, προεξοχή, ή σπασμένο κομμάτι της αρχαιότητας που περιμένει να αναταχθεί και να τοποθετηθεί ξανά στους «δικούς του τόπους». Αντίθετα, αναδύεται ως σημείο όπου το παρελθόν διαρρηγνύει τη γραμμικότητα του χρόνου και επανεμφανίζεται ως κάτι άλλο σε μια καταστασιακή ασυνέχεια, που δεν επιτρέπει την επιστροφή στην αρχική του πληρότητα. Σε αυτή την αποσπασματική συνθήκη, αυτό που ονομάζεται «νέο»¹⁴ με την έννοια της αρχιτεκτονικής διατήρησης ταυτίζεται με την εμπειρία μιας ριζικής ρήξης, όπου το οικείο μεταμορφώνεται σε άγνωστο και το ήδη γνωστό αποσύρεται μέσα στη δική του απουσία. Η ιδέα αυτής της θέσης εκθέτει το αντικείμενο σε μια εμπειρία του άρρητου (όπως είδαμε προηγουμένως), δηλαδή σε αυτό που δεν μπορεί να ενταχθεί πλήρως στη γλωσσική ή εννοιολογική κατοχή. Το ερείπιο «προβάλλεται» προς το βλέμμα του επισκέπτη ως μια παρουσία που διαφεύγει απαιτώντας μια δεκτικότητα η οποία είναι ένα είδος «συνομιλιακής συμμετοχής» (Χτούρης, 2020) σε ένα πεδίο αβεβαιότητας και αποσύνδεσης από την όποια σταθερότητα του νοήματος. Επομένως, η ζωτικότητα του αρχαίου ερειπίου προκύπτει από την έκθεσή του σε μια συνεχή αποχώρηση του νοήματος, μέσα στην οποία ό,τι εμφανίζεται διατηρείται ως ήδη διαφεύγον. Επιπλέον, η ιστορική του σημασία αναπτύσσεται σε αυτό το πεδίο εκκρεμότητας μέσα στο οποίο το νόημα παραμένει σε διαρκή κίνηση και δεν σταθεροποιείται σε πλήρη μορφή.

Αναφορικά με την αποσπασματικότητα, αυτή συνιστά θεμελιώδη οντολογική συνθήκη (βλ. κεφ. 4), όπως την θέτει ο Blanchot (1980), και συνδέεται με την έννοια της «καταστροφής»¹⁵. Το αρχαίο ερείπιο δεν είναι ένα θραύσμα ενός (παρελθοντικού) ολοκληρωμένου «Όλου», (*«the tearing of that which never has preexisted as a whole»*),

¹⁴ «*The new, because it cannot take its place in history, is also that which is most ancient: an unhistorical occurrence to which we are called upon to answer as if it were the impossible, the invisible -that which has always long since disappeared beneath ruins»* (Blanchot, 1980: 33). Σε αυτή τη μπλανσονική προοπτική, το «νέο» συνιστά την επιστροφή ενός ανιστόρητου στοιχείου που είχε ήδη χαθεί.

¹⁵ Η έννοια της «καταστροφής» («disaster») στον Blanchot (1980: 28): «*I call disaster, that which does not have the ultimate for a limit, but bears the ultimate away in the disaster»* ενισχύει περαιτέρω αυτού του είδους την ανάγνωση. Η καταστροφή συγκροτείται ως διαδικασία που, όπως επισημαίνεται, «bears the ultimate away», απομακρύνοντας κάθε δυνατότητα οριστικού τέλους. Το ερείπιο αναδύεται ως μορφή αυτής της καταστροφικής κίνησης, η οποία παραμένει σε εξέλιξη και δεν ολοκληρώνεται σε τελικό αποτέλεσμα. Η ύπαρξή του διατηρείται σε κατάσταση εκκρεμότητας, εκτεθειμένη σε μια συνεχή ανοιχτότητα.

δηλαδή η μορφή μέσω της οποίας αποκαλύπτεται ως ενότητα που δεν προϋπήρξε ποτέ πλήρης και αυτάρκης.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η αποδόμηση μέσω της φθοράς και της καταστροφής αποτελεί τη συνθήκη μέσα από την οποία η ίδια η μορφή καθίσταται αντιληπτή¹⁶. Η ενότητα, δομικά, δεν προηγείται της διάσπασης· αντίθετα έπεται και αναδύεται εκ των υστέρων μέσα από αυτήν, ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας κατακερματισμού που την καθιστά ορατή ως ίχνος και ως αποσπασματική παρουσία (Blanchot, 2017). Ενδιαφέρον για αυτό το σημείο ανάλυσης παρουσιάζει η θέση του Simmel στο *Die Ruine* (1911: 125-133), όπου επιχειρεί μία από τις πρώτες συστηματικές προσεγγίσεις της αισθητικής (απόσπασης) του ερειπίου. Η σκέψη του εκκινεί από μια θεμελιώδη αντιθετική διάκριση ανάμεσα στο Πνεύμα και τη Φύση. Κάθε υλική κατασκευή αποτελεί τόπο προσωρινής συμφιλίωσης ανάμεσα στη διαμορφωτική δύναμη του πνεύματος και στη φυσική ροή της ύλης. Όταν όμως ένα κτίριο καταρρέει και μετατρέπεται σε ερείπιο, η Φύση φαίνεται να επανακτά αυτό που της ανήκει, διαλύοντας την ενότητα που είχε επιβάλει το πνεύμα. Η φθορά εμφανίζεται έτσι ως διαδικασία αποσύνθεσης των δεσμών που είχαν οργανώσει τη μορφή σε ενότητα (Simmel, 1911). Αν στην τέχνη η αισθητική εμπειρία συνδέεται με την προσδοκία μιας ολοκληρωμένης ενότητας, ικανής να υπερβεί την ασυνέχεια και τον κατακερματισμό, τότε το ερείπιο εισάγει μια διαφορετική μορφή αισθητικής εμπειρίας που οργανώνεται γύρω από την έκθεσή του - εκεί που συναντάμε τη διάλυση - καθώς και στην αναστολή της ενότητας (Blanchot, 2017· Simmel, 1911).

2.3 Αναγιγνώσκοντας τον μπλανσονικό θάνατο στα ερείπια.

Η οντολογική διάσταση των ερειπίων καθίσταται πιο σαφής όταν προσεγγιστεί μέσω της έννοιας του θανάτου. Στη βασική φιλοσοφική σκέψη του Blanchot (όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο), ο θάνατος λειτουργεί ως μια εμπειρία «αδυνατότητας». Ο θάνατος διαφεύγει της βιωματικής εμπειρίας ως γεγονός, και προσεγγίζεται ως «*the impossibility of dying*». Η

¹⁶ Στον Walter Benjamin (1940), το ερείπιο και το θραύσμα εντάσσονται σε μια ιστορική αντίληψη όπου το παρελθόν συγκροτείται ως συσσώρευση θραυσμάτων που διακόπτουν τη γραμμικότητα της ιστορίας. Η ιστορία συγκροτείται ως πεδίο καταστροφής και επανεμφάνισης του παρελθόντος μέσα από ρήγματα και ασυνέχειες. Η αναφορά στην αλληγορία της απεικόνισης του «Αγγέλου της Ιστορίας» («Angelus Novus») του Klee συμπυκνώνει αυτή τη διάσταση, καθώς η πρόοδος εμφανίζεται ταυτόχρονα ως συσσώρευση ερειπίων, όπου το παρελθόν παραμένει ως «ίχνος καταστροφής» (Löwy, 2004).

στιγμή του θανάτου εκθέτει την «ύπαρξη» («being») σε μια κατάσταση όπου η ίδια η δυνατότητα του τέλους καθίσταται αδύνατη.

Αυτή η σύλληψη της έννοιας του θανάτου επιτρέπει την κατανόηση των ερειπίων ως εκδηλώσεων μιας ατελεύτητης διαδικασίας φθοράς. Το ερείπιο σηματοδοτεί την παραμονή ενός κόσμου σε μια κατάσταση μεταξύ ύπαρξης και ανυπαρξίας. Υπό αυτή την έννοια, ο θάνατος καθιστά την υλικότητα πιο έντονα αισθητή. Η φθαρμένη ύλη -αυτό που φαίνεται σε μας ως ερειπιώδη κατάσταση- γίνεται το διάμεσο του οποίου η απουσία παραμένει παρούσα. Η υλικότητα, τόσο των πραγμάτων όσο και της γλώσσας, παίζει εδώ καθοριστικό ρόλο. Όπως σημειώνει ο Blanchot (1948) στο *La littérature et le droit à la mort/Η λογοτεχνία και το Δικαίωμα στον Θάνατο*, «[...] words are things, too, ...», υποδηλώνοντας ότι η γλώσσα δεν είναι απλώς μέσο αναπαράστασης, αλλά μορφή υλικής ύπαρξης¹⁷. Κατ' αναλογία, το ερείπιο δεν είναι αντικείμενο θέασης, αλλά υλική εγγραφή της απώλειας. Η φθορά των υλικών -τασπασμένα μάρμαρα, οι διαβρωμένες επιφάνειες- δεν παραπέμπουν απλώς σε κάτι που χάθηκε, αντίθετα καθιστούν την απώλεια αυτή αισθητή ως παρούσα εμπειρία θανάτου. Έτσι, θάνατος και αρχαίο ερείπιο «συναντιούνται», σε ένα κοινό πεδίο ανάγνωσης, εκεί όπου η απουσία εκτός από συμβατική ανυπαρξία είναι παρουσία μιας απώλειας που εγγράφεται στον χώρο, αφήνοντας ένα ίχνος που δεν μπορεί να εξαλειφθεί.

¹⁷ «My hope lies in the materiality of language, in the fact that words are things, too, are a kind of nature - this is given to me and gives me more than I can understand. Just now the reality of words was an obstacle. Now, it is my only chance. A name ceases to be the ephemeral passing of nonexistence and becomes a concrete ball, a solid mass of existence; language, abandoning the sense, the meaning which was all it wanted to be, tries to become senseless. Everything physical takes precedence: rhythm, weight, mass, shape, and then the paper on which one writes, the trail of the ink, the book. Yes, happily language is a thing: it is a written thing, a bit of bark, a sliver of rock, a fragment of clay in which the reality of the earth continues to exist». (Η ελπίδα μου βρίσκεται στην υλικότητα της γλώσσας, στο γεγονός ότι και οι λέξεις είναι πράγματα, είναι ένα είδος φύσης - αυτό μου δίνεται και μου προσφέρει περισσότερα από όσα μπορώ να καταλάβω. Μόλις πριν από λίγο, η πραγματικότητα των λέξεων αποτελούσε εμπόδιο. Τώρα, είναι η μόνη μου ελπίδα. Ένα όνομα παύει να είναι η εφήμερη παρέλευση της ανυπαρξίας και γίνεται μια συγκεκριμένη σφαίρα, μια στερεή μάζα ύπαρξης· η γλώσσα, εγκαταλείποντας την έννοια, το νόημα που ήταν το μόνο που ήθελε να είναι, προσπαθεί να γίνει χωρίς νόημα. Όλα τα φυσικά έχουν προτεραιότητα: ο ρυθμός, το βάρος, η μάζα, το σχήμα, και μετά το χαρτί στο οποίο γράφει κανείς, το ίχνος του μελανιού, το βιβλίο. Ναι, ευτυχώς η γλώσσα είναι ένα πράγμα: είναι ένα γραπτό πράγμα, ένα κομμάτι φλοιού, ένα θραύσμα βράχου, ένα κομμάτι πηλού στο οποίο η πραγματικότητα της γης συνεχίζει να υπάρχει.) (Blanchot, 1981: 45-46).

2.4 Το «άρρητο» της εικόνας στην μορφή των αρχαίων ερειπίων.

Η εικόνα μοιάζει μόνο με τον εαυτό της και όχι μόνο με την ομοιότητα με το αντικείμενό της. Συγκροτείται μέσα από μια σχέση αυτο-αναφορικής ομοιότητας, εμφανίζεται δηλαδή ως το ίδιο το αντικείμενο τη στιγμή που αυτό αποδεσμεύεται από τα εννοιολογικά σχήματα και τις σημασίες που το καθορίζουν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, το πράγμα-αντικείμενο παύει να λειτουργεί ως γενικό και αναγνωρίσιμο αντικείμενο και αποκαλύπτεται ως μοναδική παρουσία, ως καθαρή εικόνα του εαυτού της. Η εικόνα, επομένως επαναφέρει το αντικείμενο ως μια μορφή που αντανακλά αποκλειστικά τον εαυτό της, απορροφώντας μέσα της κάθε εξωτερική σημασία¹⁸ (Nancy, 2005). Η εικονικότητα είναι η ικανότητα των εικόνων να προκαλούν και να αποκαλύπτουν κάτι ουσιαστικό, ακόμη και όταν αυτό που βλέπουμε είναι μόνο ένα θραύσμα ή ένα κατάλοιπο ενός παρελθόντος που έχει πλέον χαθεί. Τα αρχαία ερείπια διαθέτουν αυτή την εικονιστική αξία καθώς, παρότι αποτελούν ένα αναπαραστατικά ατελές σύνολο, καταφέρνουν ωστόσο να μεταδώσουν μια εσωτερική εικόνα μέσω μιας οπτικής που υπερβαίνει την άμεσα ορατή υλικότητά τους. Στην ουσία τα αρχαία ερείπια εκτός της φυσικής τους υπόστασης (αρχιτεκτονικές δομές) δύνανται να ενεργοποιούν νοητικά μέσω της μορφής τους ένα παρελθόν που μπορεί να προσεγγιστεί μόνο μέσα από τη φαντασία, την αισθητική εμπειρία και την εννοιολογική ανασυγκρότηση (Μιχέλη, 2024).

Ο Blanchot γράφει συχνά για την έννοια της εικόνας σε όλο το έργο του, ωστόσο η πολυσημία του όρου καθιστά τη σύλληψή της διαρκώς ασταθή και φευγαλέα. Ιδιαίτερα στα έργα *The Infinite Conversation* και *The Space of Literature*, η εικόνα αντιμετωπίζεται ως εμπειρία που μετασχηματίζει τη σχέση του υποκειμένου με την παρουσία, την απόσταση και το βλέμμα. Στον *Χώρο της Λογοτεχνίας*, ο Blanchot περιγράφει την εικόνα ως εκείνο που έχει τη δύναμη να μετατρέπει την απόσταση σε επαφή, χωρίς όμως να αποκαθιστά την πληρότητα της παρουσίας. Παράλληλα, η εικόνα ασκεί μια μορφή γοητείας που αιχμαλωτίζει το βλέμμα, αποκόπτοντάς το από κάθε σταθερό νόημα: «*It abandons its “sensory” nature, abandons the world, draws back from the world, and draws us along*» (1989: 32).

¹⁸ Γι' αυτό, όταν στεκόμαστε απέναντι σε ένα μνημείο, ένα έργο τέχνης ή ένα αρχαίο ερείπιο, αναδύεται η αίσθηση ότι μέσα τους συμπυκνώνεται ένας ολόκληρος κόσμος, καθώς καθίστανται αισθητές οι πολλαπλές διαστρωματώσεις του χρόνου, της μνήμης και της απουσίας μέσα σε μια μοναδική μορφή παρουσίας.

Η εικόνα, επομένως, βρίσκεται σε μια αμφίσημη συνθήκη, από τη μία πλευρά προσφέρει την οπτική εμφάνιση ενός αντικειμένου ή ενός προσώπου, ενώ από την άλλη σηματοδοτεί ταυτόχρονα την απουσία του ίδιου του πράγματος. Για τον Blanchot, η εικόνα λειτουργεί ως ένα είδος μεταφορικού «πτώματος» (2017: 384-385), ούτε πλήρως νεκρού ούτε πραγματικά ζωντανού, μια μορφή που μοιάζει με τη συνθήκη του πράγματος χωρίς ποτέ όμως να ταυτίζεται μαζί του. Έτσι, η σταθερότητα και η φαινομενική σαφήνεια της εικόνας εντείνουν την παραδοξότητα μιας παρουσίας που συγκροτείται μόνο μέσω της απουσίας της. Η εικόνα διατηρεί το ίχνος του ενώ αυτό έχει ήδη αποσυρθεί. Επιπλέον, κάθε μορφή αναπαράστασης παραμένει αναγκαστικά ατελής, καθώς η ίδια η φύση του αντικειμένου της και ιδίως ο θάνατος που εγγράφεται οντολογικά μέσα του διαφεύγουν της δυνατότητας πλήρους παρουσίας και ολοκληρωτικής σύλληψης. Κάθε αναπαράσταση είναι, επομένως, αναπαράσταση μιας απουσίας. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, «*The image... is not the thing but the absence of the thing*». Το αρχαίο ερείπιο ενσαρκώνει αυτή τη συνθήκη με ιδιαίτερη ένταση, καθώς καθιστά αισθητή την απουσία του. Η παρουσία που φέρει είναι ήδη «ρηγματωμένη», μη ταυτιζόμενη με τον εαυτό της - «*presence is not present*». Υπό αυτή την έννοια, το αρχαίο ερείπιο συγκροτεί ένα ενδιάμεσο καθεστώς, όπου η ύπαρξη εκτίθεται στην αστάθεια και στη φθορά της, εγγραφόμενη σε μια συνθήκη που υπερβαίνει τη διάκριση ανάμεσα σε πλήρη παρουσία και πλήρη απουσία. Η αναπαράσταση του ερειπίου, είτε μέσω εικόνας είτε μέσω περιγραφικού λόγου, επιβεβαιώνει την απολεσθείσα παρουσία, ως εμπειρία απουσίας. Έτσι, η εικόνα λειτουργεί ως τόπος όπου το παρελθόν επιμένει μέσα από το ίχνος της απώλειάς του. Η εμπειρία του ερειπίου επηρεάζει και το ίδιο το υποκείμενο της θέασης. Όπως το λογοτεχνικό έργο οδηγεί, κατά τον Blanchot, στο σημείο όπου «*it is no longer possible to say "I"*», έτσι και το ερείπιο αποσταθεροποιεί τη θέση του επισκέπτη-θεατή. Το υποκείμενο δεν παραμένει εξωτερικός παρατηρητής, αλλά εμπλέκεται σε μια εμπειρία όπου η δυνατότητα μιας σταθερής ταυτότητας τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Το άρρητο της αναπαράστασης των ερειπίων παραπέμπει σε μια δομική αδυνατότητα πλήρους άρθρωσης και όχι σε ένα κρυμμένο νόημα που αναμένει να αποκαλυφθεί μέσω της ερμηνείας. Το ερείπιο δεν «λέει» κάτι συγκεκριμένο, εκθέτει το γεγονός ότι κάθε λόγος γύρω από αυτό, όπως και κάθε προσπάθεια ανασυγκρότησής του, παραμένει αναγκαστικά ατελής.

2.5 Οντολογική «μεταστοίχιωση» - από τον θάνατο στην ορατότητα του αρχαίου ερειπίου.

Η έννοια της «μεταστοίχιωσης», στο *The Space of Literature* (Ο Χώρος της Λογοτεχνίας) δηλώνει μια ριζική μεταβολή του ίδιου του οντολογικού καθεστώτος της ύπαρξης, όπου το τέλος παύει να λειτουργεί ως χρονικό γεγονός και εγκαθίσταται ως ανοιχτή χωρική και «αφανής» συνθήκη. Η «μεταστοίχιωση» (2017: 214) ως μπλανσονικός όρος αφορά τη μετατόπιση της ύπαρξης σε ένα πεδίο όπου η διάκριση ανάμεσα σε παρουσία και απουσία, ορατότητα και αορατότητα, καθίσταται ασταθής. Πιο συγκεκριμένα, στην μπλανσονική σκέψη επιτελείται μια διαρκής μεταστροφή προς το αόρατο, μια αδιάκοπη εργασία «μεταστοίχιωσης» μέσω της οποίας τα πράγματα μεταβάλλονται και εξωτερικεύονται, ενώ συγχρόνως καθίστανται εσωτερικά για εμάς και εσωτερικά για τον ίδιο τους τον εαυτό. Πρόκειται για μια διαδικασία όπου «το ορατό μεταπίπτει στο αόρατο και το αόρατο καθίσταται ακόμη περισσότερο αόρατο» (οπ.: 215). Η αφάνεια συγκροτεί μια μορφή πρόσβασης, μια κίνηση προς μια «άλλη μεριά» που διαφεύγει του βλέμματος και της πλήρους παρουσίας. Το αόρατο συνδέεται με μια διαρκή απόσυρση από κάθε δυνατότητα ολοκληρωμένης εμφάνισης, ως τρόπος ύπαρξης που διαφεύγει της σταθερής φανέρωσης. Το αρχαίο ερείπιο αναδύεται ως χωρική μορφή μιας αδιάκοπης οντολογικής εκκρεμότητας, όπου η φθορά εγγράφεται σε μια συνθήκη αορατότητας. Ο θάνατος εκτείνεται ως ασυνεχής χωρική διάχυση, χωρίς όμως να ολοκληρώνεται εντός του ερειπίου, ενώ η υλικότητα του αντικειμένου και η ίδια η συνθήκη της εμφάνισης μετασχηματίζονται ταυτόχρονα. Το τέλος αποκτά τη μορφή παρατεταμένης χωρικής και αισθητηριακής επιμονής, μέσα στην οποία το ορατό καθιστά αισθητή τη μη πληρότητα του νοήματος και την αδυναμία ολοκλήρωσής του.

Σε αντίθεση με τη διαλεκτική λογική του G. Hegel (1807), όπου η αρνητικότητα ενσωματώνεται τελικά σε ανώτερη σύνθεση, η μπλανσονική «μεταστοίχιωση» απομακρύνεται από τη λογική της «συμφιλίωσης». Το αρχαίο ερείπιο διατηρεί την απώλεια ως ανοιχτή συνθήκη, χωρίς να οδηγεί σε μια νέα ενότητα νοήματος ή αποκατάσταση του τραύματος της φθοράς. Η ύπαρξή του εκτίθεται σε μια ατέρμονη κίνηση αποσύνθεσης και συγκράτησης, όπου η μορφή επιμένει μέσα στην ίδια της τη διάλυση, ενώ η ορατότητα παραμένει μερική και μεταβαλλόμενη. Η «μεταστοίχιωση» επομένως λαμβάνει τη μορφή παρατεταμένης μεταβολής, εκτός της λογικής αναγέννησης ή επιστροφής στην αρχική μορφή. Πρόκειται μάλλον για μια συνεχή αναδιάταξη του μη-ολοκληρωμένου, για μια

διαδικασία όπου το ίχνος επιμένει χωρίς ποτέ να αποκαθίσταται πλήρως. Έτσι, η «μεταστοίχιωση» που χαρακτηρίζει το αρχαίο ερείπιο αφορά τη μεταβολή της ίδιας της σχέσης ανάμεσα στον χρόνο, τον θάνατο, την υλικότητα και την ορατότητα. Η εξαφάνιση, η φθορά και η συγκράτηση αποτελούν ταυτόχρονες κινήσεις μιας ενιαίας διαδικασίας αστάθειας ένας χώρος όπου το τέλος δεν παύει να συμβαίνει ενώ συγχρόνως αποσύρεται από κάθε δυνατότητα πλήρους εμφάνισης.

3^ο Κεφάλαιο - Το άχρονο και η αντίσταση στη μνημειακή λήθη των ερειπίων.

Η ερειπίωση αναδεικνύει με ιδιαίτερη ένταση το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ χρόνου καταστροφής και μνήμης καθώς το ερείπιο, ακριβώς λόγω της ερειπιώδους του κατάστασης, καθίσταται φορέας μιας άμεσης ετερότητας που ενεργοποιεί ένα πλέγμα χρονικών αναφορών. Μέσα από αυτή τη συνθήκη, το αρχαίο ερείπιο λειτουργεί ως τόπος όπου το παρελθόν εμφανίζεται μόνο μέσα από τη ρωγμή της απώλειάς του. Η μνήμη και η ιστορία δεν μετατίθενται από το παρελθόν στο παρόν: είναι το ίδιο το παρελθόν, την α-λήθεια του οποίου υποδεχόμαστε αποσπασματικά, ανολοκλήρωτα μέσα από τα ερείπια· αλλά ακόμη και να ανασυντεθούν με ακρίβεια, τα σπαράγματα του παρελθόντος δεν θα αφομοιωθούν από την παρούσα γνώση των μορφών, ως κάτι οικείο. Σε αυτή την προοπτική, το άλλοτε των αρχαίων ερειπίων διατηρεί τη δύναμη μιας ανάμνησης που αφήνει το παρελθόν να παραμένει ανοιχτό στην ερμηνεία και στην επανενεργοποίησή του μέσα στο παρόν. Η μνήμη λειτουργεί ως χώρος διατήρησης της σχέσης με ό,τι προηγήθηκε, αποδεσμευοντάς το από την αναπαραστατική βεβαιότητα και από τη θέση του οριστικά χαμένου (Blanchot, 2017: 54-55). Η ανάμνηση δεν αποτελεί εδώ αποκατάσταση μιας αυθεντικής παρουσίας. Γίνεται η ίδια η ελευθερία του παρελθόντος να παραμένει ανοιχτό ακόμα και στη λήθη.

3.1 Η «σαγήνη» της απουσίας του χρόνου.

Η «εμπειρία της απουσίας του χρόνου» εκτείνεται πέρα από τα όρια ενός διαλεκτικού σχήματος και συγκροτεί έναν ιδιαίτερο τρόπο χρονικότητας. Ως αρνητικό του ίδιου του στοιχείου του χρόνου, το ίχνος (ήδη αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο 1) ενεργοποιεί μια επαναδιάταξη του παρελθόντος μέσα σε πολλαπλές στρωματώσεις γεγονότων, όπου η χρονική συνέχεια παραχωρεί τη θέση της σε ασυνέχειες, ρήγματα και χρονικές επικαλύψεις. Στα αρχαία ερείπια αναδύεται μια χρονικότητα που διαφεύγει της λογικής της ιστορικής προόδου, της ανανέωσης και της διαλεκτικής ολοκλήρωσης, προσανατολιζόμενη προς μια ριζική αναστολή της ίδιας της εμφάνισης. Πρόκειται για μια συνθήκη κατά την οποία η προσδοκία της φανέρωσης μετασχηματίζεται σε εμπειρία απόσυρσης, «εκεί όπου κάτι θα έπρεπε να εμφανιστεί, καθίσταται ορατό ότι τίποτα δεν εμφανίζεται» (Blanchot, 2017: 55-56). Στη βάση αυτών, η χρονικότητα αναδεικνύεται ως μια σύνθετη διαδικασία που υπερβαίνει τη γραμμική διαδοχή των χρονικών στιγμών. Ο Blanchot, στο *The Writing of the*

Disaster (1980), αναφέρει ότι «*fragmentation is the spacing, the separation effected by a temporalization which can only be understood -fallaciously- as the absence of time*» (1986). Η αποσπασματικότητα συνδέεται με μια χρονικότητα που παράγεται μέσα από αποστάσεις, καθυστερήσεις και ρωγμές, συγκροτώντας ένα πεδίο ασυνεχειών και χρονικών διασπορών. Το λεγόμενο άχρονο εμφανίζεται ως ιδιαίτερος τρόπος εκδήλωσης του χρόνου, μέσα στον οποίο η χρονικότητα αναπτύσσεται ως διάσπαση, διαφορά και απόσταση, αντί ως αδιάλειπτη συνέχεια.

Η «σαγήνη» που απορρέει από αυτή τη συνθήκη συνδέεται με την εμπειρία ενός «Είναι» που συμπίπτει με τη δική του απόσυρση. Πρόκειται για το «Είναι» ως τον ορίζοντα της ίδιας του της απουσίας, ως μια συνθήκη όπου η «παρουσία παραμένει διαρκώς εκτεθειμένη στην υποχώρηση και την απομάκρυνσή της» (Blanchot, 2017: 55-56). Στο πλαίσιο αυτής της μη διαλεκτικής χρονικότητας, το ερείπιο αναδύεται ως χώρος διαρκούς εκκρεμότητας, όπου το νόημα παραμένει ανοιχτό και απροσδιοριστοποιητό. Το παρόν συγκροτείται ως επιφάνεια αποσύνδεσης από κάθε μορφή παροντοποίησης και ως πεδίο μέσα στο οποίο η χρονικότητα εκδηλώνεται μέσω της απόστασης, της αναβολής και της επιμονής του ίχνους (Hartog, 2015). Επιπλέον, η σύγχρονη εμπειρία του χρόνου χαρακτηρίζεται από μια κρίση των καθεστώτων ιστορικότητας, όπου το παρόν παύει να λειτουργεί ως σταθερός μεσολαβητής παρελθόντος και μέλλοντος και μετατρέπεται σε ασταθή και υπερδιογκωμένη διάσταση του χρόνου (Augé, 2004). Έτσι, το παρόν καθίσταται ανεπίκαιρο ως αδυναμία ένταξης σε ένα σταθερό «τώρα» (Blanchot, 2017: 55). Είναι πάντοτε ήδη εκτός επικαιρότητας, εκτοπισμένο από τη στιγμή της οικειοποίησής του. Το αρχαίο ερείπιο εγγράφεται στον τόπο όπου ο χρόνος παραμένει σε διαρκή απόσυρση, επιτρέποντας να επιμένει η σαγήνη της απουσίας. Ο χρόνος εμφανίζεται ως γοητευτικά «νεκρός», ως πραγματικός χρόνος της αδυναμίας του να συμπέσει με το παρόν (οπ. 2017: 56). Πρόκειται για μια χρονικότητα μέσα στην οποία ο θάνατος αναδύεται ως τρόπος επιμονής της ύπαρξης στην ίδια της την απόσυρση, διατηρώντας ανοιχτή τη σχέση ανάμεσα στην παρουσία, την απουσία και το ίχνος.

3.2 Το «ατέρμονο» - «ακατάπαυστο» των ερειπίων.

Στη σκέψη του Blanchot, όπως αυτή αναπτύσσεται στον *Χώρο της λογοτεχνίας* (2017), η πράξη της γραφής συνδέεται με μια ριζική αναδιαμόρφωση της σχέσης του υποκειμένου με τη γλώσσα και τον άλλο. Η γραφή αναδύεται ως εμπειρία απομάκρυνσης από τη σταθερότητα του νοήματος και ως πεδίο όπου οι καθιερωμένοι όροι της επικοινωνίας και της

υποκειμενικότητας τίθενται σε διαρκή μετασχηματισμό. «Γράφω» σημαίνει, κατά μία έννοια, ότι συντρίβεται ο δεσμός που ενώνει την ομιλία με το εγώ που μιλά, καθώς και η σχέση που καθιστά την ομιλία απευθυντική, στραμμένη προς ένα «εσύ» το οποίο εγγυάται την «εννόηση» («entente») (2017: 49). Η γλώσσα παύει έτσι να λειτουργεί ως μέσο διαύγειας ή κοινής κατανόησης και αποσπάται από τη ροή του κόσμου, από εκείνο το πεδίο όπου ο λόγος οργανώνει την εργασία, τη δράση και τον χρόνο ως ενιαία ιστορική ημέρα. Η γραφή, όπως την προσεγγίζει ο Blanchot (2017), συνδέεται με το ατέρμονο. Αποτελεί μια εμπειρία κατά την οποία η γλώσσα παραμένει ανοιχτή σε μια αδιάκοπη διαδικασία σημασιοδότησης, χωρίς να καταλήγει ποτέ σε μια οριστική ολοκλήρωση. Ο συγγραφέας συμμετέχει σε αυτή την κίνηση χωρίς να κατέχει πλήρως τον λόγο που παράγεται, ακολουθώντας την αδιάκοπη εκδίπλωση της γλώσσας πέρα από κάθε σταθεροποίηση του νοήματος. Η γραφή έτσι αναδεικνύεται ως παράδοση στο ατέρμονο και ως έκθεση σε μια γλωσσική κίνηση που διατηρεί το νόημα σε διαρκή εκκρεμότητα. Το σχήμα αυτό μπορεί να μεταφερθεί στο πεδίο των αρχαίων ερειπίων, τα οποία αναδύονται ως φορείς μιας ιδιότυπης γλωσσικότητας. Η παρουσία τους ενεργοποιεί μια σχέση με το παρελθόν που εκτείνεται πέραν από τη μετάδοση περιεχομένου και την αναζήτηση αποδέκτη. Το αρχαίο ερείπιο συγκροτεί έναν χώρο όπου η «γλώσσα» αποδεσμεύεται από το υποκείμενο της ομιλίας και από τις συμβάσεις της αναπαράστασης, αποκτώντας τη μορφή ενός ίχνους που επιμένει μέσα στον χρόνο (οπ.: 49). Η σημασία του αναπτύσσεται ως σιωπηλή επιμονή του «Είναι» μέσα στην υλικότητά του, ως παρουσία που διατηρεί ενεργή τη σχέση με ό,τι έχει παρέλθει. Το ερείπιο εγγράφεται σε μια συνθήκη όπου η ιστορία εμφανίζεται ως αποσπασματικότητα και θραυσματικότητα, μια μορφή που διατηρεί τα ίχνη του παρελθόντος εκτεθειμένα στην ερμηνεία, αφήνοντας ανοιχτό το πεδίο των σημασιών που αυτά μπορούν να ενεργοποιήσουν (οπ.: 59). Σε αυτή τη συνθήκη, το ερείπιο αναδύεται ως μορφή παθητικής επιμονής, αφιερωμένη στην καθαρή παθητικότητα του «Είναι» του. Η ύπαρξή του εκτείνεται ως διάρκεια χωρίς προορισμό, λειτουργία ή τελικό σημείο ολοκλήρωσης. Μέσα σε αυτή την επιμονή εγγράφεται στο ατέρμονο, διατηρώντας ανοιχτή τη σχέση του με τον χρόνο και τη φθορά. Η παρουσία του αναπτύσσεται ως διαρκής έκθεση στη διαδικασία της αποσύνδεσης και της απομάκρυνσης, καθιστώντας αισθητή τη διάρρηξη της παροντικότητας. Στο ατέρμονο αυτό πεδίο, το «Είναι» του ερειπίου παραμένει ακατάπαυστα εκτεθειμένο σε μια συνθήκη απόσυρσης, όπου η ύπαρξη και η απουσία συνυφαίνονται ως όψεις της ίδιας εμπειρίας.

3.3 Το «ουδέτερο» («neutre») και η αποϊστορικοποίηση του ερειπίου.

Στην κλασική μεταφυσική παράδοση από τον Πλάτωνα (*Σοφιστής ή περί όντων*) και μετά, η σκέψη οργανώνεται γύρω από τη σταθεροποίηση του όντος σε σαφείς κατηγορίες ταυτότητας και διάκρισης. Δηλαδή, κάθε τι που δεν εντάσσεται σε μια καθορισμένη μορφή τείνει να αντιμετωπίζεται ως αδυναμία κατηγορίας ή ως οριακή περίπτωση που πρέπει να αποσαφηνιστεί. Αντίθετα, η έννοια του ουδέτερου («neutre»), αναδύεται ακριβώς ως εκείνος ο εννοιολογικός τόπος όπου αυτή η απαίτηση σταθεροποίησης αναστέλλεται. Το «ουδέτερο» βρίσκεται πέρα από τη διάκριση αρσενικού και θηλυκού, καθώς και πέρα από τις κατηγορίες του ζωντανού και του νεκρού. Παραμένει μια απαραίτητη έννοια προσδιορισμού, υποδηλώνοντας μια κατάσταση ασύμβατη με τη βιωμένη εμπειρία ενός ζωντανού ανθρώπου και ταυτόχρονα παρούσα. Στις φυσικές γλώσσες, το ουδέτερο γένος δηλώνει μια οντότητα ή κατηγορία εκτός της διάκρισης αρσενικού/θηλυκού (Corbett, 1991). Επί της ουσίας, το «ουδέτερο» συνιστά έναν ιδιαίτερο εννοιολογικό χώρο που η γλώσσα αξιοποιεί για να σηματοδοτήσει καταστάσεις και οντότητες πέρα από τα χαρακτηριστικά που οργανώνουν τον κόσμο μας. Κατά συνέπεια, η διάκριση είναι συμβολική, καθώς αποτελεί έναν τρόπο ταξινόμησης των όντων μέσα στη γλωσσική εμπειρία, σύμφωνα με συστημικές σχέσεις διαφορών και με βάση τη θέση τους στο γλωσσικό σύστημα (Saussure, 1916). Κατά τον Blanchot, το «ουδέτερο» αναδύεται ως ιδιαίτερη περιοχή του νοήματος, πέρα από τις καθιερωμένες αντιθετικές κατηγορίες και τις ιστορικές ή λογικές αντιφάσεις. Η λειτουργία του συνίσταται στη ριζική αναστολή της απόφασης μέσα στο πεδίο του νοήματος, εκφράζοντας την «αδυνατότητα κάθε εμπειρίας» να σταθεροποιηθεί σε ενιαία και οριστική παροντικότητα (2017: 45-46).

Μιλώντας με όρους ιστορικό-αρχαιολογικούς η ιστορικότητα των ερειπίων αποσυνδέεται από τη δυνατότητα συγκρότησης μιας ενιαίας αφηγηματικής μορφής. Η αποϊστορικοποίηση¹⁹ μπορεί να κατανοηθεί ως αποδιάρθρωση της ιστορίας ως μνημειακής

¹⁹ Η έννοια της αποϊστορικοποίησης μπορεί να κατανοηθεί στο πλαίσιο ευρύτερων μεταδομιστικών και κριτικών προσεγγίσεων της ιστορίας (Nora, Koselleck, Hartog), οι οποίες αμφισβητούν τη δυνατότητα της ιστορίας να συγκροτηθεί ως ενιαία, γραμμική και συνεκτική αφήγηση. Επιπλέον, στο έργο του Foucault (1969) η ιστορία προσεγγίζεται ως πεδίο ασυνεχείων, ρηγμάτων και μεταβολών των καθεστώτων λόγου, όπου η ιστορική συνέχεια αποτελεί αποτέλεσμα θεωρητικής και επιστημολογικής κατασκευής. Αντίστοιχα, ο Jean-François Lyotard στο *Μεταμοντέρνα κατάσταση* (1993) αναδεικνύει την κρίση των «μεγάλων αφηγήσεων» της νεωτερικότητας, υπογραμμίζοντας τη διάλυση των ενοποιητικών σχημάτων νοήματος που συγκροτούν την

ενότητας. Η ιστορία παύει να λειτουργεί ως κλειστό σύστημα νοήματος που οργανώνει το παρελθόν σε σταθερές αναπαραστάσεις και μετατρέπεται σε πεδίο ασταθούς επιμονής. Το ερείπιο αποτελεί υλική εκδήλωση της ουδετεροποίησης της ιστορικότητας. Συνιστά τόπο μνήμης, αναφοράς στο παρελθόν και πεδίο παρουσίας της ιστορίας, όπου οι ιστορικές σημασίες παραμένουν ανοικτές, πολλαπλές και μη αναγώγιμες σε ένα ενιαίο νόημα. Έτσι, η αποϊστορικοποίηση που προκύπτει από τη λογική του «ουδέτερου» (2017) του Blanchot συνδέεται με την αποδυνάμωση της δυνατότητας της ιστορίας να “παροντοποιείται” ως μνημειακή βεβαιότητα. Το παρελθόν διατηρεί την παρουσία του, ενώ ταυτόχρονα αποσύρεται από κάθε αξίωση πλήρους αναπαράστασης και επιμένει ως ασταθής χρονικότητα, ανοιχτή σε διαρκείς επανανοηματοδοτήσεις και χωρίς τελικό κλείσιμο.

3.4 Το βλέμμα και η «ορφική εμπειρία» του αρχαίου ερειπίου.

Μπροστά στα μάτια των επισκεπτών, τα ερείπια και τα λείψανα μιας άλλης εποχής παίρνουν τη μορφή «ερείπωμένων θραυσμάτων» («*ruinarum fragmenta*») που πέφτουν κάτω από ένα περιπλανώμενο βλέμμα και που αμέσως «μεταμορφώνονται σε πραγματικές “*imagines agentes*” («ζωντανές εικόνες») έτοιμες να υποδεχθούν μια πνευματική περιπλάνηση που αντανakλά τον χρόνο στον φυσικό και νοητικό χώρο» (Bacchi, 2018: 11). Το βλέμμα του επισκέπτη των ερειπίων συγκροτείται ως μια ανάγνωση μέσα σε μια οπτική σχέση, όπου αδυνατεί να σταθεροποιήσει νοηματικά αυτό που βλέπει²⁰ και παραμένει εκτεθειμένο στην ανοιχτότητα και την αστάθεια των σημασιών. Το ερείπιο, φέροντας τη σφραγίδα της τετελεσμένης φθοράς του, διατηρεί την παρουσία του μέσα στον χρόνο, καθώς ενεργοποιείται εκ νέου μέσω της ίδιας της θέασης²¹. Είναι γνωστή η πρακτική των

ιστορική εμπειρία. Σε αυτή τη θεωρητική γραμμή, η αποϊστορικοποίηση συνιστά την αποσταθεροποίηση της δυνατότητας του ιστορικού γεγονότος να ενταχθεί σε ένα ενιαίο, γραμμικό και ολοκληρωμένο αφηγηματικό σχήμα.

²⁰ Η ύλη επιτρέπει σίγουρα την εκδήλωση της εικόνας, ενώ η εικόνα δεν περιορίζει τη χωρικότητά της στο υλικό περίβλημα μέσα στο οποίο ενσαρκώνεται. Αντίθετα, ως μέσα μετάδοσής της μπορούν να θεωρηθούν και άλλα στοιχεία που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο έργο και τον θεατή (Χτούρης, 2005).

²¹ Παραδοσιακά, στην τέχνη η εξερεύνηση λειτουργεί ως μέθοδος αποκάλυψης των ιδιοτήτων του αντικειμένου όπου το παρατηρούμε και το προσεγγίζουμε περιστρεφόμενοι γύρω του, προκειμένου να αναδείξουμε και να κατανοήσουμε τα χαρακτηριστικά του. Στην περίπτωση του αρχαίου ερειπίου, η εξερεύνηση συνιστά πράξη «συμμετοχής», μια δημιουργική διαδικασία που εμπλέκει ενεργά τον θεατή στο ίδιο το φαινόμενο (Μιχέλη, 2024).

περιηγητών (15^{ος} - 20^{ος} αιώνας) των αρχαίων ερειπίων να κινούνται ανάμεσα, να παρατηρούν και να καταγράφουν σχεδιαστικά (είτε πιστά είτε φαντασιακά) σε χειρόγραφα ημερολόγια τις ερειπιώδεις αρχαιότητες μέσα σε μια προσπάθεια να μετατρέψουν τη φθορά της ύλης σε αναγνώσιμη μορφή, επιχειρώντας να επαναφέρουν την ενότητα εκεί όπου αυτή δεν υπήρχε. Σε αυτό το σημείο μπορεί να ανακληθεί η προσέγγιση του Blanchot ως προς τον μύθο του Ορφέα, όπου το βλέμμα προς το ήδη-χαμένο συγκροτεί μια πράξη απώλειας που ταυτόχρονα διατηρεί αυτό που χάνεται (2017: 240). Ο Blanchot αξιοποιεί τον μύθο ως αλληγορία της σχέσης ανάμεσα στη νύχτα και τη γραφή, στο μέτρο που η τέχνη επιχειρεί να προσεγγίσει το όριο του θανάτου και της απώλειας μέσα από μια συνθήκη σιωπής και απαγόρευσης του βλέμματος (Van Manen, 2023: 264). Στο πλαίσιο αυτό, ο Ορφέας, αν και κατορθώνει μέσω της ποιητικής του δύναμης να ανασύρει την Ευρυδίκη από τον κάτω κόσμο, εμφανίζεται στη συνέχεια σιωπηλός απέναντί της, καθώς η παρουσία της προϋποθέτει την αποφυγή του λόγου. Κάθε εκφορά θα ισοδυναμούσε με την εξαφάνισή της, καθιστώντας τη σιωπή όρο διατήρησης της εύθραυστης αυτής επιστροφής. Η πορεία τους προς τον επάνω κόσμο πραγματοποιείται έτσι υπό καθεστώς απόλυτης σιωπής, μέχρι τη στιγμή της κρίσιμης αναστροφής του βλέμματος του Ορφέα, η οποία οδηγεί στην οριστική απώλεια της Ευρυδίκης, πριν ακόμη ολοκληρωθεί η μεταξύ τους επαφή (Οπ.). Με ανάλογο τρόπο, το βλέμμα του επισκέπτη προς το ερείπιο το διατηρεί σε μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ παρουσίας και εξαφάνισης. Το ερείπιο παραμένει έτσι σε καθεστώς ατελούς ολοκλήρωσης, όπου η τετελεσμένη του μορφή συνυπάρχει με τη διαρκή ενεργοποίηση της εμπειρίας του. Η λήθη δεν αίρεται: αναστέλλεται μέσα στην ίδια τη συνθήκη της θέασης.

4^ο Κεφάλαιο - Η αμφισημία και η εκκρεμότητα του νοήματος στην ανάγνωση των αρχαίων ερειπίων.

Στα αρχαία ερείπια κατακάθεται μια φαντασιακή καθολικότητα, μέσα από την οποία το υπολειμματικό υπερβαίνει τη στενή μοναδικότητά του και αρχίζει να υπαινίσσεται το καθολικό, χωρίς ποτέ να παύει να παραμένει μοναδικό και αποσπασματικό. Το αρχαίο ερείπιο καταλαμβάνει, έτσι, τη θέση μιας θεμελιωτικής πράξης για την ιστορική και πολιτισμική νοηματοδότηση, χωρίς όμως να συνιστά «υπαρξιακή αυθεντικότητα» με σταθερή και αδιαμφισβήτητη ταυτότητα. Αντίθετα, αποδομεί εξ αρχής την ίδια την ιδέα της αντικειμενικής πρωτοτυπίας λόγω του ατελούς. Παρότι, βρίσκεται στην απαρχή μιας διαδικασίας νοηματοδότησης, αυτή η διαδικασία δεν είναι ούτε μονοσήμαντη ούτε γραμμική. Στην ουσία του το αρχαίο ερείπιο εμφανίζεται ήδη από την αρχή του ως ίχνος ενός σημείου στον χώρο που μοιάζει να βρίσκεται έξω από την ιστορία, αλλά που μπορεί να αφηγηθεί τον εαυτό του μόνο μέσα από την ιστορία και μέσω αυτής.

Απέναντι σε αυτή τη φαινομενική στατικότητα και ερμητικότητα της αρχιτεκτονικής τους μορφής, τα ερείπια εισάγουν μια εγγενή αμφισημία, η οποία επιτρέπει την εκ νέου κατανόησή τους κάθε φορά στο παρόν, αναδεικνύοντας τη σχέση που συγκροτούν ανάμεσα στη μνήμη και την αφήγηση, καθώς και τη φαντασιακή δυνατότητα που απορρέει από την αποσπασματική μορφή τους. Η δυνατότητα αυτή διαμορφώνει την τάση προς μια ανάγνωση του οντολογικού γίνεσθαι, χαρακτηριστική της αδιάκοπης μεταβολής τους μέσα στον χρόνο.

4.1 Η αποσταθεροποίηση του νοήματος (πέραν από την κλασική αρχαιολογική ερμηνεία).

Η κλασική αρχαιολογική προσέγγιση των ερειπίων βασίζεται στην παραδοχή ότι το νόημα του μνημείου είναι ανακτήσιμο, ότι μέσω της ανασκαφής, της τεκμηρίωσης και της αναπαράστασης, το παρελθόν μπορεί να αποδοθεί ως μια συνεκτική και σταθερή αφήγηση. Το αρχαίο κατάλοιπο υπο αυτή την συνθήκη, αντιμετωπίζεται ως φορέας ενός ήδη υπάρχοντος νοήματος, το οποίο έχει υποστεί φθορά και αναμένει την αποκατάστασή του. Ωστόσο, μια τέτοια αντίληψη προϋποθέτει τη δυνατότητα πλήρους σύμπτωσης ανάμεσα στο σημαίνον (το υλικό κατάλοιπο) και το σημαινόμενο (το ιστορικό του περιεχόμενο) όπως

αυτή θεμελιώνεται στη σημειωτική θεωρία του de Saussure (1983[1916]). Στην πραγματικότητα, το αρχαίο ερείπιο διαρρηγνύει αυτή τη σχέση. Η αποσπασματικότητα, η αποκοπή από το αρχικό συμφραζόμενο πλαίσιο και η χρονική απόσταση συμβάλλουν στην αδυναμία οριστικής σταθεροποίησης του νοήματος (Μιχέλη, 2024). Το προσφερόμενο συγκροτείται ως ανοιχτό πεδίο ερμηνευτικών δυνατοτήτων. Η αποσταθεροποίηση του νοήματος συνδέεται με την υλική φθορά και την ερειπιώδη κατάσταση, καθώς και με τη μετατόπιση της ίδιας της πράξης ανάγνωσης της φθοράς. Ο σύγχρονος παρατηρητής-θεατής-επισκέπτης προσεγγίζει το αρχαίο ερείπιο ως ενεργός συν-διαμορφωτής του νοήματος, στο πλαίσιο μιας φαινομενολογικής κατανόησης της αντίληψης ως σωματικής εμπειρίας (Merleau-Ponty, 2012), όπου η αισθητική εποπτεία²² δεν λειτουργεί ως παθητική θέαση, αλλά ως ενεργός τρόπος συγκρότησης της φαινομενικότητας του αντικειμένου μέσα στον χώρο της εμπειρίας. Το βλέμμα, η κίνηση μέσα στον χώρο, η αποσπασματική αντίληψη των μορφών συγκροτούν μια εμπειρία όπου το νόημα δεν ανακαλύπτεται, αλλά παράγεται. Το κάθε δομικό απομεινάρι λειτουργεί ως σημείο έντασης μεταξύ αυτού που υπήρξε και αυτού που μπορεί να ειπωθεί για αυτό, μεταξύ της υλικής παρουσίας και της ερμηνευτικής της αστάθειας. Το νόημα τίθεται σε εκκρεμότητα και παραμένει διαθέσιμο σε διαρκή αναδιαμόρφωση. Συγκροτείται σε ένα ενδιάμεσο πεδίο ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, όπου κάθε ερμηνεία διατηρεί τον προσωρινό της χαρακτήρα. Η υπέρβαση της κλασικής ερμηνείας συνεπάγεται την αναγνώριση των ορίων της αρχαιολογικής γνώσης. Προτείνεται η κατανόηση των μνημείων των αρχαιολογικών χώρων ως πεδίων πολλαπλών και εν δυνάμει ανταγωνιστικών νοηματοδοτήσεων (Shanks & Tilley, 1992), όπου το αρχαίο ερείπιο παραμένει ανοιχτό σε διαρκείς επανααναγνώσεις και δεν συγκροτείται ως φορέας μιας και οριστικής σημασίας. Η αμφισημία αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της παρουσίας του ερειπίου και συγκροτεί τον τρόπο με τον οποίο αυτό γίνεται αντιληπτό και ερμηνεύσιμο. Η εκκρεμότητα του νοήματος παραμένει ουσιαδώς ανολοκλήρωτη. Το λογοτεχνικό έργο συγκροτείται ως τόπος όπου το νόημα αποσύρεται την ίδια στιγμή της παραγωγής του και δεν λειτουργεί ως κλειστό σύστημα σημασιών ούτε ως φορέας τελικού μηνύματος.

²² Η αισθητική εποπτεία είναι γνώση του ατομικού, ενώ η εννοιολογική είναι γνώση του καθολικού: η πρώτη δημιουργεί αισθητικές μορφές, δηλαδή ολοκληρωμένες εκφράσεις, οι οποίες δεν χρειάζονται τη διαμεσολάβηση της λογικής γνώσης για να εποπτευθούν αισθητικά -αναγνωρίζονται «ενορατικά» σύμφωνα με τον Benedetto Croce, αλλά και γενικότερα (Δακρότσης, 2015: 22).

4.2 Η αφηγηματική αμφισημία στην οντολογική υπόσταση των αρχαίων ερειπίων.

Η αμφισημία στα ερείπια τοποθετείται στην οντολογική τους διάσταση: η αμφισημία αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της παρουσίας του ερειπίου και συγκροτεί τον τρόπο με τον οποίο αυτό γίνεται αντιληπτό και ερμηνεύσιμο. Έτσι, το νόημα και η πρόσληψη αυτού που «Είναι» το ερείπιο συγκροτούνται ως απόσταση και ως διαρκής μετατόπιση (Derrida, 1978). Η αμφισημία τους προκύπτει από μια βαθύτερη αδυναμία του ίδιου του «Είναι» να καταστεί παρόν ως νόημα (Heidegger, 1985). Το ερείπιο ενσωματώνει τη μη-παρουσία στη μορφή του. Αυτό που οράται συγκροτείται ως εκκρεμότητα ανάμεσα στην παρουσία και την απουσία. Σε αυτή την εκκρεμότητα, το νόημα αναστέλλεται και παραμένει σε κατάσταση αναμονής. Η συνθήκη αυτή μπορεί να ιδωθεί ως ιδιότυπη αφηγηματική δομή. Το ερείπιο «αφηγείται» μέσω της οργάνωσης μιας εμπειρίας χρονικής ρήξης. Η αφήγηση εκτυλίσσεται ως διακοπή και ως μη-συνέχεια, που διατηρεί το νόημα σε κατάσταση συνεχούς μη-ολοκλήρωσης. Η αμφισημία, επομένως, καθίσταται φανερή στον τρόπο με τον οποίο το ίδιο καθιστά τη σημασία του ασταθή ως παρουσία. Σε αυτό το σημείο, ο Blanchot προσεγγίζει την αμφισημία ως μια θεμελιώδη αδυναμία οριστικής παγίωσης του νοήματος. Το λογοτεχνικό έργο, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, συγκροτείται ως ένας χώρος όπου αποσύρεται τη στιγμή ακριβώς που φαίνεται να καθίσταται παρόν (Blanchot, 2017). Η αφήγηση λειτουργεί ως διαδικασία αναβολής και όχι ως φορέας αποκάλυψης, καθώς κάθε απόπειρα διατύπωσης μετατοπίζει το ειπωμένο από την πλήρη του παρουσία. Αντίστοιχα, το αρχαίο ερείπιο συγκροτεί ένα πεδίο ερμηνείας ανοιχτό και μη ολοκληρώσιμο, όπου η ερμηνευτική πράξη παραμένει σε διαρκή εκκρεμότητα. Η μορφή του λειτουργεί ως διάταξη που διατηρεί ενεργή την ερειπίωση, ως φορέας μιας ενεργής σχέσης με το υπολειμματικό νόημα. Το υπολειμματικό, το θραυσμένο και το ατελές συγκροτούν την εσωτερική αρχή της συγκρότησής του, από την οποία εκκινούν οι πιθανές αποδόσεις νοήματος.

Η αμφισημία, κατά συνέπεια, είναι η ίδια η δομή αυτής της υπολλειμματικότητας. Είναι μία αφήγηση η οποία την ίδια στιγμή που επιχειρεί να εμφανιστεί ως αυτοδύναμη οντοτητα, αδυνατεί να καταλήξει σε κάτι πιο συγκεκριμένο και παραμένει σε ένα «ενδιάμεσο χώρο “αμορφίας” όπου το νόημα δεν παγιώνεται ούτε διαλύεται πλήρως» (Blanchot, 2017: 45-47). Επι της ουσίας το αρχαίο ερείπιο, όπως και το μπλανσονικό λογοτεχνικό έργο τέχνης, τοποθετεί τον παρατηρητή μέσα σε μια συνθήκη όπου η κατανόηση παραμένει πάντοτε

ατελής ή μάλλον ανολοκλήρωτη – και εν δυνάμει εξελίξιμη. Και ακριβώς σε αυτό το ατελές συγκροτείται η αμφισημία ως δομή, ως μη δυνατότητα σύμπτωσης του νοήματος με τον εαυτό του.

4.3 Ο επισκέπτης των ερειπίων και η «διπλή απιστία» στην ερμηνεία τους.

Στη σκέψη του Blanchot (2017), ο ποιητής συγκροτείται μέσα από μια συνθήκη «διπλής απιστίας». Αφενός δεν μπορεί να παραμείνει πιστός στη γλώσσα της καθημερινής επικοινωνίας και του σταθερού νοήματος, αφετέρου δεν μπορεί να είναι πιστός ούτε σε εκείνο που επιχειρεί να αναδείξει μέσω της γραφής. Η πράξη της αποκάλυψης εμπεριέχει ήδη τη φθορά του αντικειμένου της, ενώ η αποφυγή της αφήνει το νόημα αδιαπέραστο. Έτσι, η γραφή αναδύεται ως μια κίνηση ανάμεσα σε δύο αμοιβαία ανεκπλήρωτες δυνατότητες: την αποκάλυψη και την απόκρυψη. Ανάλογα, ο επισκέπτης των αρχαίων ερειπίων βρίσκεται σε μια αντίστοιχη ενδιάμεση θέση, μεταξύ της επιθυμίας κατανόησης και της αδυναμίας εξάντλησης του νοήματος του τόπου. Η εμπειρία του ερειπίου οδηγεί σε μια διαρκή αναβολή του νοήματος, όπου η ερμηνεία παραμένει ανοικτή και ατελής (Blanchot, 2017). Ομοίως, ο επισκέπτης βρίσκεται εντός μιας διπλής αδυνατότητας, όπου η ερμηνευτική ακρίβεια αποσυνδέεται από το ερείπιο ως υλικό κατάλοιπο και από το παρελθόν που αυτό φέρει. Κάθε προσπάθεια διαμόρφωσης νοήματος συνεπάγεται μετατόπιση και απομάκρυνση από την υλικότητα του ερειπίου, ενώ ταυτόχρονα δεν επιτυγχάνει την επαναφορά του παρελθόντος ως πλήρους παρουσίας. Ο επισκέπτης όπως και ο ποιητής στον Blanchot (2017) κινείται μεταξύ δύο ασυμβίβαστων απαιτήσεων. Πρώτον, η απόδοση νοήματος και δεύτερον η παραμονή σε σχέση με ό,τι αντιστέκεται στο νόημα. Το ερείπιο συγκροτεί συνθήκη στην οποία καμία από αυτές τις δύο κατευθύνσεις ολοκληρώνεται. Αντίστοιχα, εγκαθιδρύεται μια συνθήκη όπου κάθε ερμηνεία αποτελεί ήδη μορφή απιστίας. Εμπρός στην απουσία νοήματος, ο επισκέπτης αδυνατεί να αναλάβει τον ρόλο εκείνου που αποκαθιστά ή γεφυρώνει το χαμένο. Αντίθετα, καλείται να σταθεί μέσα σε αυτή την απουσία, την οποία ο Blanchot προσεγγίζει ως «Απουσία Θεού» δηλαδή ως συνθήκη όπου κάθε υπερβατική εγγύηση νοήματος έχει εκλείψει (2017: 410). Με βάση αυτό ο επισκέπτης λειτουργεί ως παραλήπτης μιας χρονικής λήθης που δεν μπορεί να αρθεί. Ο Blanchot επισημαίνει ότι ο ποιητής παύει να λειτουργεί ως μεσάζων ανάμεσα στο θείο (έμπνευση) και το ανθρώπινο, μεταφέροντας νόημα από έναν ανώτερο κόσμο σε έναν κοσμικό (2017). Η ποιητική εμπειρία και έκφραση

συγκροτούνται ως ρήξη και όχι ως διαμεσολάβηση. Ο ποιητής κινείται μέσα σε μια «διπλή απιστία», σε απόσταση τόσο από τη σφαίρα της θεϊκής έμπνευσης όσο και από την ασφάλεια της ανθρώπινης κατανόησης. Η κίνησή του είναι διττή και αμοιβαία, ως ταυτόχρονη απομάκρυνση από τους δύο πόλους, που ανοίγει ένα χάσμα χωρίς δυνατότητα σύνθεσης. Το χάσμα αυτό συνιστά επομένως, τη συνθήκη της σχέσης. Συνδέει τα δύο επίπεδα ως απόσταση, καθιστώντας το κενό ουσιώδη τους συνάρτηση. Σε αυτό το μεταίχμιο, όπου η ενότητα καθίσταται αδύνατη, συγκροτείται η εμπειρία της γραφής. Ο επισκέπτης των ερειπίων διατηρεί το κενό να επιμένει, αναγνωρίζοντάς το ως τόπο όπου το παρελθόν και το παρόν συνυπάρχουν σε μία σχέση ασυμβατότητας.

5^ο Κεφάλαιο - Αναγιγνώσκοντας τα αρχαία ερείπια κατά Blanchot: Η Δήλιος²³ πολιτεία.



Εικόνα 1. Αποψη της αρχαίας Δήλου.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]

Σε έναν οποιονδήποτε αρχαιολογικό χώρο η σύνδεση της ατομικής μνήμης με τον τόπο, πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό μέσα από τα συναισθηματικά και κινητικά ερεθίσματα που προκαλούν τα ερείπιά του (ruins). Ανάμεσά τους αισθανόμαστε σαν να βρισκόμαστε σε μια εποχή «εκτός των συνηθισμένων πλαισίων», ενώ την περιγητική μας πορεία καθοδη-

²³ Η Δήλος υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά και εμπορικά κέντρα της αρχαιότητας, αφιερωμένο στον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Κατοικήθηκε ήδη από την 3η χιλιετία π.Χ., γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο, ενώ κατά τον 2ο αιώνα π.Χ., ως ελεύθερο λιμάνι υπό την προστασία της Ρώμης, εξελίχθηκε σε κομβικό εμπορικό σταθμό της Μεσογείου. Η καταστροφή της το 88 π.Χ. από τα στρατεύματα του Μιθριδάτη ΣΤ΄ σηματοδότησε την παρακμή της, οδηγώντας σταδιακά στην εγκατάλειψή της (Russel, 1994· Bruneau & Ducat, 2010).

γούν η αποκάλυψη, η έκπληξη και το δέος. Το αρχαίο ερείπιο, ως σύνολο, δίνει την αίσθηση ότι βρίσκεται εκτός αξόνων, την ίδια στιγμή που εμείς επιχειρούμε να συντονιστούμε με την εμπειρία της περιήγησης (*itinerarium*) ανάμεσά τους.

Ωστόσο, μια αίσθηση αμηχανίας παραμένει: η «σφύζουσα και σιωπηλή φανέρωσή τους», όπως εύστοχα αναφέρει στις *Διαμονές* ο Heidegger (2014: 51), διαμορφώνει μια ιδιαίτερη μορφή «έγνοιας» και αλήθειας στο βλέμμα²⁴. Η διαδρομή της επίσκεψης δεν είναι ποτέ απόλυτα σαφής. Τα αρχαία ερείπια μας αφήνουν άναυδους, διακόπτουν τον ρυθμό της κίνησης, μας ωθούν να κάνουμε ένα βήμα πίσω και τελικά μας καθηλώνουν (Ginsberg, 2004: 52). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εμφανίζεται εδώ η θέση του G. Tortora (2006: 10), σύμφωνα με την οποία «το ερείπιο καθίσταται πραγματικά «ερείπιο» μόνο μέσα στη σκέψη εκείνου που, παρατηρώντας το, κατορθώνει να ενεργοποιήσει επάνω του τη μνήμη και τη δυνατότητα του αναστοχασμού ή του σχεδιασμού. Διαφορετικά, δεν αποτελεί παρά μπάζα, απορρίμματα, υπολείμματα, άψυχη ύλη, στερημένη από ηθικές ή σημασιολογικές δυνατότητες». Ωστόσο, αυτή η αδυναμία άμεσης νοηματοδότησης είναι που καθιστά την εμπειρία των ερειπίων ασταθή και συχνά δυσφορική για το υποκείμενο που τα προσεγγίζει. Βιώνουμε μια μορφή δυσφορίας μέσα στα ερείπια, καθώς δεν ανταποκρίνονται σε παραστάσεις ολοκληρωμένων μορφών, τις οποίες έχουμε συνηθίσει να αναμένουμε σε σχέση προς το όλον. Έτσι, η περιπλάνηση γίνεται ασταθής, η προσοχή αποσπάται μέσα από τον αποπροσανατολισμό και η έλλειψη κατεύθυνσης -ιδίως όταν απουσιάζει ένας ξεναγός- οδηγεί συχνά σε ένα αίσθημα χωροταξικής απόλειας.

Επιπλέον, όπως επισημαίνει ο Ginsberg (2004), αλλά και προγενέστερα ο Simmel (1911), η συνθήκη της ερειπίωσης δεν ταυτίζεται με την συνθήκη της αποδόμησης²⁵ αντίθετα, συνιστά την απροσδόκητη αναγνώριση μιας ενότητας ύλης στον αρχαιολογικό χώρο ή στον μνημειακό τόπο. Η ενότητα αυτή αναδύεται εκεί όπου θα ανέμενε κανείς την ανομοιογένεια και

²⁴ «Οι διαλογισμοί που με απασχολούσαν από καιρό και αφορούσαν την αλήθεια, τις αναφορές της αποκάλυψης και της απόκρυψης βρήκαν με την διαμονή στην Δήλο την ζητούμενη επαλήθευση. [...] Μόνο με την εμπειρία της Δήλου έγινε το ελληνικό ταξίδι διαμονή, “ξέφωτη” παραμονή κοντά σε ό,τι είναι η αλήθεια» Heidegger, 2014: 73).

²⁵ Η περίπτωση της πολιτείας της Δήλου με αφορμή την πυρκαγιά του 88 π.Χ., δείχνει ότι τα ερείπιά της προκύπτουν από μια διαδικασία κατάρρευσης, όπου τα αρχιτεκτονικά στοιχεία των κτισμάτων της κατέρρευσαν, μετατοπίστηκαν και σχημάτισαν εν μέρει στηρίξεις, καλύπτοντας τους ενδιάμεσους χώρους. Θεωρείται επομένως ότι η ερειπίωσή της συνδέεται ταυτόχρονα με την αποκάλυψη και με την ανάδειξη μιας υλικής συνέχειας του μνημειακού σώματος.

τη διάλυση των σχέσεων που συνεπάγεται - η λεγόμενη κατά Blanchot (1980) - «καταστροφή»²⁶ (disaster) της αρχιτεκτονικής τάξης από τη φύση. Κι αυτό γιατί η καταστροφή που επιτελεί η φύση «δεν είναι κάτι που προέρχεται παράλογα από το εξωτερικό περιβάλλον (ή ως εξωγενής δύναμη), αλλά είναι η συνειδητοποίηση μιας τάσης εγγενούς στο βαθύτερο στρώμα ύπαρξής του» (Pavel, 2023: 23).

Η επιλογή της αρχαίας πολιτείας της Δήλου (εικ.1 και 2) ως ερμηνευτικού πεδίου εδράζεται σε μια ετυμολογική και ταυτόχρονα οντολογική συνθήκη που ενυπάρχει στο ίδιο της το όνομα. Προερχόμενη ετυμολογικά από το «δήλος» («φανερός»), η Δήλος συγκροτείται ήδη ως τόπος φανέρωσης/εκδήλωσης. Ωστόσο, σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, προϋπήρξε ως «άδηλος», αόρατη και περιπλανώμενη (Russel, 1994). Η εγγεγραμμένη αυτή μετάβαση από το «ά-δηλο» στο «δήλο» απομακρύνεται από την αφηγηματική καταβολή και καθιστά τη Δήλο ένα προνομιακό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ των φιλοσοφικών εννοιών της αφάνειας και της φανέρωσης, του άρρητου και του ρητού. Επίσης, η ετυμολογική επισήμανση λειτουργεί ως ο κατεξοχήν λόγος επιλογής της, καθώς επιτρέπει την ad hoc ανάγνωσή της μέσα από τον Blanchot (2017) όπου η γλώσσα αναδεικνύει τα όριά της και εκθέτει το άρρητο που διαφεύγει κάθε πλήρους ερμηνείας. Όπως το φανερό εκτείνεται πέρα από το άμεσο νόημά του και εδράζεται σε ένα άρρητο υπόστρωμα που διαφεύγει κάθε πλήρους σύλληψης, έτσι και η Δήλος, ως «φανερή» οντότητα, φέρει εντός της το ιστορικό και πολιτισμικό ίχνος εκείνου που υπήρξε άδηλο (αφανές). Αυτή η εσωτερική ένταση την καθιστά γόνιμη σε μια μπλανσονική ανάγνωση των ερειπίων της.

Ο αρχαιολογικός χώρος της άλλοτε ακμάζουσας δηλιακής πολιτείας έχει μια εξαιρετική ικανότητα να αναδεικνύει το νόημα και την ουσία όλων των ερειπίων του ως ενδείξεις του μη-παρόντος, όπου όμως η κάθε απουσία του κάθε ερειπιώδους μνημείου της αποκτά σχεδόν ρητή μορφή (Πούλακα, 2025). Στη Δήλο, η νησιωτικότητα και η ιστορική της πορεία συγκροτούν μια ιδιαίτερη συνθήκη απομόνωσης, η οποία εκτός από φυσικό χαρακτηριστικό του τόπου εγγράφεται και στις πολιτισμικές και ιστορικές του σχέσεις. Η σχετική γεωγραφική απομάκρυνση από τα σύγχρονα κέντρα κατοίκησης (Μύκονος) ενισχύει αυτή τη συνθήκη, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση ενός ήπιου, σχεδόν σιωπηλού καθεστώτος

²⁶ Αν το ερείπιο συνιστά το αποτέλεσμα μιας σταδιακής φθοράς και διάβρωσης στον χρόνο, τότε το τοπίο των ερειπίων συγκροτεί το οριζόντιο στρώμα που παραμένει διάσπαρτο πάνω στο έδαφος έπειτα από μια καταστροφή. Η καταστροφή στην ουσία συνιστά το «μέτρο/όριο» και ταυτόχρονα το «κενό/κέντρο» της προσπάθειας να κατανοηθεί ο χρόνος και η δομή της χρονικότητας μέσα από τις μορφές του πραγματικού.

αποχώρησης και εγκατάλειψης από τα εγκόσμια. Η θάλασσα που την περιτρέχει, προστατεύοντάς την ταυτόχρονα, οι αποστάσεις μεταξύ μισοσωζόμενων μνημείων, η ανοιχτότητα του ορίζοντα, ολοκληρώνουν αισθητικά τον μοναδικό στον κόσμο αρχαίο νησιωτικό τόπο, ενώ ταυτόχρονα τον αποσυνδέουν από κάθε σταθερή μορφή αναπαράστασης, καθιστώντας αδύνατη τη σύλληψή του ως ολοκληρωμένου νοήματος.



Εικόνα 2. Η ερειπιώδης Δήλος.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]

Η εμπειρία του τοπίου της Δήλου υπερβαίνει την οπτική πρόσληψη των αρχαίων καταλοίπων και εκτείνεται σε ένα πεδίο σχέσεων και νοηματοδότησης, όπου τα δομικά ίχνη των ερειπίων της ενεργοποιούν διαδικασίες ερμηνείας πέρα από το άμεσα δεδομένο. Στα περίπου πέντε χιλιόμετρα συνολικού μήκους (Ζαφειροπούλου, 1984), ο ερειπιώδης αρχαιολογικός χώρος παύει να αποτελεί ένα τεκμήριο φθοράς ή έναν «νεκρό» τόπο και μετατρέπεται σε έναν τόπο - φορέα νοημάτων.

Στο παρόν κεφάλαιο η προσέγγιση των μνημειακών καταλοίπων της Δήλου αποσκοπεί στη συγκρότησή τους ως ερμηνευτικών σχημάτων για την ανάγνωση των θεωρητικών θέσεων του Blanchot περί οντολογίας του θανάτου των ερειπίων. Επομένως, η επιλογή των μνημειακών ερειπίων που ακολουθεί καθορίζεται από τον βαθμό στον οποίο κάθε τοπιακός και μνημειακός χώρος επιτρέπουν τη θεωρητική τους αντιστοίχιση με βασικές μπλανσονικές έννοιες, όπως η απόσυρση της μορφής, η αστάθεια της ορατότητας, η φιλοξενία του «Άλλου», το ορφικό βλέμμα και ο θάνατος.

5.1 Η ευρύτερη περιοχή του ναού της Ίσιδος ως «υπόλειμμα παρουσίας».



Εικόνα 3. Εναέρια φωτογραφία της περιοχής του ναού της Ίσιδος.

Πηγή: <https://mykonoslocals.gr/media/delos-the-sacred-island/>

Η συνθήκη της «υπολειμματικής παρουσίας» καθίσταται εντονότερη στην περιοχή του ναού της Ίσιδος, (εικ.3) όπου τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, στυλοβάτες χωρίς ανωδομή, βάσεις αναθημάτων απογυμνωμένες από τα αφιερώματα, διακεκομμένοι άξονες κίνησης, δεν συγκροτούν ένα ενιαίο σύνολο αλλά μια εμπειρία ασυνέχειας. Εδώ, η αρχιτεκτονική εκτίθεται ως κάτι που δεν υπήρξε ποτέ για εμάς ζωντανή παρουσία, καθώς δεν υπάρχει ένα «πριν» που να επιβιώνει ούτε ένα «μετά» που να διαδέχεται την ανάγνωσή του (Blanchot, 2017). Το μόνο που υπάρχει είναι η επιμονή μιας υλικής μορφής διάσπαρτων αρχαίων

τμημάτων ενός ναϊκού οικοδομήματος και συνοδών κτισμάτων σε όλη την περιοχή. Στέκονται όλα ως «αποσυρμένα» τεκμήρια μιας παρελθούσας εποχής. Και ενώ όλα μαζί συγκροτούν ένα πολύ γνωστό σημείο αναφοράς (του ναού της Ίσιδος), ταυτόχρονα δεν εγγυόνται τίποτα από αυτό που η όρασή μας θα μπορούσε να «σταθεροποιήσει» ως ολοκληρωμένη γνώση για αυτό. Εκείνο που φαίνεται στη ματιά μας, ανήκει στο όριο που το ορατό αποσύρεται μέσα στην ίδια την υπαρξιακή του εμφάνιση (οπ.). Τα αρχαία ερείπια του δωρικού ναού (εικ. 4) συγκροτούν επιμένουσες σχηματικές μορφές που αποσυνδέονται από κάθε δυνατότητα ανακτήσιμου παρελθόντος. Η συνθήκη αυτή φέρνει το ερμηνευτικό πεδίο κοντά στο «ουδέτερο» του Blanchot (1993), όπου το νόημα διατηρείται σε εκκρεμότητα, χωρίς σταθεροποίηση ως πλήρης παρουσία ή οριστική απουσία.



**Εικόνα 4. Ο ναός της Ίσιδος.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]**

Το μαρμάρινο άγαλμα της θεάς στο εσωτερικό του ναού (εικ.5), δεσπόζει στο κεντρικό σημείο του ναού, μη κατορθώνοντας να συγκροτήσει γύρω του έναν συνεκτικό χώρο λόγω της ευρύτερης ερειπίωσης. Η θέση του αντί να οργανώνει τον ναό ως τόπο συγκέντρωσης, τον αποδιαρθρώνει σιωπηλά, καθώς το βλέμμα του επισκέπτη δεν μπορεί να σταθεροποιηθεί επάνω του χωρίς να διαπιστώσει την απόσταση που το χωρίζει από κάθε δυνατότητα πλήρους σύλληψης στην εποχή στην οποία δημιουργήθηκε και εκτέθηκε. Έτσι το άγαλμα εκτίθεται ως μορφή που υπερβαίνει τη λειτουργική ή λατρευτική του ένταξη στον χώρο και παραμένει σε σχέση απόστασης τόσο με το παρελθόν του όσο και με το παρόν της θέασης.



Εικόνα 5. Το άγαλμα (αντίγραφο) της θεάς Ίσιδος.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]

Στην ουσία συγκροτεί έναν χώρο όπου το κενό διαχέεται ακόμη και εκεί όπου θα αναμενόταν η μέγιστη πυκνότητα νοήματος (Blanchot, 2017). Επιπλέον, η θεά (εικ.5) ως ιδέα δεν αποκαλύπτεται ολοκληρωτικά, αντίθετα παραμένει σε μια κατάσταση αδιάκοπης «απόσυρσης», μεταξύ του «Είναι» της ύπαρξης και του «μη - Είναι», όπου το ορατό της μέσω της ύλης διατηρείται ως υπόμνηση στο όριο της αποσπασματικότητας που φέρει. Και

σε αυτή την επιμονή της υπόμνησης, ο ναός εμφανίζει τα διάσπαρτα ερείπιά του ως εκδήλωση του γεγονότος ότι κάθε ένα από τα τμήματά του παραμένει σε σχέση “ασυμπτωματική” με τον εαυτό του ως αληθινή παρουσία (Blanchot, 2017). Για τον λόγο αυτόν το βλέμμα (μας) συναντά έναν ερειπιώδη ναό και, ταυτόχρονα, τη διάρρηξη της μνημειακότητάς του ως δυνατότητας ενός υπάρχειν. Σε αυτή τη συνάντηση, το νόημα συγκροτείται ως διαρκής διαδικασία συγκρότησης, ανοιχτή και μη ολοκληρωμένη, όπως έχει επισημανθεί από τον Hans-Georg Gadamer (1960).

5.2 Το «ιερό» ως τόπος φιλοξενίας του «Άλλου»: Ο ναός του Απόλλωνα και η περιοχή των ιερών των Ξένων Θεοτήτων.

Η θέση του Ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο (εικ. 6) συνδέεται άμεσα με το λιμάνι και συγκροτεί καθοριστικό στοιχείο της λογικής του χώρου²⁷. Το ιερό εγκαθίσταται στο σημείο συνάντησης και μετάβασης μεταξύ θαλάσσιας άφιξης, εμπορικής ανταλλαγής και λατρευτικής εμπειρίας. Προπύλαια, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, αγορά και θρησκευτικά οικοδομήματα συγκροτούν ένα πεδίο συνεχούς «διαπέρασης», όπου τα όρια ανάμεσα στο ιερό και το κοσμικό παραμένουν σε διαρκή μετακίνηση και αστάθεια.

²⁷ Ο ναός με το κολοσσιαίο άγαλμα του θεού Απόλλωνα (περ. 9-10 μέτρα), γνωστό και ως «Κολοσσός των Ναξίων», αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα τοπόσημα του νησιού, λειτουργώντας ως εμβληματικό σημείο αναφοράς που προσκαλούσε τους επισκέπτες να προσεγγίσουν τη Δήλο.



Εικόνα 6. Αεροφωτογραφία με την κάτοψη των ερειπίων του Ιερού του Απόλλωνα.

Πηγή:

https://www.archaiologia.gr/blog/archaeological_site/%CE%B4%CE%AE%CE%BB%CE%BF%CF%82/

Σε αυτό το σημείο η έννοια της φιλοξενίας του «Άλλου» του Blanchot (2017), αποκτά θεμελιώδη σημασία. Η χωρική οργάνωση της Δήλου, όπου το ιερό του Απόλλωνα συνδέεται άμεσα με τις θαλάσσιες και εμπορικές ροές, επιτρέπει την πρόσληψή του «ως αυτό που αποκαλύπτεται αποσυρόμενο» (οπ.: 347), ως πεδίο διαρκούς διακίνησης και μετάβασης και όχι ως κλειστή θρησκευτική ενότητα. Αυτή η (χωρική) συνθήκη μπορεί να αναγνωσθεί θεωρητικά μέσα από τη μπλανσονική κατανόηση του ιερού, ως τόπου όπου η παρουσία συνυπάρχει με την απόσυρσή της. Το κατεξοχήν ιερό της Δήλου συγκροτείται ως χώρος υποδοχής «Εκείνου» που δεν εντάσσεται πλήρως στη δεδομένη τάξη του τόπου. Ο «Άλλος» ταυτίζεται με την έλευση του μη προβλέψιμου μέσα στη δομή του ιερού, πέρα από τον ιστορικό επισκέπτη ή τον ξένο της εποχής. Έτσι, η φιλοξενία δεν αποτελεί στην περίπτωση του ιερού του Απόλλωνα μια ηθική και θρησκευτική επιλογή στον τόπο, αλλά μια οντολογική συνθήκη του ιερού κατά την οποία (το ιερό) ως στοιχείο υπάρχει μόνο στον βαθμό που παραμένει ανοιχτό σε αυτό που το υπερβαίνει και το διαταράσσει, όπως συμβαίνει με το Θεϊκό στοιχείο που συνυπάρχει σε ένα τυπικό αστικό σύμπλεγμα (Λαμπρινουδάκης, 2019). Με βάση τα παραπάνω, το ιερό συγκροτεί συνθήκη εκκρεμότητας της παρουσίας του θείου, όπου η αποκάλυψη συνυπάρχει με την απόκρυψη χωρίς να

ολοκληρώνεται. Η Δήλος και το ιερό του Απόλλωνα συγκροτούν χώρο όπου το ιερό διατηρεί την παρουσία του θεϊκού σε κατάσταση μη ολοκλήρωσης και ανοιχτής εκδίπλωσης.

Αντίστοιχα, η περιοχή του Ιερού των Ξένων (ή χώρος σχετιζόμενος με ξενικότητα/ξένους λατρευτές), εισάγει εξαρχής μια ριζική μετατόπιση της έννοιας του θείου και του ξένου μέσα από την ίδια την ονομασία «των ξένων». Ο ιερός χώρος (Σεράπεια Α, Β, Γ) συγκροτείται μέσω της αναφοράς σε εκείνους που έρχονται απ' έξω και δεν εντάσσονται πλήρως στο οικείο σύστημα του τόπου. Η ετερότητα αναδεικνύεται ως συγκροτητική αρχή του ίδιου του ιερού, ως δομή υποδοχής του «Άλλου» (l'Autre) ως έτερου, πέρα από τις λογικές αποκλεισμού ή αφομοίωσης του ξένου. Έτσι η ιερή «φιλοξενία» κατά τον Blanchot, συγκροτείται ως οντολογική συνθήκη και όχι κοινωνική πράξη προσφοράς στον άλλον. Το ιερό συγκροτείται μόνο στον βαθμό που διατηρεί ανοιχτό έναν χώρο για το μη οικειοποιήσιμο και το μη ενσωματώσιμο. Κατ' επέκταση μια απόλυτα πλήρης φιλοξενία είναι αδύνατη καθώς η πλήρης αφομοίωση του ξένου θα αναιρούσε την ίδια του την ετερότητα. Η φιλοξενία προϋποθέτει έναν «οίκο», δηλαδή έναν τόπο και μια γλώσσα αναφοράς, όμως η έλευση του ξένου αποσταθεροποιεί τα όρια αυτού του οίκου. Η σχέση είναι κατεξοχήν ασύμμετρη καθώς ο ξένος εισάγει μια «ετερότητα» μη αφομοιώσιμη η οποία διαρρηγνύει την οικεία τάξη και ενεργοποιεί μια αρχική συνθήκη αποδιοργάνωσης. Επομένως, ο ξένος παραμένει αμετάκλητα ξένος εντός του ιερού, ενώ η ίδια η ιερότητα συγκροτείται μέσω της αδιάλειπτης ετερότητας (Νικολαΐδης, 2007). Ο Άλλος παραμένει πέρα από κάθε δυνατότητα πλήρους οικειοποίησης ή ένταξης σε ένα κλειστό σχήμα κατανόησης. Έτσι, ακόμη και η περιοχή των «Ξένων Θεοτήτων» αναδεικνύεται ως πεδίο όπου η ιερότητα ταυτίζεται με την έκθεση στο μη οικείο, όπως αυτό σκιαγραφείται στη σκέψη του Blanchot (2017).

5.3 Το βλέμμα προς τον ορίζοντα και η «ορφική» απώλεια του ορατού: Το Αρχαίο θέατρο.

Σε ένα ευρύ και ερειπιώδες τοπίο όπως αυτό της Δήλου, το βλέμμα κατευθύνεται τόσο προς τα κατάλοιπα της αρχιτεκτονικής όσο και προς μια διαρκώς μετατοπιζόμενη συνθήκη ορατότητας, όπου ο ορίζοντας λειτουργεί ως σημείο απόσυρσης της ίδιας της υλικής μορφής. Σε αυτή τη δυναμική της εκκρεμούς θέασης εντάσσεται το αρχαίο θέατρο της Δήλου (314

π.Χ.), (εικ.7) ως ένας τόπος όπου η σύγχρονη εμπειρία του βλέμματος παραμένει ανοιχτή στην «απώλεια» του ίδιου του ορατού (Blanchot, 2017).



Εικόνα 7. Το αρχαίο θέατρο της Δήλου.

Πηγή: <https://destepti.ro/insula-delos-marea-egce-grecia/>

Είναι προφανές ότι η πράξη της αναγνώρισης των υλικών μορφών μέσω του βλέμματος αναδύεται συχνά μέσα από μια ασυνέχεια, μια απομάκρυνση που παράγει διαφορά στην ίδια την πρόσληψη του πραγματικού (Berger, 1993). Η αισθητικοποίηση του κόσμου καθίσταται δυνατή ακριβώς τη στιγμή που τα πράγματα αποσπώνται από την συνήθη ροή τους (Ποντύ, 1977). Σε αυτή την προοπτική, η «γέννηση» και κατ' επέκταση η οπτική ανάγνωση του ερειπίου συνδέεται με μια ρήξη στην κανονικότητα της θέασης, όπου το ορατό παύει να είναι αυτονόητα διαθέσιμο (οπ.).

Η περιήγηση στο Αρχαίο θέατρο της Δήλου επιβεβαιώνει υλικά αυτή τη συνθήκη αποσύνθεσης της ορατότητας κατά Blanchot (2017). Το κοίλο, ενσωματωμένο στο φυσικό ανάγλυφο, συγκροτεί ταυτόχρονα αρχιτεκτονική διάταξη συγκέντρωσης και ανοιχτή επιφάνεια θέασης, όπου το βλέμμα διαχέεται προς τον ορίζοντα. Η διάταξη των κερκίδων συγκροτεί πεδίο διάσπαρτων οπτικών θέσεων, με αποδυνάμωση της ενιαίας εστίας της

θέασης. Η σκηνή, απογυμνωμένη από τη λειτουργική της πληρότητα, εμφανίζεται ως «κενό ίχνος της αναπαράστασης» (Blanchot, 2017). Παράλληλα, τα ελάχιστα σωζόμενα τμήματα του σκηνικού οικοδομήματος και των πλαϊνών εισόδων, καθώς και τα αποσπασματικά εδώλια, συγκροτούν εμπειρία διάχυσης της μορφής και μη συνέχειας της αρχιτεκτονικής. Τα πολυάριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που βρίσκονται διάσπαρτα στον χώρο λειτουργούν ως ερειπιώδη ίχνη μιας ενότητας που δεν μπορεί πλέον να ανασυσταθεί, χωρίς δυνατότητα αποκατάστασης. Η συνθήκη αυτή εκτείνεται πέρα από την απουσία θεάματος και αφορά τη διάσπαση της δυνατότητας του θεάματος να συγκροτηθεί ως παρουσία. Έτσι, το κέντρο του θεάτρου συγκροτείται ως τόπος απόσυρσης, όπου η μορφή έχει ήδη αποσυρθεί αφήνοντας τη δομή της δυνατότητάς της. Ο φυσικός λόφος που στηρίζει το κοίλο εισάγει μια κρίσιμη μετατόπιση, λειτουργώντας ως ενεργός φορέας ορίζοντα και διαρρηγνύοντας τη διάκριση ανάμεσα σε αρχιτεκτονικό και φυσικό χώρο. Ο ορίζοντας που ανοίγεται εκθέτει τη ρευστότητα της οπτικής εμπειρίας, χωρίς προοπτική συνέχειας ή εγγύηση βάθους. Το βλέμμα αιωρείται ανάμεσα σε ένα κενό κέντρο και έναν ορίζοντα σε διαρκή εκδίπλωση, χωρίς δυνατότητα ολοκλήρωσης σε σταθερή εικόνα. Με βάση τη σκέψη του Blanchot (2017), η συνθήκη του βλέμματος του επισκέπτη στο αρχαίο θέατρο συγκροτείται ως εμπειρία απόσυρσης που ενυπάρχει ήδη στην ίδια τη θέαση. Το «ορφικό» βλέμμα παραπέμπει στη δομή μιας όρασης όπου η εμφάνεια και το θέαμα ταυτίζονται με την εξαφάνιση και τον θάνατο. Το βλέμμα συναντά το αντικείμενό του ήδη ως αποσυρόμενο. Στην Ορφική αλληγορία το βλέμμα (του Ορφέα) δεν συνιστά ένα στιγμιαίο σφάλμα, αλλά εκδήλωση μιας βαθύτερης επιθυμίας: της επιθυμίας να συλληφθεί το αντικείμενο όχι στην καθημερινή του «εμφάνεια», αλλά στην ίδια του την απόσυρση και αορατότητα. Ο Ορφέας επιθυμεί να αντικρίσει την Ευρυδίκη όχι ως παρούσα μορφή, αλλά ως εκείνο που συγκροτείται μέσα στη νύχτα της απουσίας, δηλαδή ως καθαρή απόσταση από κάθε δυνατότητα οικειότητας και σταθερής παρουσίας. Επι της ουσίας το βλέμμα του δεν στρέφεται κατά λάθος προς το «λάθος σημείο», αλλά επιχειρεί να προσεγγίσει το ίδιο το όριο της ορατότητας, εκεί όπου το αντικείμενο γίνεται αόρατο ως όρος της ίδιας του της αλήθειας (Van Manen, 2023).

Αυτή του είδους η διάλυση της ορατότητας αντανακλάται και στο επίπεδο των όρων «θέατρο», «θέαμα» και «θέαση». Οι όροι αυτοί, αν και προέρχονται από κοινή γλωσσική ρίζα, παραπέμπουν σε διακριτές βαθμίδες της οπτικής εμπειρίας. Το θέατρο συγκροτεί τη χωρική και δομική προϋπόθεση του θεάματος. Το θέαμα προϋποθέτει τη θέαση ως πράξη που το καθιστά δυνατό. Στο ερειπιώδες τοπίο του θεάτρου της Δήλου, η αλυσίδα σημασιών διαρρηγνύεται, με αποδιάρθρωση της σχέσης ανάμεσα στο ορατό και στη θέαση. Το ερείπιο

εκθέτει τη ρήξη ανάμεσα στο να βλέπεται κάτι και στο να καθίσταται ορατό, ενώ το βλέμμα επιχειρεί σύλληψη ενός ορατού που παραμένει σε κατάσταση απόσυρσης.

Επομένως, η εμπειρία του αρχαίου θεάτρου στη Δήλο δεν συγκροτεί μια πράξη αναγνώρισης, αλλά μια σταθερή προσήλωση του βλέμματος σε αυτό που δεν παγιώνεται ποτέ ως πλήρης παρουσία, όπως συμβαίνει και στο ορφικό βλέμμα (Blanchot, 2017), το οποίο εκφράζει μια επιθυμία κατ' αρχήν ανεκπλήρωτη: την προσπάθεια προσέγγισης του ίδιου του είναι του έρωτα, μέσω της σύλληψης της Ευρυδίκης όχι ως ορατής παρουσίας, αλλά στην καθαρή της αορατότητα και απόσυρση (van Manen, 2023)

5.4 «Το άγαλμα που δοξάζει το μάρμαρο»: Η Οδός των Λεόντων.

Η ανάγνωση της Οδού των Λεόντων (εικ. 8) αφορά την κατανόηση της ίδιας της υλικότητας ως τρόπου φανέρωσης, παρά την ερμηνεία ενός εικονογραφικού συνόλου ή την αναζήτηση συμβολικών σημασιών. Οι κολοσσιαίοι Λέοντες – τα μαρμάρινα λιοντάρια του 7ου αιώνα π.Χ., τοποθετημένα σε σειρά πομπής στα δυτικά της Ιερής Λίμνης και στραμμένα προς τα ανατολικά, ατενίζοντας την Ιερή Λίμνη και θεωρούμενα αιώνιοι φρουροί του Ιερού του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος (Λαμπρινουδάκης, 2019: 4) - συνιστούν υλικές μορφές μέσω των οποίων η ίδια η υλικότητα καθίσταται παρούσα, χωρίς να εξαντλείται στη μορφική της έκφραση. Η ιστορική τους ταυτότητα ως αναθήματα των Ναξίων προσδίδει στη συνθήκη αυτή τη διάσταση όπου το κυριολεκτικό επίπεδο της αφιέρωσης ενισχύει τη φιλοσοφική της ανάγνωση. Ως αναθήματα, τα μαρμάρινα λιοντάρια συγκροτούν υλικές εγγραφές πράξης προσφοράς προς το θείο, η οποία δεν εξαντλείται στη στιγμή της κατάθεσής της. Η αφιέρωση παραμένει ανοιχτή ως νόημα και ως υλικό ίχνος, διατηρώντας μέσα της την απόσταση ανάμεσα στον άνθρωπο και το θείο.



**Εικόνα 8. Η Ιερά οδός των Λεόντων.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]**

Στον Blanchot συναντάμε την φράση «το άγαλμα δοξάζει το μάρμαρο» (2017: 336), η οποία αναφέρεται σε μια ριζική μετατόπιση της σχέσης μορφής και υλικού. Το άγαλμα (εν προκειμένω το κάθε λιοντάρι) συγκροτείται μέσα από το μάρμαρο όπου το μάρμαρο παραμένει ενεργό και παρόν ως υλική συνθήκη με τρόπο που υπερβαίνει τη μορφή που φέρει. Πάνω σε αυτή τη μετατόπιση η ανάγνωση και η κατανόηση της υλικότητάς τους προϋποθέτει μετατόπιση του βλέμματος προς την ίδια τη συνθήκη της ύλης. Το μάρμαρο συγκροτεί ενεργό στοιχείο μέσα στη μορφή, διακόποντας τη δυνατότητα πλήρους αναπαράστασης (εικ. 9). Οι επιφάνειες των λεόντων, φθαρμένες και αποσπασματικές, αναδεικνύουν την αποσύνθεση της ύλης ως μορφή δηλωτικής παρουσίας.



Εικόνα 9. Λεπτομέρεια του αναθηματικού Λέοντα των Ναξίων. Ιερά οδός.
[Φώτο © Αθηνά - Χριστίνα Λούπου]

Έτσι, η μορφή συγκροτείται μέσα από την ύλη ως ατελές και ανοιχτό συμβάν παρουσίας. Στον Blanchot, το έργο τέχνης φανερώνει την επιμονή της ίδιας του της παρουσίας, χωρίς να οδηγείται σε υπέρβαση ή μεταμόρφωση. Σε αυτή τη συνθήκη, το έργο τέχνης νοείται ως αντικείμενο που αποσπάται από το υλικό του υπόστρωμα και αποκτά σχετική αυτονομία νοήματος, παραμένοντας ωστόσο μια παρουσία που δεν εξαντλείται σε βεβαιωμένη ερμηνεία. Στην ουσία, η εμπειρία των περισσότερων επισκεπτών από τα ερείπια της Δήλου συμπυκνώνεται στην Οδό των Λεόντων. Το υλικό τους ενσωματώνεται στο σχήμα, έτσι ώστε η πορώδης πέτρα των αντιγράφων και, αντίστοιχα, το αυθεντικό μάρμαρο τους να αναδύονται ως παρουσίες νοηματικά αδιαφανείς.

5.5 Η θεσμική μορφή της «απόσυρσης» - η απρόσωπη «εξουσία»: Το Πρυτανείο.

Η εξουσία, όταν συγκροτείται χωρίς ορατή μορφή ή πρόσωπο που την ενσαρκώνει, επιμένει ως διάχυτη συνθήκη που οργανώνει τον χώρο χωρίς να εμφανίζεται διακριτά μέσα σε αυτόν.

Σύμφωνα με τον Blanchot, η πολιτική τάξη συγκροτείται μέσω μιας ανώνυμης δομής που παραμένει ενεργή και λειτουργεί με απόσυρση από την ορατότητα, χωρίς θεμελίωση σε κυρίαρχο υποκείμενο. Το Πρυτανείο της Δήλου (εικ. 10), οικοδόμημα του τέλους του 6ου αι. π.Χ. με στοά τεσσάρων δωρικών κίωνων, βωμό της Εστίας και χώρους συνδεδεμένους με τη λειτουργία των Πρυτάνεων (Bruneau και Ducat, 2010), εντάσσεται σε αυτή τη λογική ως αρχιτεκτονική μορφή διοικητικής οργάνωσης.



**Εικόνα 10. Ερμαϊκή στήλη στην ευρύτερη περιοχή του Πρυτανείου.
[Φώτο © Αθηνά – Χριστίνα Λούπου]**

Η αρχιτεκτονική του Πρυτανείου της Δήλου συγκροτεί χώρο όπου πολιτική, τελετουργία και καθημερινή διαχείριση της πόλης συνυπάρχουν χωρίς αναγωγή σε ενιαίο ορατό κέντρο εξουσίας (Bruneau και Ducat, 2010). Ο βωμός της Εστίας συγκροτεί σημείο εσωτερικής σταθερότητας ως διαρκής τάξη χωρίς προσωποποίηση. Η στοά συγκροτεί ενδιάμεση ζώνη όπου η εξουσία εκδηλώνεται ως σιωπηρή διάχυση. Τα δωμάτια των Πρυτάνεων εντάσσονται σε σύστημα όπου η λειτουργία υπερβαίνει το πρόσωπο που τη φέρει. Έτσι, το Πρυτανείο της Δήλου συγκροτείται ως τόπος όπου η εξουσία πραγματώνεται χωρίς να παρουσιάζεται. Η

εξουσία εκδηλώνεται ως κίνηση και ιστορική επιμονή που υπάρχει στο μέτρο της κοινής της ενεργοποίησης εντός της κοινότητας²⁸. Μέσα στο ερειπιώδες τοπίο της Δήλου, το Πρυτανείο λειτουργεί ως πολιτικό ισοδύναμο της εξουσίας (κατά Blanchot) που δεν ανήκει, παρά συμβαίνει. Η Δήλος δεν συγκροτείται ως τυπική ιδιοκτησία των Αθηναίων με βάση την ιστορική εκδοχή αλλά η κυριαρχία των Αθηναίων εκδηλώνεται ως γεγονός μιας δεσπόζουσας παρουσίας επί του νησιού. Η εξουσία συγκροτεί μια σχέση με τον τόπο που παραμένει πέρα από τη λογική της κυριότητας, αναστέλλοντας παράλληλα τη διαμόρφωση μιας σταθερής πολιτικής ταυτότητας του νησιού. Η Δήλος συγκροτείται ως ιερός και αν-οικειοποίητος τόπος συνδεδεμένος με τη θρησκευτική σφαίρα του Απόλλωνα, όπου η «καθαρότητα» επιβάλλει ιδιότυπη απονέκρωση της κοσμικής συνέχειας της ζωής. Η ιστορική αυτή αδράνεια διατηρείται έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., περίοδο κατά την οποία συγκροτείται το συστηματικό οικιστικό πλέγμα στο νησί μεταβάλλοντας σταδιακά τη σχέση ιερού, κατοίκησης και εξουσίας (Ζαφειροπούλου, 1984).

5.6 Η Δήλος ως «έξω-τόπος»: το ερειπιώδες νησί της εξορίας και της απόσυρσης του νοήματος.

Η εμπειρία της επίσκεψης στην Δήλο συγκροτείται μέσα από τη συνάντηση με τις αρχαιότητες της και το ιστορικό της παρελθόν, καθώς και ως είσοδος σε έναν απόκοσμο τόπο που συνδυάζει το «έξω» και το «μέσα» του κόσμου, ως συνθήκη που αναδύεται μέσα από εκτόπιση (εικ. 11). Η Δήλος, ήδη από τη γεωγραφική της θέση (βλ. <https://sig-delos.efa.gr>), εμφανίζεται ως τόπος απομακρυσμένος από την καθημερινή κατοίκηση και αποσπασμένος από τη ροή της ζωής. Η τοποθεσία της μπορεί να ιδωθεί σχηματικά ως κορυφή ενός τριγώνου, ενώ η ίδια η ονομασία της, με το αρχικό γράμμα Δ, ενισχύει αυτή τη γεωμετρική αναλογία συνδέοντας συμβολικά το σχήμα της γεωγραφικής της θέσης με το σχήμα του γράμματος Δ. Η πρόσβαση σε αυτήν προϋποθέτει μια μετάβαση και μια αποκοπή από το οικείο και το κοσμικό, τόσο σε χωρικό όσο και εμπειρικό επίπεδο. Η «εξ-ορία» («έξω

²⁸ Η κοινότητα που καθιστούσε την εξουσία πραγματική δεν είναι πλέον παρούσα, και αυτό που απομένει είναι η υλική της συνθήκη, αποκομμένη από την ενεργό της πραγμάτωση.

των ορίων») ως συνθήκη παύει να αποτελεί αφηρημένη έννοια και εγγράφεται εγγενώς στο ίδιο το τοπίο.



Εικόνα 11. Αεροφωτογραφία με τα ερείπια της Δήλου.
Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/print-article/?print=111646>

Το νησί εμφανίζεται ως ένας κόσμος αποσπασμένος από τη ζωντανή ιστορική συνέχεια, ένας κόσμος που έχει απωλέσει τη λειτουργική του ζωή, χωρίς όμως να παύει να επιμένει ως γνωστή παρουσία. Αυτή η επιμονή της απουσίας συγκροτεί τη Δήλο ως έναν ερειπιώδη τόπο όπου η ζωή δεν έχει εξαφανιστεί, αλλά έχει αποσυρθεί μέσα στη μορφή της. Ο χώρος της εξορίας δεν είναι μόνο η γεωγραφική μετατόπιση που αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά μια καθαρά οντολογική κατάσταση. Το “έξω” (dehors) του Blanchot διαπερνά το “μέσα”, συγκροτώντας συνθήκη όπου κάθε σταθερή κατοίκηση μέσα στο νόημα καθίσταται αδύνατη. Όπως ο ποιητής στον Blanchot (2017) συγκροτείται εκτός τόπου, εκτός κατοίκησης και εκτός δυνατότητας ολοκληρωμένης παρουσίας μέσα στο έργο, έτσι και η Δήλος συγκροτείται ως τόπος όπου η εμπειρία δεν επιστρέφει σε σταθερό κέντρο, παραμένοντας σε διαρκή εκκρεμότητα εκτός ταυτότητας. Ο “έξω-κόσμος” της Δήλου συγκροτείται ως πεδίο ιχνών, ερειπίων και αποσπασματικών μνημειακών μορφών που δεν συνθέτουν ενιαία

νοηματική ενότητα. Η παρουσία των μνημείων λειτουργεί ως διαρκής υπενθύμιση ζωής που έχει ήδη αποσυρθεί από την ορατότητα, χωρίς ανάκληση ολοκληρωμένου παρελθόντος. Ο αρχαιολογικός χώρος συγκροτείται ως τόπος όπου η μνήμη δεν σταθεροποιείται, παραμένοντας εκτεθειμένη στη δική της αστάθεια. Το νησί συγκροτείται ως παρόν «εξορίας», ως κόσμος που επιμένει να εμφανίζεται ακριβώς επειδή έχει πάψει να ανήκει σε έναν παρόντα κόσμο. Η εξορία συγκροτείται ως ουδέτερη και απρόσωπη συνθήκη, χωρίς όρια, ως επιμονή του «Είναι» υπό μορφή μηδενός.

5.7 Η Δήλος και το «άρρητο» τέλος της.

Η έννοια του «τέλους» στη Δήλο συγκροτείται ως χωρική και οντολογική συνθήκη, όπου η εμπειρία της ύπαρξης τίθεται υπό καθεστώς απομάκρυνσης από τα ίδια της τα όρια. Ολοκληρώνοντας την φιλοσοφική ανάγνωση των ερειπίων της Δήλου μέσα από τις έννοιες της απουσίας και του θανάτου του Blanchot, αναδύεται ένα ακόμη στοιχείο, εξίσου σημασιολογικά καθοριστικό για την επιλογή του τόπου που είναι η ιστορικά καταγεγραμμένη παράδοση που συνδέει τη Δήλο με την απαγόρευση της γέννησης και του θανάτου στο νησί (Brock, 1996). Στην αρχαιότητα η Δήλος εμφανίζεται ως ένας τόπος όπου η είσοδος και η έξοδος από τη ζωή μετατοπίζονται εκτός του ίδιου του χώρου, καθώς οι ετοιμοθάνατοι και οι επίτοκες μεταφέρονταν εκτός των ορίων του νησιού. Η συνθήκη αυτή συνδέεται ιστορικά με την αθηναϊκή κάθαρση του 426/425 π.Χ., κατά την οποία αφαιρέθηκαν οι τάφοι και απαγορεύτηκαν οι ταφές ενισχύοντας την ιδιότυπη ιερότητα του τόπου ως καθαρού από τα ίχνη του θανάτου²⁹. Η ιδιαιτερότητα αυτή δεν μπορεί να αναγνωσθεί μόνον ως θρησκευτική ή κανονιστική ρύθμιση, αλλά ως εγγραφή ενός ριζικού χωρικού διαχωρισμού της Δήλου από τις καμπές της ανθρώπινης ύπαρξης. Η απουσία του θανάτου και της γέννησης συγκροτεί μετατόπιση των βιολογικών γεγονότων εκτός τόπου (βλ. ενότητα 5.6), με αποτέλεσμα το τέλος να μην συγκροτείται ως εμπειρία εντός του χώρου. Επομένως, η Δήλος εμφανίζεται ως τόπος όπου το ίδιο το όριο της ύπαρξης αποσύρεται. Η απομάκρυνση αυτή συγκροτεί την ιδιότυπη παρουσία του θανάτου ως

²⁹ Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος καὶ Δῆλον ἐκάθησαν Ἀθηναῖοι κατὰ χρησμὸν δὴ τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ Πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτήν, οὐχ ἅπασαν, ἀλλ' ὅσον ἀπὸ τοῦ πνοῇ ἱεροῦ ἐφεωρᾶτο τῆς νήσου; τότε δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῷδε τρόπῳ. θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν Δήλῳ, πάσας ἀνεῖλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον μῆτε ἐναποθνήσκειν ἐν τῇ νήσῳ μῆτε ἐντίκτειν, ἀλλ' ἐς τὴν ἰρηνείαν διακομίζεσθαι (Βλ. Θουκυδίδης, Ἱστορίαι 3.104).

απόσυρση όπου ο θάνατος διαφεύγει κάθε εμπειρίας και παραμένει στο πεδίο του άρρητου (Blanchot, 2017).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Δήλος συγκροτείται ως τόπος όπου η ζωή και η εμπειρία του επισκέπτη εμφανίζονται υπό όρους προσωρινής εγκατάστασης. Η παρουσία του υποκειμένου στον χώρο δεν σταθεροποιεί νόημα, συμμετέχει σε εμπειρία όπου κάθε φανέρωση εμπεριέχει ήδη τη δική της απόσυρση. Έτσι, ο τόπος εγγράφεται ως μορφή του μπλανσονικού «ουδέτερου» πεδίου, όπου η ύπαρξη παραμένει σε κατάσταση μεταφυσικής εκκρεμότητας.

6^ο Κεφάλαιο - Η φιλοσοφική θεωρία ως ερμηνευτικό - εννοιολογικό σχήμα προσέγγισης στην αρχαιολογική επιστήμη.

6.1 Από τη φιλοσοφική έννοια στο ερμηνευτικό σχήμα.

Για να κατανοήσουμε τη μετάβαση από την αισθητική αναγνώριση στο εννοιολογικά ερμηνευτικό σχήμα, πρέπει να ξεκινήσουμε από το τι εννοούμε με τον όρο «φιλοσοφική έννοια». Μια φιλοσοφική έννοια συγκροτείται ως μορφή οργάνωσης της σκέψης που αναδύεται ιστορικά, όπως διαφαίνεται ήδη στη διαλεκτική του Georg Wilhelm Friedrich Hegel (19ος αιώνας), και αναπτύσσεται μέσω της αντιπαράθεσης με την εμπειρία. Συνεπώς, διαμορφώνεται μέσα από τη χρήση και τη μεταμόρφωσή της, μετατρέπόμενη σταδιακά σε ένα εργαλείο ικανό να κατευθύνει την κατανόηση συνεισφέροντας *«στη μορφοποίηση και ταξινόμηση των συστημικών χαρακτηριστικών, μέσα σε μία διαδικασία αμοιβαίου αλληλοκαθορισμού, που οδηγεί στην παγίωση μιας συνολικής φιλοσοφικής και συστημικής θεώρησης της συγκεκριμένης γνωστικής περιοχής»* (Αναπολιτάνος, 1989: 3). Η επισήμανση αυτή καθιστά σαφές ότι η έννοια συγκροτείται εντός δικτύου σχέσεων όπου το φιλοσοφικό και το συστημικό επίπεδο συνδιαμορφώνονται (Κιντή, 2003). Όταν οι έννοιες εντάσσονται σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο, συγκροτούν ένα φιλοσοφικό σχήμα μέσω της αλληλεξάρτησης και της συνάρτησής τους (Πελεγρίνης, 2004: 555). Το σχήμα αυτό συγκροτείται ως δυναμική δομή που καθιστά δυνατή την ερμηνεία, οργανώνοντας τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Με αυτή την έννοια, η μετάβαση από την έννοια στο σχήμα συμπίπτει με τη μετάβαση από μια δυνητική διάσταση σε μια λειτουργική διάσταση της σκέψης (Αυγελής, 2012). Στο συγκεκριμένο αυτής της προοπτικής εντάσσεται η αισθητική αναγνώριση, η οποία συγκροτείται ως συνειδητή μορφή της ίδιας της αντίληψης (Beardsley, 1989).

Εάν η αισθητική αφορά τη χρήση των αισθήσεων και τις μορφές της αντίληψης, η αναγνώριση αντιπροσωπεύει τη στιγμή κατά την οποία η αντίληψη γίνεται αναστοχαστική και, ακριβώς γι' αυτό, ήδη σιωπηρά ερμηνευτική. Όπως υπογραμμίζει ο Hans-Georg Gadamer (1960), κάθε κατανόηση διαμεσολαβείται από έναν ιστορικό και γλωσσικό ορίζοντα (*«ορίζοντας κατανόησης»* / *«Verschmelzung der Horizonte»*) (οπ.: 383), ενώ η αναγνώριση συγκροτείται μέσα σε μια παράδοση που κατευθύνει το νόημα αυτού που εμφανίζεται (Γκάνταμερ, 2005). Ομοίως μπορούμε να αναφερθούμε και στην ερμηνευτική

του W. Dilthey (2010), για τον οποίο η «κατανόηση» («Verstehen») ή το «γινώσκειν» θεμελιώνεται στη σχέση μεταξύ «βιωμένης εμπειρίας» («Erlebnis») και έκφρασης. Τα ερείπια, ως ιστορικές εκφράσεις, συγκροτούν εκδηλώσεις ζωής που απαιτούν κατανόηση μέσω ερμηνευτικής διαδικασίας ανασύνθεσης του πλαισίου του νοήματός τους. Η μετάβαση από την έννοια στο ερμηνευτικό σχήμα θεμελιώνεται στην ανάγκη ερμηνευτικής διαμεσολάβησης ανάμεσα στην εσωτερικότητα και την αντικειμενοποίηση, ανάμεσα στο βίωμα και τη μορφή.

Εφαρμόζοντας αυτή την προσέγγιση στο θέμα των αρχαίων ερειπίων, μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς αυτά μετατρέπονται σε αντικείμενα φιλοσοφικής σκέψης τη στιγμή που εντάσσονται σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο. Η μετάβαση από μνημεία και αντικείμενα αρχαίας τέχνης σε αντικείμενα σκέψης συμπίπτει με την εμφάνιση εννοιών όπως η μνήμη, η λήθη, η χρονικότητα, το ίχνος και οι οποίες, στην θεωρητική τους ανάπτυξη, αποτελούν ένα δεδομένο ερμηνευτικό πλέγμα. Με τους φιλοσοφικούς όρους του Gadamer, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι αρχαιότητες στην αποσπασματική τους μορφή εισέρχονται σε μια διαδικασία «σύγκλισης οριζόντων», στην οποία το παρελθόν που ενσαρκώνουν, συνυφαίνεται με τις κατηγορίες του παρόντος που τα ερμηνεύει (Μιχέλη, 2024). Ωστόσο, η κατασκευή ενός ερμηνευτικού πλαισίου δεν συνεπάγεται μια πλήρη κυριαρχία επί του νοήματος.

Η σκέψη του Blanchot (2017) εισάγει ένα στοιχείο ασυνέχειας όπου η εμπειρία του (λογοτεχνικού) έργου και κατ' επέκταση αυτή των ερειπίων, έρχεται αντιμέτωπη με αυτό που υπερβαίνει κάθε δυνατότητα οικειοποίησης. Με τους όρους του (Blanchot), η σχέση με το κείμενο (το έργο τέχνης) ανοίγεται σε μια διάσταση απουσίας και ορίου, συνδεδεμένη με αυτό που ο ίδιος θεματοποιεί ως εμπειρία του θανάτου, εννοούμενη όχι ως εμπειρικό γεγονός αλλά ως αδυναμία ολοκλήρωσης του νοήματος. Από αυτή την άποψη, το φιλοσοφικό πλαίσιο λειτουργεί ως μηχανισμός αποσαφήνισης και ταυτόχρονα ως όριο που αναδεικνύει την ίδια του την ανεπάρκεια. Η αισθητική αναγνώριση, ως συνειδητή μορφή αντίληψης, εκτίθεται σε εσωτερική ένταση ανάμεσα σε μια τάση κατανόησης, όπως στην ερμηνευτική δυναμική του Gadamer, και σε μια διάσταση αφαίρεσης του νοήματος κατά Blanchot. Το πέρασμα από τη φιλοσοφική έννοια στο ερμηνευτικό σχήμα συγκροτεί διαδικασία χωρίς οριστική σύνθεση. Η ερμηνεία παραμένει ανοιχτή, καθώς το σχήμα που καθιστά δυνατή την ερμηνεία αποκαλύπτει ταυτόχρονα τα όριά του. Τα αρχαία ερείπια συγκροτούν τόπους όπου η ίδια η ερμηνεία τίθεται σε δοκιμασία. Η κατανόησή τους προϋποθέτει εννοιολογικό μηχανισμό, ενώ η ένταξή τους σε πλήρες νόημα παραμένει ανέφικτη, με τη σχέση παρουσίας και απουσίας, ορατού και αόρατου να διατηρείται σε ένταση. Η μετάβασή τους από

ερειπιώδεις δομές σε αντικείμενα φιλοσοφικού στοχασμού συγκροτεί το ίδιο το πεδίο αυτής της έντασης.

6.2 Η συνάντηση φιλοσοφίας και αρχαιολογίας ως παραγωγή νέας θεωρητικής προοπτικής.

Η δυνατότητα ενός διαλόγου μεταξύ αρχαιολογίας και φιλοσοφίας δεν φαίνεται, εκ πρώτης όψεως να εγείρει αμφιβολίες. Αντίθετα, αυτό που συχνά είναι προβληματικό είναι η ίδια η συνάντηση, καθώς παραμένει η ασαφής και δυσδιάκριτη φύση των ορίων που χωρίζουν τις δύο επιστημονικές περιοχές. Και αυτό γιατί μεταξύ τους υφίσταται, καταρχάς, ιστορική και επιστημολογική εγγύτητα (Johnson, 2018). Η αρχαιολογία συγκροτήθηκε ως αυτόνομη επιστήμη μέσα από τη σταδιακή της αποδέσμευση από τη φιλοσοφική σκέψη, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες η θεωρητική της συγκρότηση επηρεάστηκε καθοριστικά από φιλοσοφικές παραδόσεις (Trigger, 2005). Παράλληλα, έχει υπάρξει μια διαρκής ανταλλαγή μεθόδων και εννοιών, η οποία συνεχίζεται έως σήμερα, στο μέτρο που η αρχαιολογία προσφέρει στη φιλοσοφία ένα ιδιαίτερα πλούσιο, εμπειρικό και υλικό πεδίο αναφοράς, ενώ η φιλοσοφία παρέχει στην αρχαιολογία εννοιολογικά εργαλεία τα οποία η τελευταία δεν μπορεί παρά να επεξεργάζεται, είτε υιοθετώντας τα, είτε μετασχηματίζοντάς τα, είτε ακόμη και αναδιατυπώνοντάς τα κριτικά.

Ήδη από τον τίτλο, *«Το άρρητο των αρχαίων ερειπίων. Μια οντολογική ανάγνωση στη φιλοσοφία του θανάτου κατά Maurice Blanchot»*, η διπλωματική εργασία έχει ως αντικείμενο έρευνας τη φιλοσοφική μελέτη της ερειπίωσης μέσα από την σκέψη του M. Blanchot. Ωστόσο, ο όρος αυτός (ερειπίωση) καλύπτει ένα πολύ ευρύτερο φάσμα αντικειμένων σε σχέση με τη συγκεκριμένη κατηγορία της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Για αυτόν τον λόγο, η έννοια της ερειπίωσης δεν χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει μόνο μια κατηγορία ικανή να οριοθετήσει το αντικείμενο της παρούσας μελέτης με βάση τα τυπικά χαρακτηριστικά του, αλλά για να εξυπηρετήσει τον καθορισμό της φιλοσοφικής οπτικής γωνίας που υιοθετείται, η οποία αφορά στη χρήση συγκεκριμένων φιλοσοφικών θεωριών του Blanchot.

Ειδικότερα, η αρχαιολογική οπτική πάνω στην υπάρχουσα πραγματικότητα περιλαμβάνει καταλογογράφηση, ταξινόμηση, τεκμηρίωση και ανάδειξη των υλικών καταλοίπων³⁰, ενώ

³⁰ Η αρχαιολογική έρευνα αναζητά ουσιαστικά το σύνολο, την υφή και τη δομή, αποσκοπώντας κυρίως στο να γεμίσει τα κενά, να ανακατασκευάσει το πλαίσιο, τη σύνδεση μεταξύ όσων σώζονται (Shanks and Tilley, 1992).

ταυτόχρονα συγκροτεί διαδικασία φιλοσοφικής ερμηνευτικής των ιχνών του παρελθόντος μέσω των ευρημάτων, όπως έχει υποστηριχθεί στη σύγχρονη αρχαιολογική θεωρία (Hodder and Hutson, 2010 · Johnson, 2018 · Trigger, 2005). Μια έρευνα που γίνεται ακόμη πιο σύνθετη όταν πρέπει να εντοπίσει γεγονότα και σχέσεις και όχι μόνο κτίρια και τόπους που έχουν χαθεί χωρίς να αφήσουν σαφή υλικά τεκμήρια. Η αρχαιολογική πρακτική, υπό αυτό το πρίσμα, μετατοπίζεται από την περιγραφή προς την ερμηνεία, από την υλικότητα προς τις σχέσεις που αυτή υποδηλώνει. Όπως έχει επισημανθεί και στη σύγχρονη θεωρητική συζήτηση για τη διεπιστημονικότητα, «η συνάντηση διαφορετικών γνωστικών πεδίων συγκροτεί παραγωγή νέων εννοιολογικών σχημάτων που μετασχηματίζουν τα ίδια τα αντικείμενα έρευνας» (Brigati & Guerbo, 2024). Κατά συνέπεια, η συνάντηση φιλοσοφίας και αρχαιολογίας συγκροτεί διαδικασία αμοιβαίου επαναπροσδιορισμού, κατά την οποία η αρχαιολογία μετακινείται από την καθαρή υλικότητα προς το πεδίο της ερμηνείας, ενώ η φιλοσοφία προσδένεται σε συγκεκριμένα ίχνη και υλικές εκφάνσεις της απουσίας.

Πρόκειται επομένως για μια διαδικασία που βασίζεται στην ερμηνεία σχέσεων μέσω ερμηνευτικών αναλογιών και σχημάτων, αναδιατυπώνοντας και ανακατασκευάζοντας μετωπικά υλικές οντότητες διαφορετικών εποχών, μεταξύ αρχιτεκτονικών και άλλων πλαισίων (κοινωνικών, πολιτισμικών), μεταξύ υλικών και άυλων στοιχείων. Θεωρείται, λοιπόν, πιο γόνιμη η ανίχνευση θέσεων που αφορούν στη φιλοσοφία του έργου τέχνης για στοιχεία που έχουν εντελώς διαφορετική λειτουργική και μορφολογική προέλευση, με τελικό στόχο να προσδιοριστεί μια σειρά τέτοιων αφηγηματικών διατάξεων, ικανών να συνδέσουν τα ίχνη με τη μνήμη, αντλώντας από την εμπειρογνωμοσύνη που έχει εδραιωθεί τόσο στην παράδοση της αρχαιολογίας όσο και στη διαλεκτική της συνύπαρξής της με τη φιλοσοφική ερμηνευτική. Τα ερείπια, με αυτή την οπτική, συγκροτούν ενεργά σημεία παραγωγής νοήματος, όπου το υλικό και το άυλο, το ορατό και το άρρητο, συνυφαίνονται. Κατ' επέκταση αναδεικνύεται η συνάντηση φιλοσοφίας και αρχαιολογίας ως παραγωγή μιας νέας θεωρητικής προοπτικής. Η αρχαιολογία υπερβαίνει τη διαχείριση του υλικού παρελθόντος και συγκροτεί πεδίο όπου η φιλοσοφική σκέψη επεξεργάζεται έννοιες όπως η απουσία, το ίχνος και η φθορά. Αντίστοιχα,

η φιλοσοφία αντλεί από την αρχαιολογική εμπειρία ένα συγκεκριμένο πεδίο εφαρμογής, στο οποίο οι έννοιες αυτές αποκτούν υλική υπόσταση.

6.3 Το ερείπιο ως ίχνος του μη-παρόντος: προς μια φιλοσοφική θεμελίωση της αρχαιολογικής εμπειρίας.

Χωρίς να υποστηρίζεται μια ρομαντική στάση προς μια φιλοσοφική μελέτη των ερειπίων, όλη η ερμηνευτική προσπάθεια της παρούσας εργασίας τέθηκε προκειμένου να επισημανθεί η αξία του φιλοσοφικού στοχασμού σε ένα πρακτικό πεδίο ανάγνωσης όπως είναι οι αρχαιότητες αλλά και για να καθοδηγηθεί μια συγκεκριμένη συλλογιστική προς αυτές, προσπαθώντας να συνδυαστούν σύγχρονες αλλά και αντιφατικές ανάγκες στον τομέα της αρχαιολογίας, της πολιτιστικής διαχείρισης, του τουρισμού και της προστασίας με τη δημιουργία αυθεντικών πολιτιστικών εμπειριών. Με αυτό εννοείται η κατάργηση της κειμενικής-πληροφοριακής και συμβολικής-μαρτυρικής διάστασης των ερειπίων των αρχαιολογικών χώρων, απαραίτητης για την οικοδόμηση και τη μετάδοση της ιστορικής μνήμης, αλλά η πλαισίωσή της και η αγκύρωσή της σε μια φιλοσοφική διάσταση που καθιστά τα ερείπια κριτικά ενεργά στο παρόν, ενεργοποιώντας την ικανότητά τους να αναζωογονούν αναμνήσεις. Αυτό το μοντέλο πρόσληψης της αρχαιολογικής ύλης, που εδραιώθηκε με τη νεωτερικότητα και τυποποιήθηκε μέσω της υπέρβασης του καρτεσιανού δυϊσμού του νου και του σώματος, βλέπει ακριβώς στην εξερεύνηση των ερειπίων μια παραδειγματική εμπειρία. Τα ερείπια είναι πραγματικά και σύγχρονα επειδή το βασικό τους χαρακτηριστικό είναι η σωματική εμπλοκή σε μια ιδιάζουσα συνθήκη. Αυτό αποδεικνύεται από τον ενθουσιασμό του 18ου αιώνα και της ζωγραφικής για τα ερείπια ως μελαγχολικά μέρη, ρήξεις στην ιδέα του σύγχρονου χώρου που είναι κεντροθετημένος και προσανατολισμένος υπέρ ενός τρέχοντος χρονικά χώρου. Κατά συνέπεια, η συμβολή της φιλοσοφίας συγκροτείται στην ανάδειξη των όρων υπό τους οποίους τα αρχαιολογικά δεδομένα καθίστανται εννοιολογικά ερμηνεύσιμα, αντί της παροχής οριστικών απαντήσεων. Αντίστοιχα, η αρχαιολογία συγκροτεί πεδίο δοκιμής των φιλοσοφικών εννοιών, όπου αυτές μετασχηματίζονται και ενίοτε αποτυγχάνουν. Αυτή η αμοιβαία σχέση συγκροτεί νέα θεωρητική προοπτική, στην οποία η ένταση μεταξύ παρουσίας και απουσίας παραμένει ως θεμελιώδης συνθήκη της γνώσης.

Τα αρχαία ερείπια συγκροτούν τόπους όπου η δυνατότητα της κατανόησης τίθεται διαρκώς υπό διακύβευση. Η αρχαιολογική εμπειρία αναδεικνύεται ως εμπειρία ορίου (κατά Blanchot), όπου το όριο ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, το υλικό και το άυλο, τον λόγο και τη σιωπή διατηρείται ως αδιάρρηκτη συνάφεια έντασης. Σε αυτό το όριο, η φιλοσοφία συγκροτεί έναν χώρο σκέψης χωρίς τελική σύνθεση, ως σκέψη ανοιχτή, ατελή και εκτεθειμένη στη μη-παρουσία. Επομένως, μια προσέγγιση που λαμβάνει σοβαρά υπόψη τη διάσταση του «μη-παρόντος» συγκροτεί τη διατήρηση της ασυνέχειας ως ουσιώδες στοιχείο της εμπειρίας.

6.4 Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη επιδίωξε να αναδείξει μια εναλλακτική ανάγνωση των αρχαίων ερειπίων και να θεμελιώσει τη δυνατότητα μιας φιλοσοφικής προσέγγισης της αρχαιολογικής εμπειρίας, η οποία υπερβαίνει την περιγραφή και την ιστορική ανασύνθεση και επεκτείνεται στη διερεύνηση των οντολογικών όρων μέσω των οποίων τα ερείπια καθίστανται νοητά. Έτσι, τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα συγκροτήθηκαν ως αλληλένδετες όψεις μιας κοινής ερμηνευτικής προσέγγισης, η οποία αφορά τη σχέση μεταξύ παρουσίας και απουσίας, όπως αυτή εκδηλώνεται τόσο στη φιλοσοφία του θανάτου του Blanchot όσο και στην αρχαιολογική θεωρία της ερμηνευτικής του πολιτιστικού αποθέματος.

Καταρχάς, ο τρόπος με τον οποίο ο θάνατος συγκροτείται ως διαρκής κατάσταση παρουσίας-απουσίας θεμελιώνεται στον Blanchot ως μια διαρκή δυνατότητα που διαπερνά την εμπειρία και να υπονομεύει κάθε σταθερότητα του νοήματος. Ο θάνατος εγκαθιδρύει ένα ενδιάμεσο πεδίο όπου το «Είναι» εκτίθεται στο «μη-Είναι». Αυτή η ενδιάμεση κατάσταση αναγνωρίζεται και στα αρχαιολογικά ερείπια, τα οποία δεν εντάσσονται αποκλειστικά στο παρελθόν ή στο παρόν, αλλά συγκροτούν τόπο χρονικής και οντολογικής ασυνέχειας. Εκκινώντας από αυτό, καθίσταται δυνατή η απάντηση στο βασικό ερευνητικό ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα αρχαία ερείπια συγκροτούνται ως οντολογικά ίχνη του μη-παρόντος. Το ερείπιο συγκροτείται ως φθαρμένο αντικείμενο και ταυτόχρονα ως ίχνος που παραπέμπει σε κάτι μη πλέον παρόν χωρίς να έχει όμως εξαλειφθεί πλήρως. Η οντολογική του ιδιαιτερότητα έγκειται στη διατήρηση μιας μορφής παρουσίας της απουσίας, ως εκείνου που απομένει χωρίς να αναπληρώνει ό,τι έχει χαθεί. Υπό αυτή την έννοια, το ερείπιο λειτουργεί μετωνυμικά, καθώς το μέρος υποκαθιστά ένα όλον που δεν μπορεί πλέον

να ανασυγκροτηθεί (Μιχέλη, 2026). Κατά ανάλογο τρόπο, η αρχαιολογική εμπειρία συγκροτείται ως διαχείριση αυτής της θεμελιώδους έλλειψης και όχι ως απόπειρα πλήρους αποκατάστασης του παρελθόντος.

Το δεύτερο ερώτημα, που αφορά τη σχέση μεταξύ της σιωπής της λογοτεχνίας και της σιωπής της υλικής φθοράς, αναδεικνύει συγγένεια μεταξύ δύο φαινομενικά διαφορετικών πεδίων. Στη λογοτεχνική σκέψη του Blanchot (2017), η σιωπή συγκροτεί ενεργή διάσταση που καθιστά δυνατό το ίδιο το νόημα, ακριβώς επειδή το διαφεύγει. Αντίστοιχα, η φθορά των υλικών καταλοίπων συγκροτεί «σιωπή» του υλικού κόσμου, ως πεδίο που υπερβαίνει κάθε πλήρη γλωσσική αποτύπωση και ταυτόχρονα επιτρέπει μορφές επικοινωνίας πέρα από τον λόγο. Τα ερείπια «σιωπούν» ως φορείς νοήματος που υπερβαίνει τη γλωσσική αποτύπωση. Η αναλογία αυτή καθιστά δυνατή κοινή ερμηνευτική προσέγγιση, όπου το άρρητο και η σιωπή συγκροτούν συνθήκες δυνατότητας της ερμηνείας.

Τέλος, το τρίτο ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο μια φιλοσοφική θεωρία συγκροτείται ως ερμηνευτικό σχήμα για την κατανόηση της αρχαιολογικής εμπειρίας απαντάται στο σύνολο της παρούσας ανάλυσης. Η φιλοσοφική θεωρία, και ειδικότερα η σκέψη του M. Blanchot, δεν εφαρμόζεται εξωτερικά στο αρχαιολογικό υλικό ως έτοιμο σχήμα, αλλά λειτουργεί ως τρόπος αναδιάρθρωσης της ίδιας της εμπειρίας. Μέσω αυτής, η αρχαιολογία συγκροτείται ως πεδίο όπου αναδεικνύονται φιλοσοφικές έννοιες όπως η απουσία, η χρονικότητα, το ίχνος και το όριο της κατανόησης.

Φτάνοντας στο κλείσιμο αυτής της εργασίας, καθίσταται εμφανές ότι το ατελές και το περασμένο συγκροτούν συνθήκες μέσα από τις οποίες παράγεται νόημα, ως πεδία υπέρβασης της λογικής της αποκατάστασης. Όπως αναφέρει και ο Blanchot (2017: 42) *«το απεριόριστο του (κάθε) έργου τέχνης είναι το απεριόριστο του πνεύματος»*. Το ερείπιο αν και τελεσμένο δεν «υπολείπεται» ενός ολοκληρωμένου παρελθόντος. Περισσότερο συγκροτεί έναν ιδιαίτερο τρόπο παρουσίας, όπου το νόημα της ύπαρξής του δεν προσφέρεται ως μια «τελειωμένη» αφήγηση, αλλά ως κάτι που αναδύεται «ατέρμονα» μέσα από τη διακοπή, τη λήθη, τη φθορά και την χρονική ασυνέχεια. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, το αρχαίο ερείπιο συγκροτείται ως τόπος ενεργοποίησης της σκέψης πέρα από την ιδιότητα του τεκμηρίου καταστροφής. Η αποσπασματικότητα των αρχαιοτήτων μετατοπίζει την κατανόηση από την αναζήτηση ανασύστασης προς την εμπειρία της ερμηνείας. Το παρελθόν, όπως αποτυπώνεται στα ερείπια, συγκροτείται ως προσεγγιστική και εν δυνάμει μορφή, η οποία δεν εξαντλείται στην αρχαιολογική γνώση, αλλά εμπλέκει τη φαντασία, τη μνήμη και την εμπειρία του παρόντος.

Η αναγνώριση αυτής της διάστασης έχει σημαντικές προεκτάσεις για τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζονται τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στο πλαίσιο της πολιτιστικής διαχείρισης. Τα κυρίαρχα μοντέλα ανάδειξης και παρουσίασης των αρχαιοτήτων τείνουν συχνά προς την ανακατασκευή, τη συμπλήρωση και τη δημιουργία μιας συνεκτικής και «αναγνώσιμης» εικόνας του παρελθόντος (Hodder and Hutson, 2010). Ωστόσο, μια τέτοια προσέγγιση, παρότι εξυπηρετεί την κατανόηση σε ένα επίπεδο πληροφορίας, ενδέχεται να αποδυναμώνει ακριβώς εκείνο το στοιχείο που καθιστά τα αρχαία ερείπια μοναδικά, δηλαδή την ικανότητά τους να διατηρούν ενεργή την ένταση μεταξύ παρουσίας και απουσίας, να ομιλούν μια γλώσσα που δεν ομιλεί κανείς, που δεν έχει κέντρο, δεν αποκαλύπτει αλλά αποκαλύπτεται.

Αντί μιας πλήρους εξομάλυνσης της ασυνέχειας που συγκροτεί τα δομικά στοιχεία του χώρου, αναδύεται μια διαφορετική προσέγγιση, όπου το ατελές και το φθαρμένο στοιχείο της αντικειμενικής τους υπόστασης παραμένει ορατό και λειτουργεί ως βασικός φορέας εννόησης. Με όρους αυτής της προβληματικής, η πολιτιστική διαχείριση επαναπροσδιορίζεται ως πρακτική προστασίας, ανάδειξης και ταυτόχρονα διαμεσολάβησης του νόηματος. Έτσι, η διαχείριση υπερβαίνει τον στενό τεχνικό της χαρακτήρα και συγκροτείται ως πεδίο παραγωγής ερμηνευτικών πλαισίων, μέσα από τα οποία το μνημείο καθίσταται προσβάσιμο ως εμπειρία και όχι μόνο ως αντικείμενο. Το ζητούμενο συγκροτείται στη δημιουργία συνθηκών μέσα στις οποίες το παρελθόν εμφανίζεται ως πολλαπλό, αποσπασματικό και, γι' αυτό, ζωντανό και όχι «νεκρό». Έτσι, το αρχαίο ερείπιο συγκροτείται ως δυνατότητα, ως χώρος όπου το νόημα παραμένει ανοιχτό σε νέες ερμηνείες (Μιχέλη, 2024). Η προοπτική αυτή συγκροτεί ένα νέο πεδίο προβληματισμού σχετικά με τον σχεδιασμό μιας κατανοητικής προσέγγισης των αρχαιοτήτων, η οποία σέβεται τόσο την ιστορική τους αξία όσο και την οντολογική τους ιδιαιτερότητα ως φορέων του μη-πλήρως παρόντος. Το ερώτημα αυτό παραμένει ανοικτό, χωρίς να αποκρυσταλλώνεται σε οριστική απάντηση. Η ανάδειξή του σηματοδοτεί μετατόπιση από τη λογική της αποκατάστασης προς μια λογική συνύπαρξης με το ατελές, μέσα στην οποία τα αρχαία ερείπια συγκροτούνται ως μάρτυρες του παρελθόντος και ταυτόχρονα ως ενεργοί συνομιλητές του παρόντος. Το ερώτημα, κατά συνέπεια, αφορά κυρίως το καθεστώς ύπαρξής του που προϋποτίθεται σε κάθε μορφή διαχείρισης εφόσον δεχόμαστε ότι το αρχαίο ερείπιο συγκροτεί δοκιμασία των ορίων της κατανόησης, καθώς εκθέτει κάθε ερμηνεία σε ένα πεδίο όπου η ολοκλήρωση παραμένει ανέφικτη. Αναδύεται, συνεπώς, ότι η προσέγγιση των αρχαιοτήτων οφείλει να υπερβαίνει την τεχνική ή την αισθητική επιλογή και να συγκροτεί κατεξοχήν φιλοσοφική

πράξη, καθώς καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο το παρελθόν συνεχίζει να υπάρχει και να παράγει πολλαπλές σημασίες στο παρόν.

Επίλογος

Καταλήγοντας, η συζήτηση μοιάζει σχεδόν να επιστρέφει στο ίδιο το σημείο της εκκίνησής της. Η ενασχόληση με ένα ζήτημα τόσο θεωρητικά εκτεταμένο και δομικά σύνθετο προϋπέθετε τον προσδιορισμό ενός εννοιολογικά ερμηνευτικού πλαισίου προσέγγισης, ικανού είτε να θεμελιώσει ένα νέο πεδίο προβληματισμού είτε να διαμορφώσει ένα πιο συγκεκριμένο μεθοδολογικό πλαίσιο φιλοσοφικής ανάγνωσης και κατανόησης των ερειπίων.

Στην παρούσα περίπτωση, η ανάγκη να διατρέξω, μέσα από το μεταπτυχιακό της Φιλοσοφίας των Τεχνών ένα τέτοιο θέμα βασίστηκε στην παρατήρηση κρίσιμων ζητημάτων που αναδύονται τόσο στο πεδίο της αρχαιολογικής ερμηνείας και της πολιτιστικής διαχείρισης όσο και στις σύγχρονες εναλλακτικές αναγνώσεις και προσεγγίσεις των αρχαίων ερειπίων. Απέναντι σε αυτές τις δυσκολίες, επιλέχθηκε η κατεύθυνση της φιλοσοφικής ερμηνευτικής, με στόχο την αναζήτηση μιας μικρής αφετηρίας που θα μπορούσε να συμβάλει σε μια διαφορετική προσέγγιση στο σημείο συνάντησης δύο πεδίων, της φιλοσοφίας της λογοτεχνίας όπως αυτή διασταυρώνεται με την αρχαιολογία.

Οι μορφές των αρχαίων ερειπίων ανέδειξαν την ικανότητά τους να ενεργοποιούν μια ανοιχτή και συνεχώς μεταβαλλόμενη ερμηνευτική διαδικασία. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε στη διερεύνηση των αρχαίων ερειπίων της Δήλου μέσα από ένα μεθοδολογικό πρίσμα προσανατολισμένο στην ερμηνευτική ανάλυση, το οποίο επιχείρησε να προσεγγίσει τον οντολογικό προσδιορισμό του «υπολείμματος» της αρχαίας ύλης και τις μορφές νοήματος που εμπεριέχονται και εγγράφονται πάνω σε αυτή. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα ερείπια αναδείχθηκαν ως μορφές ανοιχτές σε διαρκή εκκρεμότητα νοήματος, όπου έννοιες όπως ο θάνατος, η απουσία, η φθορά και η σιωπή της ύλης καθίστανται πεδία νέων τρόπων ανάγνωσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσση

- Ariès, P. (1981). *The Hour of Our Death*. Alfred A. Knopf.
<https://archive.org/details/hourofourdeath00aris/page/n7/mode/2up>
- Augé, M. (2004). *Rovine e macerie. Il senso del tempo*. Bollati Boringhieri.
- Bacchi, E. (2018). Vestigia, reliquia, e fragmenta: L' Umanesimo a caccia dell' antico. Στο M. Marchesini (Ed.), *Rottami, rovine, minuzzerie: Pensare per frammenti* (σσ. 11-23). ETS.
https://www.academia.edu/39036097/Vestigia_reliquia_e_fragmenta_lUmanesimo_a_caccia_dellAntico
- Bergson, H. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Félix Alcan.
- Blanchot, M. (2003). *The book to come* (C. Mandell, Trans.). University of Nebraska Press.
(Πρωτότυπη έκδοση: *Le livre à venir*, 1959).
- (1995). *The work of fire* (J. Reeder, Trans.). University of Nebraska Press. (Πρωτότυπη έκδοση: *La part du feu*, 1949).
- (1993). *The infinite conversation* (S. Hanson, Trans.). University of Minnesota Press.
(Πρωτότυπη έκδοση: *L' entretien infini*, 1969).
<https://archive.org/details/infiniteconversa0000blan/page/n7/mode/2up>
- (1986). *The writing of the disaster* (A. Smock, Trans.). University of Nebraska Press.
(Πρωτότυπη έκδοση: *L' écriture du désastre*, 1980).
- (1978). *Death sentence* (L. Davis, Trans.). Station Hill Press. (Πρωτότυπη έκδοση: *L' Arrêt de mort*, 1948).
- Brigati, R., & Guerbo, M. (2024). *Premessa. In Filosofia e antropologia, l'attualità di un incontro*. Quodlibet. <https://hdl.handle.net/11585/1010738>
- Brock, R. (1996). Thucydides and the Athenian purification of Delos. *Mnemosyne*, 49 (3), 321-327. <http://www.jstor.org/stable/4432609>
- Cassirer, E. (1963). *Individual and cosmos in Renaissance philosophy* (M. Domandi, Trans.). Basil Blackwell.
- Class, M. (2023). Introducing trace as an embodied approach to the novel in English. *English Studies*, 104 (4), 579-588. <https://doi.org/10.1080/0013838X.2023.2211490>
- Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge University Press.

- Derrida, J. (1978). *Writing and difference* (A. Bass, Trans.). The University of Chicago Press.
- (1976). *Of grammatology* (G.C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press.
(Πρωτότυπη έκδοση, 1967).
- Durkheim, É. (1995). *Le Suicide* (trad. it. E. Rossi). Einaudi.
- École française d'Athènes. *Geographical information system of Delos*. <https://sig-delos.efg.gr>
- Freud, S. (1915). The Unconscious. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 159-204). Hogarth Press.
- Gadamer, H.G. (1960). *Wahrheit und Methode; Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr.
https://archive.org/details/wahrheitundmetho0000gada_m7m1/page/n5/mode/2up
- Cadava, E. (2001). "Lapsus Imaginis": The Image in Ruins. *October*, 96, 35-60.
<https://doi.org/10.2307/779116>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the modern age*. Stanford University Press.
- Ginsberg, R. (2004). *The aesthetics of ruins*. Rodopi.
- Hartog, F. (2015). *Regimes of historicity: Presentism and experiences of time* (S. Brown, Trans.). Columbia University Press.
- Hegel, G.W.F. (2018). *Phenomenology of spirit* (M. Inwood, Trans.). Oxford University Press.
(Πρωτότυπη έκδοση 1807).
<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PHS414/Georg%20Wilhelm%20Friedrich%20Hegel%20-%20The%20Phenomenology%20of%20Spirit.pdf>
- Howard, G. (2021). *The Biology of Death: How Dying Shapes Cells, Organisms, and Populations*. Oxford University Press.
- Koselleck, R. (2004). *Futures past: On the semantics of historical time*. Columbia University Press.
<https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Futures-Past.-On-the-Semantics-of-historical-time-by-Reinhart-Koselleck.pdf>
- Levinas, E. (1961). *Totalité et Infini: Essai sur l'extériorité*. Librairie du Seuil.
- Lucretius. (1992). *De rerum natura* (M.F. Smith trans.). Book III, lines 830-869. Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Massie, P. (2007). The Secret and the Neuter: On Heidegger and Blanchot. *Research in Phenomenology* 37, 32-55.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Trans.). Routledge.

- Nancy, J.L. (2005). *The ground of the image* (J. Fort, Trans.). Fordham University Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.
- Pavel, C. (2023). The inhabitability of ruins: A cultural history. *Studies in History and Theory of Architecture*, 11, 23-42.
- Rinaldi, R. (2013). La morte e la sua immagine nell' opera di Maurice Blanchot. Στο *Studi di estetica* 41, (2), 215-236.
<https://riviste.unimi.it/index.php/noema/article/view/2866/3054>
- Sartre, J.P. (1943). *L'être et le néant*. Gallimard.
- Saussure, F. de. (1983). *Course in general linguistics* (C. Bally & A. Sechehaye, Eds.; R. Harris, Trans.). Duckworth.
- Scarlato, C. (2022). Vedere, scrivere, raccontare. La nozione di immaginazione a partire da Maurice Blanchot. Στο *Aesthetica* 120, (gennaio-aprile).
<https://mimesisjournals.com/ojs/index.php/aesthetica-preprint/article/view/2260/1785>
- Shanks, M., & Tilley, C. (1992). *Re-constructing archaeology: Theory and practice* (2nd ed.). Routledge.
- Simmel, G. (1911). Die Ruine: Ein ästhetischer Versuch. Στο *Philosophische Kultur: Gesammelte Essays*, 125-133. Alfred Kröner.
- Smith, B. (2003) «Ontology», Στο *The Blackwell Guide to the Philosophy of Computing and Information* (Κεφ. 11), 155-166. <https://philpapers.org/archive/SMIO-6>
- Spurr, D. (2012). Figures of Ruin and Restoration: Ruskin and Viollet-le-Duc. Στο *Architecture and Modern Literature* (pp. 142-161). University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt1qv5nb5.9>
- Šumilova, J. (2024). Philosophy of death in Maurice Blanchot. *Analítica*, 4, 139–149.
<https://doi.org/10.48204/2805-1815.6068>
- Tortora, G. (Ed.). (2006). *Semantica delle rovine*. Manifestolibri.
- van Manen, M. (2023). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing* (2nd ed.). Routledge.
- Walter, T. (2015). Sociological perspectives on death, dying, and bereavement. In J. M. Stillion & T. Attig (Eds.), *Death, dying, and bereavement: Contemporary perspectives, institutions, and practices* (pp. 31-43). Springer.
- Wittgenstein, L. (1921). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Routledge & Kegan Paul.

Ελληνόγλωσση

- Agamben, G. (2003). *Χρόνος και ιστορία: Κριτική του στιγμιαίου και του συνεχούς*. Ίνδικτος. Αναξίμανδρος. *Εις Φυσικά*, 24,13 κ.ε. Αναξ. Α' 9.
- Αναπολιτάνος, Δ. (1989). Η έννοια της αναπαράστασης στο φιλοσοφικό έργο του Leibniz. *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 6, 3-11.
- Αυγελής, Ν. (2012). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Σταμούλης.
- Bauman, Z. (2008). Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής. Στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί Θνητότητας. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας* (μτφρ. Κ. Αθανασίου). (σσ.131-161). Νήσος.
- Beardsley, M.C. (1989). *Ιστορία των αισθητικών θεωριών* (Δ. Κούρτοβικ & Π. Χριστοδουλίδης, Μτφρ.). Νεφέλη.
- Benjamin, W. (2004). *Προμήνυμα κινδύνου. Μια ανάγνωση των «Θέσεων για τη φιλοσοφία της ιστορίας»* (Μ. Löwy, συγγρ., Π. Γκέκα, Επιμ.). Πλέθρον. (Πρωτότυπη έκδοση: *Über den Begriff der Geschichte*, 1940).
- Berger, J. (1993). *Η εικόνα και το βλέμμα* (Ζ. Κονταράτου, Μτφρ., 2η έκδ.). Οδυσσέας.
- Blanchot, M. (2017). *Ο χώρος της λογοτεχνίας* (Μτφρ. Δ. Δημητριάδης). Πλέθρον. (Πρωτότυπη έκδοση: *L' espace littéraire*, 1955).
- (2011). *Η στιγμή του θανάτου μου* (Μτφρ. Β. Μπιτσώρης). Άγρα. (Πρωτότυπη έκδοση: *L' instant de ma mort*, 1951).
- Bruneau, M., & Ducat, J. (2010). *Οδηγός της Δήλου* (Μτφρ. Ε. Δημητρακοπούλου & Π. Καρβώνης). Γαλλική Σχολή Αθηνών.
- Γιανναράς, Χ. (2008). *Το ρητό και το άρρητο. Τα γλωσσικά όρια ρεαλισμού της μεταφυσικής*. Ίκαρος.
- Γκάνταμερ, Χ.Γ. (2005). *Η απαρχή της γνώσης* (Γ. Ηλιόπουλος, Μτφρ., Σχόλια & Επίμετρο). Πατάκης.
- Δακρότσης, Δ. (2015). *Benedetto Croce: Από την αισθητική εποπτεία στην άμεση έκφραση του πραγματικού*. Ανάτυπο.
- Dilthey, W. (2010). *Η γένεση της ερμηνευτικής* (Μτφρ. & Σχόλια, Δ. Υφαντής, Εισαγωγή). Ροές.
- Επίκουρος. Έπιστολή προς Μενουκέα §§ 121-128. Στο *Ανθολογία αρχαίας ελληνικής γραμματείας*. <https://www.greek->

language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=49

3

- Ζαφειροπούλου, Φ. (1984). *Δήλος: Τα μνημεία και το μουσείο* (1η έκδ.). Κρήνη.
- Heidegger, M. (2014). *Διαμονές. Το ταξίδι στην Ελλάδα* (προλ.-μτφρ. Γ. Φαράκλας). Κριτική.
- Hodder, I., & Hutson, S. (2010). *Διαβάζοντας το παρελθόν: Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία* (Επιμ. Κ. Κωτσάκης). Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.
- Θουκυδίδης. (2006). *Ιστορίες: Πελοποννησιακός πόλεμος* (Βιβλίο Γ', Α. Φ. Γιαγκόπουλος & Θ. Π. Τσιόγκας, Μτφρ. και σχόλια). Ζήτρος.
- Κακολύρης, Γ. (2004). *Ο Ζακ Ντερντά και η αποδομητική ανάγνωση*. Εκκρεμές.
- Κάσσοι, Β. (1988). *Η λογοτεχνία ως οριακή εμπειρία. Μια προσέγγιση στην κριτική σκέψη του Maurice Blanchot*. Τέθριππον.
- Κιντή, Β. (2003). *Φιλοσοφία της επιστήμης* (Κεφ. 2 & 4). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Λαμπρινουδάκης, Β. (2019). *Ιστορία και μνημεία της Δήλου*. Εισήγηση στην IB' Γενική Συνέλευση του Σωματίου Διάζωμα, Νάξος. <https://diazoma.gr/site-assets/%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%91-%CE%9A%CE%91%CE%99-%CE%9C%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%99%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%94%CE%97%CE%9B%CE%9F%CE%A5.pdf>
- Liotard, J.F. (1993). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση* (Μτφρ., Κ. Παπαγιώργης, 2η έκδ.). Γνώση.
- Μακρυγιάννη, Δ. (επιμ.) (2008). *Περί Θανάτου. Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας* (μτφρ. Κ. Αθανασίου). Νήσος.
- Μάρκος Αυρήλιος, (επιμ. Θ. Καραγιαννόπουλος), (2024). *Τα εις εαυτόν* (Μτφρ. Α. Καλλιωντζή). Οξύ.
- Μερλώ-Ποντύ, Μ. (1977). *Προοίμιο στη φαινομενολογία της αντίληψης* (Μτφρ. Φ. Κάλλια). Έρασμος.
- Μιχέλη, Α. (2026). *Εισαγωγή στη μουσειογραφική σημειωτική: από την προθήκη στο σύμβολο και στο έκθεμα*. Δίστιγμα.
- (2024). *Βιωματική και εννοιολογική εν-εικόνιση του αρχαίου-σύγχρονου κόσμου. Το κοινωνικό και πολιτισμικό βίωμα στην Τέχνη*. Μπαμπουνάκης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002) *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (2η έκδ.) Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νικολαΐδης, Α. (2007). *Η διαλεκτική ιερότητας και κοινωνικότητας στο έργο του Émile Durkheim*. Γρηγόρης.

- Πελεγρίνης, Θ. (2004). *Λεξικό της φιλοσοφίας*. Ελληνικά Γράμματα.
- Πλάτωνας. (2014). *Φαίδων* (Μτφρ., - εισαγ. - ερμ. σχόλια. Ι. Πετράκης). Εστία.
- Πλάτωνας. (1910). *Σοφιστής* (Μτφρ. Κ. Ζάμπας). Φέξης.
- Πούλακα, Μ. (2025). *Φύλακας στη Δήλο: Μέρες και νύχτες στο ακατοίκητο νησί*. Ανοιχτή Βιβλιοθήκη. <https://www.openbook.gr/fylakas-sti-dilo/>
- Ricoeur, P. (2021). *Η πραγματικότητα του ιστορικού παρελθόντος* (Μτφρ. Κ. Γούλα - Γ. Αρμένης), Επέκεινα.
- Russell, P. (1994). *Δήλος: Η πανίερη νήσος* (Μτφρ. Α. Τζέν). Δημιουργία.
- Σενέκας ο Νεότερος. (2026). *Ηθικές επιστολές στον Λουκίλιο* (Πρώτος τόμος). Ζήτρος.
- Trigger, B. (2005). *Μία ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης* (Μτφρ., Β. Λαλιώτη, Επιμ. Ι. Ανδρέου). Αλεξάνδρεια.
- Φουκώ (Foucault), Μ. (2022). *Οι λέξεις και τα πράγματα: Μία αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Γνώση. (Πρωτότυπη έκδοση: L'archéologie du savoir, 1969,). https://monoskop.org/images/b/b7/Foucault_Michel_L_archeologie_du_savoir.pdf
- Χούσερλ, Ε. (1994). *Καρτεσιανοί στοχασμοί* (Μτφρ. Γ. Κοντός). Ροές. (Πρωτότυπη έκδοση: *Cartesiansche Meditationen* (Cartesian Meditations), 1931).
- Χτούρης, Σ. (2005). *Εικόνες-μηνύματα και ερμηνείες*. Πολύτροπον.



Σαράντης Καραβούζης, *Αρχαιολογικό τοπίο με φωτιά*, λάδι σε καμβά, 1999

«Η ζωή διαθέτει μια ανεκτίμητη ηθική καθαρότητα... όλα τελειώνουν.

Μερικές φορές έχει τη γενναιοδωρία να χαρίσει κάτι ακόμα,

πριν τα πάντα σβηστούν:

Τα ερείπια.

Απομεινάρια του παρελθόντος που μαρτυρούν την πορεία της ιστορίας».

(S. Zecchi)

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.